

5 ویں لٹری
مئی 2004ء

سُنچاں

سُنچاں

5 ویں لٹری

مئی 2004ء

سُنچاں کملے کردے لوکاں
دل پٹھڑے سخت اوڑھے
(خواجہ غلام فرید)

سرائیکی لوک سانجھ

چھیکڑی ڳالھ

ننویں افریقن لٹریچر دا بابا لکھاری اکیبے آہدے جو ساڈی اپنی کہانی ڏسن، لکھن تے ولا کرڻ دا ویلا آگے تیں ساڈی ایس کہانی نال ننویں سروکنیں طاقت دی ونڙ تے وٺا رتھسی۔
لگدے جو سرائیکی کہانی ڏسن، لکھن تے ولا کرڻ دا ویلا آگے۔ اے کہانی ساکون ”سندھ ساگر نال ہمیشاں“ نال وگدی ڏس دی ہے، ایہا کہانی ”پرو بھرے ہک شہر وچوں“ پھپھو دی پئی ہے، کہیں ویلے اے کہانی ”پھل سری دے“ بن کھڑی ہے تے کڈا ہین ”سیتلاں دے داغ“ تھی ویندی ہے۔ کہیں ویلے ساڈی اے کہانی ”آدی واس“ دی کوک ہوندی تے کڈا ہین کڈا ہین ایس کہانی وچ ”تھ متوں ویلا“ لکھدے، ”انجھا ویلا“ جتھاں ساڈے بھٹ تھئے قدیمی چیتے دے ہندیریں وچ رگ وید دی شاعری گھم گھیری پیندی ہے، بدھ مت دی نمائندگی تے وسارا نرتج کھڑ دے، ویدانت دی دانش اگوں آویندی ہے۔ کڈا ہین اے انا لھق دانرہ ہے تے کڈا ہین صوفیوں تے بھگتیں دی پریم محبت ہوندی ہے۔

ساڈی اے کہانی ”سُرت دی سوئی“ ہے جیڑی گنڈھیدی تیں تروپے مریندی ہے پر چنگ ونچے تاں پچھدی ہے۔ اصل وچ تاں ایس سوئی دے دُک وچ دھاگہ پاوڻ اوکھا کم ہے۔ سوئی دے دُک تیں دھاگے دی اے تھاکھیں آ لے ہی مکاسگدن۔
اے ”سُنچاں“ ساڈی سرائیکی کہانی دے ڏسن، لکھن تے ولا کرڻ دی ہک کوشش ہے۔ اے کوشش کیتی کامیاب ہے ساکون ”سُنچاں“ دی پڑھن آلی سنگت ہی ڏس سگدی ہے۔

لہذا لہذا گم تھی ونجوں ول ول چھمری پاؤں
ساڈا سبھ گجھ نال اساڈے جتھاں دیرا لاؤں
(رفعت عباس)

سرائیکی لوک سانجھ

5 ویں لڑی
مئی 2004ء

سُنچاں

ستھن ہار

مزارخان، مشتاق گاڑی

بانہ بیل

رفت عباس، صابر چشتی، ارشاد تونسوی، اشولال، عزیز شاہد، عاشق یزدانی، ریاض سندھڑ
استاد اعجاز خان بلوچ، مظہر علی تابش، حبیب موبانہ، منیر شیخ، غضنفر عباس، محبوب تابش

مکھ پنّاں

روبی دے ہک گوپے دا فوٹو (سین جہانگیر مخلص دے تھورے نال)

مل 50 روپے

پتہ: مکان نمبر 895، گلی نمبر 14، G-11/1، اسلام آباد

فون نمبر 051-2100248، 2294623

ای میل: mus4@hotmail.com، alashary@yahoo.com

کمپوزنگ اینڈ پرنٹنگ: دی پروفیشنل لبریری شاپنگ سنٹر آپارہ، اسلام آباد 2826035

تھئے ہنس جُدا کیویں پاٹیاں توں
اشولال

کوئی جھیرا ہئی جیندا اُنت ہویا
کوئی وسوں هئی جیہڑی رہ نہیں گئی
اساں کاں کالے رکتھاں ہووٹ دا
اِتار وُنچا کے پیٹھے ہیں
کیہڑے پار دی آکھوں سک راہیں
اُردار وُنچا کے پیٹھے ہیں
ہک دستی نہیں، ڈو دستیاں نہیں
سو شاہر وُنچا کے پیٹھے ہیں
رکتھاں ہرے بھرے انہاں بلیاں دے
سردار وُنچا کے پیٹھے ہیں
نہیں سُدھ پوندی سوہٹاں سندھ سائیں
تھئے ہنس جُدا کیویں پاٹیاں توں

(سندھ ساگر نال ہمیشاں دی رکتھا ہنس دا پیلھا پنّاں)

تیند

پیلھی گالھ

5 کھڑی پیدی آل سنہیڑا عاشق بزدار

9 چھی چپاھی

سُرت دی سُوئی

13 سرائیکی کلچر فداسین پاڈی

30 ویدانت دادگھرپ احسن واگھا

65 پدھ مت تے ویدانت داجھیڑا سوامی ووکاٹڈا

69 مُسلمائیں دی آمد تے ہندوستان دی حالت ارشاد تو نسوی

82 حق موجود: من لا گویا فقیری میں ارشاد لغاری

90 ماحولیات تے اخلاقیات اکرم ہرانی

گالھ مہاڑ

95 ارون دھتی رائے دا انٹرویو

109 چٹوا اکیپے دا انٹرویو

کہانیاں

118 سیتلاں دے داغ حبیب موہاٹہ

”کھڑی ڈیندی آن سنیہڑا....“

عاشق بُردار

1986ء دی او شام یاد اے جڈاں بگلہ کورائی اچ سرائیکی لوک سانجھ بُئی، جیندی مونڈھی دستاویر ”اعلان بگلہ کورائی“ دے ناں نال جاری کیتی گئی اوں رات سرائیکی کانفرنس تھی۔ جھمر بگلہ مہاڑ اتے بگاؤں دا پروگرام کیجا گیا ہا۔ سنگت دے کیا جذبے ہن جو سخت سردی دے باوجود کٹھی تھی۔ میگوں یاد اے دیر اسماعیل خان دا ہک بچن سخت سردی اچ zip آ لے بستر اچ دھپیا برآمدے اچ ستا پیا ہا۔ میں بھلد انھی تاں او مطیع اللہ خان ہا۔ دل ڈو جھے ڈو ڈیہاڑے داسرا نیکی ادبی ثقافتی میلہ مہرے والے اچ شروع تھیا جیندے اچ سرائیکی وسیب دے سب معتبر مہاند رے کٹھے تھے۔ صدارتی ایوارڈ یافتہ سفر نامہ ”پیت دے پندھ“ اتے ناول ”چھولیاں“ دے مصنف تے سرائیکی دے نام ور لکھاری سیں محمد اسماعیل احمد انی اپنی ترنجھی کتاب ”امر کہانی“ اچ لکھیا ہا جو سرائیکی آسمان دے سب ستارے مہرے والے دی سرزمین تے لکھے ہن۔ پندھ ہاتھیند اپیا ہا مقصد دی سک ہائی ودھدی پئی ہائی۔ دل پتہ نیں کیا تھیا جو سرائیکی لوک سانجھ دے مہاند ریں صلاح کر کے سرائیکی لوک سانجھ دے میلے دا بائیکاٹ کر ڈتو نے لیکن سرائیکی لوک سانجھ راجن پور دی سنگت سرائیکی میلے دی روایت کوں جیند ارکھیا۔ ایں نومبر اٹھارواں ڈوروزہ سرائیکی ادبی

128

اشولال

وتھنوں دیلا

146

سعید گاڈی

تھالی تے نجد اہندہ

161

مزار خان

”اللہ۔۔۔ دادا۔۔۔ بی بی“

174

بینش رفیق

”۔۔۔ زر۔ زمین“

181

جیمز جاس

چیکنی مٹی

190

لغوی نالساٹی

جیں دل وچ پیار دے دیرے ہن

212-238

شاعری

رفت عباس، سعید سانول، خالد اقبال، مجن فقیر، عبدالطیف بھٹی، سلیمان سہو
زبیر احمد، فیضی بہاؤ پوری، عاشق بُردار، جے سی پترا، سیفل بھٹی، طاہر شیرازی، شاہد ندیم

دستی وار

239

سید غلام حسن شاہ تائب

مارھے ویجھے دی وار

ثقافتی میلہ منعقد کیا جیسا کہ اچھا گالھ مہار، سرائیکی مشاعرہ، سرائیکی لوک تماشہ دی طرفوں سرائیکی ڈرامہ، سوانگ، جھمر، سرائیکی، لوک موسیقی کتابیں دی نمائش اتے سرائیکی کھیڈیں دے پروگرام پیش کیے گئے۔ سرائیکی میلے دے پوٹراچ ہنٹ تائیں سرائیکی لوک سانجھ دی پرانی اتے نئی سنگت دے ناں لکھے ویندے پھین توڑیں جو او سنگت شرکت نیں کریندی۔ نہ وٹ سنگت کڈا ہین کوئی خط پتر لکھے یا کہیں رسالے اچ معذرت دی شکل اچ اپنے آون نہ آون بارے کجھ بڑسائے۔ جے کجھ لکھیا ڈسیا ونجے ہا تاں چنگی گالھ ہائی۔ ہوسکدے کوئی ساڈا طور طریقہ ان بھاوٹاں ہووے تاں اسان اوکوں بھاوٹاں بناؤں ہا۔۔۔ اونویں ساڈے دانشور دوست چیرھا کجھ سمجھن اسان مطمئن ہوں۔ جو خواجہ فرید سرائیکی ادبی ثقافتی میلے دافٹکشن ٹھیک کھڑے کریندوں، سرائیکی سرائیکی کھیڈ دے کھڑوں۔ سرائیکی دا پوٹائی کھڑوں اتے خودایں پڑ دے وچ کھڑتے علاقے وچ سرائیکی شعور دی راند رسائی کھڑوں۔ سرائیکی لوک سانجھ دے دوستیں دی بے پرواہی دی وجہ کنوں ہیاں تنظیمیں سرائیکی لوک سانجھ دیاں ہانھ پیل بن تے میلے کوں وڈا بنائی کھڑیں۔ سرائیکی لوک سنگت اپنیاں صلاحیتاں این جی اوڑ دے لیکھے لاڈتن۔ اللہ کرے اوہیں نویں ذمہ داریں کوں نبھاوٹاں اچ کامیاب تھیوں۔ کوئی اعتراض نیں پتہ اے جو سنگت NGOs دے پلیٹ فارم تے سرائیکی سانگے کم پئی کریندی ہووے۔ پتہ اے ساکوں کلہا کرن اچ سنگت حق بجانب ہووے۔ کاش کوئی سنگتی ساکوں اصل صورتحال توں باخبر کرے بے شک ساکوں خط نہ لکھے ”سنجان“ اچ مضمون لکھ چھوڑے۔ اسان پڑھتے اوندا جواب لکھسوں شیت دوری دامسلہ منک ونجے۔ اسان ول سارے کٹھے تھی ونجوں اتے نویں سفر دے پاندھی بن ونجوں۔ باقی

”سنجان“ بھہجی جٹ اتے مجلس ادارت اچ شامل کرن داشکر یہ۔

ہک کتاب پہلے پشی ہاوے جیڑھی پہلے ڈیہاڑے کہیں سنگتی دے ہتھ لگی تے دل نہ ولی پڑھ نہ پگیو سے ہک کاپی اوندی پٹھو۔ پڑھن سانگے نواں ”سنجان“ (ڈو جھا) ملے سرورق سوہنا اتے تاریخی اے۔ سرائیکی دے ہک وڈے علاقے دی نمائندگی کھڑا کریندے۔ فدا حسین گاڈی دے خطیں چس چوائی اے مقصد نال پیار کرن اتے اوندی کامیابی تے کراں پڑھن دی ڈس ڈتی اے۔ اکرم مرانی دا مضمون قابل تعریف اے۔ انہاں سرائیکی ہندو آں دی معاشرت اتے انہاں دے مشکلات دا احاطہ کیے۔ ”سورت دے قہوہ خانے“ اچ تھیون آلی گفتگو دا جواب نیں۔ اے سچ اے مذہب کوں جیویں کہیں سمجھ اپنی سمجھ دے مطابق اوکوں تراشے۔ وسیل دی علمی لکھت، کہیں دے انٹرویوز سوٹی تے وکوں وک دی شاعری (عزیز شاہد دے دے وین تے رفعت دے فلسفے) تے کہانیاں پڑھن سبکیا۔ حبیب موہانے دی کہانی پڑھن چاہنداں اووی ”موہانے“ لوڈ دے چارم (charm) دی وجہ کنوں۔ تے باقی خالصتاً عربی فارسی الفاظ سانگے استعمال تھیون آ لے حرف تے لفظ سرائیکی اچ استعمال اگر نہ کیے وچن تاں میڈے نزدیک مناسب اے۔ اے ڈیکھ گھو جو کوئی لوظیں دا وڈا طوفان نہ اٹھے۔ آخری پیرا گراف پتہ نیں ٹھیک طور تے لکھ سکیاں یا نہ رات دا کافی حصہ گزر گئے اوگھلا آندے پین جے تحریر اچ کوئی جھول رہ گیا ہووے تاں اوندے ذمہ دار نندردے لوڈے تھی سگدن۔

استاد فدا حسین گاڈی سانگے ہک نظم اچ لکھیل حاضر اے جے ”سنجان“ دے معیار تے ہووے تاں چھاپ ڈیو۔ جیویں تہاڈا دل آکھے۔

چٹھی چائھی

شریہ، لائی لانے تے بیریں دیاں سُنہیاں
 سُن تہوں بھلا۔۔ بیریں دے پُردی خوشبو
 شریہناں دے پھلاں دی مہکارھاں توں نی
 لہندی۔ اوپرے رنگ روپ تے تک نی
 پوندی۔۔۔ بھانویں دھرتی، دھرتی دی مٹی دا
 کوئی فرق اے۔۔۔ اتجھیں ساوُل دا کیا
 فائدہ جیوہی بے فیض ہووے۔۔۔ عجیب وٹ
 سُن پھردن دودھ دن پھل دی چیندن پر
 پھل نی گکدا۔۔۔ آبدن اسلام آباد دے
 اندروں باہروں پہاڑاں اچ باندر بوز بلائیں
 وی سُن۔ اسلام آباد شہر اچ بھولوں مونگ
 پھلیاں کھاوٹن آندن۔۔۔ ایہ کیوں گالھ
 اے۔۔۔ اونویں تاں اسلام آباد اچ ناہرای
 بہوں زیادہ سُن۔۔۔ خٹناں واڑنا، ہوون
 ناہر ضرور ہوندن۔ رت دڑ س ماس دی
 چس، ناہراں کوں سواد، ڈیندی اے۔۔۔
 اے تاں ایویں۔۔۔ اچوں گالھ نکل آئی۔۔۔

”جیہ تئیں جیسوں
کیج پوتنسوں.....“

اسلام آباد اٹل کھٹ ساؤل داشهر ہے
 'ساؤل اکھیں دی ٹھاڈل ہوندی اے۔ میں کئی
 واری اسلام آباد آیاں پر اے ساؤل میکوں
 نہ پری تے اٹل سوئھی لگی اے۔ ایندے وٹ
 اٹل سنجیا تے تے او پرے لگن، بھل بھلاں دی
 خوشبو۔۔ اللہ جانے کیوں؟ بھانویں تاں
 ساڈیاں اکھیں چالیں، کریںہہ، پیل تے

وچوں سرور کر بلائی دے تعزیتی مشاعرے اچ ڳا ٺہور آ لے (بکھر) ڳیا ہم۔
واپسی دیرا اسماعیل خان کنوں کیتی اے۔ سنگت کوں ملن شہر ڳیاں حزب اللہ نال ملاقات تھی وڏی
محبت نال اوں ساڏی سیوا کیتی مطیع اللہ نال ملوایس۔ بلند اقبال دادیدار کراچیس، مظہر نواز دے
گھر ڳیوے او تان پنڈی ہن۔ احسن واگھا انٹیشن تے نہ ہا۔ جلدی ہائی صرف دریادے کنٹھے چاہ
پتو سے اُتے ہک دھوبی چنن دی دکان تے دیرے دی معروف ڈش حلیم کھدوے۔ باقی سنگت کوں
نہ مل ڳیوے۔ سعید اختر، نصیر سرمد، عرفان لغاری، ظہور دمانی، شائستہ خان، صفدر بلوچ اتے ٻے
یار دوستاں دی سک داسا مان دل دے یکے اچ سانہ رکھیوے جو دلا ولسوں تے سک دے ڳن
سہیوس۔ مظہر علی تابش کوں ملیوں جیں خط اچ آ دن لکھیا اُتے آ نہ ڳیا۔ اللہ خیر کرے۔ ساری
سنگت خوش و س، خیر پئی ہووے۔

نوٹ: ”سنجان“ نانویں این پتر اچ سنیں عاشق بزار
سرائیکی لوک سانجھ دی سنگت اڳوں کجھ سوال رکھے ہن
سجناں دا ولدا ”سجنا“ سر اکھیں تے رکھسی۔

’سُنْجَان‘ دے سارے شمارے مل گھن۔ واہ واہ۔
 گالھ ٹرپئی اے ایکو پندھ کریدا ڈیکھیں
 ایہہ نہ سمجھیں میڈی منزل کون زمانے لگسن
 خط لکھیدے، ولدی ڈیندے دیر تھی گئی اے۔
 آلسی جوتھیو سے چندرے چوک دے۔ دیر دا
 ہر جائے ڈیندا پیاں۔ آپنے لکھتاں تے نال
 نال سنگتیاں کنوں جو کجھ کٹھا کیتم، انھاں
 بھلاں دا ہک ہار وی روانہ خدمت
 اے۔ امید اے پسند آسی۔ اونویں خیر نال
 ہُن سرائیکی سُنن آئے، نعرے مارن آئے
 تاں ڈھیر تھی گھن پر پڑھن آئے تھوڑے
 جھن۔ خیر نال جیز ہے پڑھن آئے ہن آہدن
 اخبار ہووے رسالہ ہووے، سوھناں ہووے
 تے مفت ہووے۔ ترگیو سے پیا کیا۔ اسان
 تہاڈے نال ہیں۔ جیز ہلے رسالہ چھپے، پنج
 رسالے میڈے تھی گئے، مل نال۔ ایویں ہر
 سرائیکی درد رکھن آلا پنج پنج، ڈاہ ڈاہ دا بارا
 چاوے تاں ول دی چنگی، گالھ اے۔ امید
 اے جو رسالہ جاری راہی۔ آس امید دا پاند
 نے چھوڑ بندے۔ جیہہ تیں جیسوں کچھ ڈو

نورسوں۔

عبدالباسط بھٹی
 چاچاوتی احمد پور شرقیہ

واپورب دی گھلے

لاہور ورلڈ پنجابی کانفرنس 30-31 جنوری
 1 فروری 2004 دے موقع تے سیں
 احسن واگھا دی پڑتال کرن لگاں تاں سیں
 پیر سرتاج محمد لگا ڈیسیے جو ادا بکل اسلام آباد
 تے دیرا اسماعیل خان دے چکر کڈھیدن۔
 سیں انہیں ہک ترماہی ’سُنْجَان‘ اکتوبر دسمبر
 2003 دا شمارہ جیز ہا تاں اسلام آباد توں
 شروع کیتا، میڈے تھہ اچ ڈتا۔ پڑھے
 تے بہوں چنگاہ لگا ہے۔ تہاڈے ساریں دی
 محنت نال اے شروع تھئے۔ تاں سب
 مبارک باد دے حق دار ہووے۔ ساڈی سب
 دی طرفوں تہاکوں لکھ لکھ ددھایاں۔
 سیں تاں مہربانی کر کے سیں احسن واگھا
 کوں میڈا اسلام ضرور بچو ہے۔ تے انہاں دا

مکمل پتہ۔ ٹیلیفون تے E-mail دی بھیجو۔
 نال سیں اشوالل کوں وی بہوں بہوں سلام۔
 دل کریدے تہاڈے نال مل کے تے بہوں
 ساریاں گالھیں کردوں تے آٹھی مٹھی ماء پولی
 سرائیکی وچ حال احوال وٹدوں۔ امید اے
 جو ہندوستان پاکستان دے آپس اچ
 تعلقات چنگے تھیں تے آوٹ وٹج دی
 پابندی ختم تھیں۔ دیزے واسطے ڈوھیں
 حکومتاں سہولتاں ڈیسن، نال رب دی مرضی
 وی ہوئی تاں تاں وی ہندوستان دا چکر لاؤ
 تے اسان وی تہاکوں ملن آسوں تے اپنی
 رسک لہیں۔ ڈونظماں تہاڈے ’سُنْجَان‘
 واسطے بھجداں پیاں۔ امید ہے پسند کریو
 تے جھاڈیو۔ میڈی طرفوں ’سُنْجَان‘ دے
 پڑھن لکھن تے ادارہ دے ساریں سرائیکی
 بھینٹیں بھرانواں کوں بہوں بہوں سلام۔

پروفیسر ڈاکٹر جی بٹرا
 پریزیڈنٹ سرائیکی ساہتیہ سنگم
 258 لارز چیمبرز ہائیکورٹ نئی دہلی

وسریاں یاد آیاں.....

سئیں سعید اختر دے ویلے نال ’سُنْجَان‘
 ملا تے اوچھن توں اچھاں تیں پسند آئے۔
 ’سُنْجَان‘ دی تشریح سعید اختر دی نظم نال کر
 کے تاں اپنی مدیرانہ صلاحیتاں دا اظہار
 کیتے۔ حبیب مہاں تے سیں مزار خان
 دے افسانے خاص طور تے لطف ڈتے۔
 البتہ سیں رفعت عباس دا خوبصورت کلام گوکہ
 کافی دے وچ ہک تجربہ تھی سگدے بھل اے
 تجربہ انہاں کوں رفعت دیاں نظماں چاٹوں
 تاں وی انہاں دی اہمیت تے اثر نیں پوندا۔
 باقی تاں کیویں ہیوے۔ اساکوں تاں
 لکھیاں گزریاں تہاڈے نال نیں بھلایاں۔
 غزل ڈیکھ گھتاے۔

طاہر شیرازی

نوبل ٹاؤن صدر بازار دیر اسماعیل خان

آچنوں دل یار.....

گزارش ہے کہ میں بطور اعزازی ٹیچر دے
 ایس۔ ای کالج بہاولپور وچ سرائیکی ٹیچر دے

فرائض انجام دینا پیاں۔ سب دا رسالہ پڑھیا۔ خوشی تھی تے آپے طالب علمان توں مختلف تحریراں سبیں کول روانہ کریندا پیاں، اگھاں سبیں دی مرضی۔ ڈوجھی کالج اے ہے کہ وی وی کتاب ہووے میڈے کول لازمی سمجھیا۔

شعبے کول ودھاون دی خاطر آپنی مدد آپ دے تحت لائبریری بنائی ہے۔ جیندے کیتے کتاباں دی لوڑھے۔ تے سبیں دی نظر کرم دی ضرورت ہے یعنی لائبریری کیتے سرانیکی کتاباں وی روانہ کرو۔

سید صفدر حسین بخاری بہاولپور

”دھپ کون چھاں دی جاگ
نہ لائو۔ ٹردے رہو“

خواجہ فرید لائبریری جناب دانشگریہ ادا کریندی اے جو جناب مہربانی کرتے

لائبریری کول سچان دا اکتوبر دسمبر 2003 دا شمارہ دان کیتے۔

اے اساڈی لائبریری دا سنگھار بنے سبیں اس شمارے کون پتہ نی لگدا جو اے کتواں شمارہ ہے۔ اے تاں پتہ لگدے جو انشاء اللہ اے اگلی تے دی چھپدا رمے پر ایندے کتی شمارے آگن ایندی سدھ نی مطلب اے ہے جو جیکر ایندے کجھ شمارے پہلے دے دی ہوں تاں اسان انہاں کول وی سرائیکی تے رکھوں۔

سبیں اساڈے جنرل سیکرٹری مجاہد جتوئی سبیں تہا کول خواجہ فرید لائبریری دے نال میوزیم دے دورے دی دعوت دیتی ہئی۔ اسان ول ڈوہریندوں جو آپ یقیناً اتھاں آتے خوش تھیسو۔ تاں کول اتھاں آپے خواہیں دی کجھ کان تعبیر لکھسے۔

میاں محمود اختر حکیم فریدی
خواجہ فرید فاؤنڈیشن کوٹ مٹھن شریف

سُرت دی سوئی

سرائیکی کلچر

فدا حسین گاڈی

ہر شے مادہ اے۔ پہاڑیں دے پتھر، ریگستانیں دی ریت، دریاویں تیں سمندریں دا پانی، جنگلیں دے درخت، جانور تیں انسان۔ انہیں تیں ہمیں ساریں شیں دا اصل مادہ اے۔ ایہا وجہ اے جو شیں تعلقات دے دائرے اچ ہک پے نال گنڈھاں ہو یاں ہن۔

اسان غذا کھاندے ہائیں غذا آدمی کنیں باہر ودی ہک شے ہے۔ اے غذا اساڈے معدے اچ ویندی ہے۔ اتھاں ہک خاص عمل اچوں لکھ کے ساڈے جے دا حصہ بندی اے۔ اس کھا دی غذا کنیں ساڈاں پڈیاں، پسلیاں، اعصاب، پٹھے، رگ ریشے، گوشت پوست بندا ہے، غذا دی شکل صورت پئی ہائی۔ ساڈے جسم دا حصہ بن کے اوندی شکل صورت، اوں دے کم کار دی نوعیت پئی تھی گئی اے۔

انسان دے باہر و ہک وڈی دنیا ہے۔ ہر لحظے اوں دے وچ کجھ ناں کجھ تھیندا پئے۔ اس باہر دی دنیا اچ تھیون آلیں واقعات دا اثر ساڈے ذہن تیں تھیندے۔ ساڈا ذہن کہیں واقعے کول صرف حسی حد تاں نیں گھندا۔ سچا جاپا ہل ہک اوں کول تاں حس دی حد تاں نیں گھنسی۔ او پہلی اوں پال واسطے صرف ہک اوں ہوسی۔ وقت دے نال نال پال واسطے اوں خالی آواز ناں رہ ویسی۔ او

اواز ماء دی اواز ہوسی، جھین بھرا دی آواز ہوسی، کہیں اوپرے آدمی دی اواز ہوسی، پیار دی یا نفرت دی یا غصے دی اواز ہوسی۔ پال واسطے ہن ایں اواز اچ بیا کجھ وی ہوسی۔ خالی حس ناں ہوسی جیڑھی کن دے ذریعے محسوس تھیندی ہے۔ ایں حس اچ ایں اواز اچ ہن کجھ معنی دی ہوسن۔ تجربے دے نال نال ایں حس کوں پال حس کنیں سوا وی بیا کجھ سمجھیندے ایہا وجہ اے جو ماء الاوے تاں پال دار د عمل بیا ہوندے اوپر الاوے تاں پال دا ایں آواز دے جواب اچ بیا عمل ہوندے۔ ایندا مطلب اے ہے خالص سنن، ڈیکھن، رنگھن، تیں لمس پال دے واسطے اوندے جھن دے بعد تھولے ڈیہیں تائیں خالص سنن، ڈیکھن، رنگھن تیں لمس رہندن۔ وقت دے نال نال، تجربیں دے نال نال، حالات گزر رن دے نال نال کوئی حس خالص نیں رہندی۔ ہر نواں احساس sensation نواں نیں ہوندا۔ ایں حس اچ ساڈا ماضی ساڈے ماضی دے تجربات شامل تھی، ساڈی ایں حس کوں ہک معنی، ہک مفہوم ڈے ڈیندن۔ ساڈے شےیں دے ڈیکھن، سنن، چکھن، رنگھن تے لمس دے پچھو ساڈے تجربے ہوندن۔ یا ایتکوں ایں وی آکھ سگدے ہیں جو انہیں دے پچھو ساڈی ذات، ساڈی شخصیت ہوندی اے۔ ایں واسطے سارے لوک کہے واقعے تیں ہو جہیں رد عمل دا اظہار نیں کریندے۔ اوں ہک واقعے کوں ہر ہک اپنے ماضی دے تجربیں دے مطابق معنی تیں مفہوم ڈیندے۔ کہے شعر کوں سارے لوک ہکی طراں محسوس نیں کریندے۔ کہے رد عمل دے ناں ہووٹ دے باوجود وی، ایں رد عمل دے ناں ہووٹ دے باوجود وی، ایں رد عمل دی بنیاد خارجی ہوندی اے۔ ٹھیک اے جو اے رد عمل شخصی یا ذاتی ہوندے۔ ساڈی رگ، ساڈی نس اوں غذا کنیں پہوں انج اے جیڑھی غذا اسان کھا دی اے، ایندے باوجود وی ساڈے

سارے رگ ریشے اوں غذا دا نتیجہ ہن۔ غذا تیں رگ ریشے دے ہن اچ کوئی بلواسطہ Direct تعلق نیں ڈسدا۔ اوڈا ریکٹ تعلق جیڑھا پھری لگن تیں زخم تھیوٹ اچ ہوندے۔ اے تعلق معدے دے ذریعے بندے۔ ایویں ساڈے مشاہدے ساڈے حسی تجربات دا ساڈی سوچ دنیا کوں سمجھن دے واسطے ادراک دا کہیں ہک واقعے نال ڈا ریکٹ تعلق نیں ہوندا۔ جیویں رگ ریشے کوں ڈیکھ کے اے اندازہ نیں تھیندا جو او آلوچھو لے یا چاول جیڑھے اسان کھا دیں، ایں کھاوٹ دا، انہیں شےیں دا اے رگ ریشے نتیجہ ہن۔

سمجھاوٹ واسطے جیڑھی مثال ڈتی ویندی ہے۔ او مثال تیں سمجھن آلی شے ہک بے تیں اینویں منطق نیں تھیندا جیویں ڈو ٹکوناں ہک بے تیں منطق تھی سگدن، مثال دا جیڑھا سمجھاوٹ واسطے کالجھ کرن آلا بیان کریندے، مثال تیں سمجھن آلی شے اچ صرف او تلے تائیں تعلق ہوندے۔ جے ٹکونیں دا ہک ہر ضلع، ہر زاویہ، ہر پہلو مثال تیں سمجھن آلی شے کوں منطق کرے یوں تاں ناکام رہسوں۔ غلط نتیجہ کڈھسوں۔ ایں اتلے اصول کوں سامنے رکھ کے میں خارجی واقعات تیں جتنی عمل اچو گذر کے ہک نویں شے ہن دی مثال بیا ڈینداں۔

انسان چھوٹے چھوٹے گرد ہیں اچ رل وسدا ہا۔ انہیں گرد ہیں دی انج آپنی ہک آبادی ہوندی ہائی۔ ایں آبادی دے باہر دلوڑھایا کندھ ہوندی ہائی، اے لوڑھایا کندھ بے گردہ دے اچن چیت حملے دے بچن لو ہوندی ہائی۔ انہیں جانوریں کنیں بچن لو جیویں سیہو، گدڑ اپنے بچاؤ لو کھڈھنیدن۔ انسان فطرت دے تھہ پوری طراں کھ پتلی نیں۔ اے اپنا راہ آپ بڈیا اے ایں واسطے اے گدڑیں دا ہکوں گوریں اچ نہار ہندا۔ انہیں کنیں کئی قدم آگواں اوڑھے تیں کندھاں

ڈے کے اپنا بندوبست کیا ہا۔ ایں چھوٹے گروہ اچ جیڑ جے جھیڑے جھگڑے اٹھدے ہائیں ایں واسطے انہیں جھیڑے جھگڑاں کوں مکاؤن آلاوی کوئی ہوندا ہا۔ او ایں ساری آبادی دا انتظام کریندا ہا۔ یقینی گالہ اے۔ جو او عام آدمی دین کیں زیادہ طاقتور ہا۔ ہک آدمی دے طاقتور ہوندا اے تجربہ اوں گروہ دے لوکس دے ڈیکھن اچ آندا ہا۔ او ہر روز اے گالہ ڈیہدے مہن جیویں معدہ غذا کوں اوندی اصل صورت اچ نیں رہن ڈیندا ایویں خارجی واقعات دہنی عمل اچوں گزر کے او پہلی شے نیں رہندے۔ تخیل انہیں آدمی دے تجربات کوں اپنے تخلیقی عمل نال ہک نویں شے بنا ڈیندے۔ گروہی سردار دی قوت ہک تجربہ ہا۔ ویسب اچ روز ڈن آلے شے ہائی۔ انسانی ذہن انسانی تخیل ایں کیں اے تخلیق کیا جو فصل دا گندہ چنگاں تھیوٹن، مینہ داوٹن ناں وٹن لڑن بھڑن اچ ہک دی فتح، پے دی شکست انہیں تیں انہیں جہیں نہیں گالھیں داوی آخر کوئی انتظام کریندا ہوی۔ انہیں داوی کوئی وڈا ہوی جیویں ساڈے گروہ دا ہک وڈا ہے۔ فصل تاں چنگی مندی تھیدی پئی اے۔ ایندے اچ کہیں طاقت دا ہتھ ہوی۔ اوقت جیڑی انہیں کوں نظر نیں آندی اوقت جیکوں او نہن سمجھ سگدے اوں کوں ہک ناں ڈتو نیں۔ اے قوت انسان دی قوت کیں زیادہ ہائی۔ انسان تاں فصل کوں چنگاں نہا کر سگدا۔ ناں مینہہ و ساسگدا ہا لہذا ایں انڈی قوت دا ناں دیوی دیوتا ہا۔ اوندی خوشی یا ناراضی تیں فصلیں دا تعلق ہا۔ ایں واسطے اوں قوت کوں خوش کرن واسطے تھے ڈیندے ہن۔ اوندی خوشامت کریندے ہن۔ ایں خوشامت دا ایں خوش کرن دا ناں عبادت یا پوجا ہا۔ حالات بدلے، وڈاں وڈاں بادشاہتاں قائم تھیاں۔ ہک آدمی دا بہوں آدمی تیں حکم چلدا ہا۔ او ہک آدمی نہیں آدمی کیں اقتدار آلا ہا۔ اوند آکھن بہوں ٹولے، بہوں قبیلے

تیں بہوں لوک میندے ہن۔ اے خارجی واقعات دہنی واردات ہٹے۔ تخیل دی تخلیقی قوت انہیں کوں ہک نویں صورت ڈتی۔

اگلیں تاں انج انج مظہر دے انج انج دیوی دیوتا ہن۔ ہن ہک طاقتور بادشاہ دے تصور تیں ہک بہوں بے حساب کتاب قوت دا تصور کیا گیا۔ انت آدمی ایں نتیجے تیں پہچے جو ساریں مظہریں دے پچھوں انج انج طاقتاں نیں، بلکہ ہک وڈی قادر مطلق قوت اے۔ اے خدا اے۔ وقت نال آدمی دے تجربے دھسے۔ آدمی دی سمجھ دی قوت وی ودھی۔ پہلے آدمی بیماری دی وجہ خدا دی ناراضی سمجھیندے ہن۔ اچ اکثر بیماریں کوں کہیں ناں کہیں مادی وجہ نال جوڑا ویندے کوئی خاص گالھ کوئی خاص حالات جڈاں پیدا تھیندن اوندے نتیجے اچ کوئی خاص بیماری لگدی اے۔ ہن ہر واقعہ ہک وجہ دا نتیجہ ہوندا اے۔ ایں واسطے ممکن تھے جو پیداواری ذریعے ودھن۔ انہیں دے ودھن نال آدمی دے تجربے اچ وادھا تھے۔ تجربیں دے ایں وادھے سوچ سمجھ کوں ودھائے خارجی طور ہن جمہوریت راہیں لوک کہیں حد تیں اختیار اچ شامل ہن۔ ایندے نتیجے اچ سوچ تیں فکر دی ماورایت گھٹ گئی ہے۔ لوک ایں مادے دی دنیا کیں اتوں تیں بیماریں واقعات تے مصیبتیں دا گھٹ تعلق جوڑیندن۔ ہک زمینی واقعے دی زمین اچ مادی وجہ لگولی ویندی اے۔ کوئی واقعہ کوئی عمل جیڑی واقع تھیوے اوندے نتیجے اچ ڈو جھاد واقعہ جے ہر صورت اچ واقعہ تھیوے تاں پہلے عمل کوں سوب (سب) ڈو جھے کوں نتیجہ آہدن۔ کہیں عمل کوں کہیں واقعے کوں، کہیں مظہر کوں، کہیں پے پہلے واقعہ تھیوٹن آلے عمل دا، واقعے دا، مظہر دا نتیجہ سمجھن اچ داسائنسی رویہ اے۔ اے اچ داسائنسی کلچر اے۔ جیویں کل یا کہیں حد تاں اچ دیوی

دیوتا ئیں کوں کہیں مظہر دان تیجہ سمجھاویندا ہا۔ اے کل دا کلچر ہا۔

کلچر چاہے؟ خارجی باہری واقعات داؤنی رد عمل تیں اس رد عمل دی مادی شکلیں دانناں

ہے۔ اس واسطے کہیں قوم دا کلچر اوں قوم دی جاتیں وقت باجغرافیہ تیں تاریخ دے بک بے دے عمل تیں رد عمل دانناں ہے۔ جیڑھا اوں قوم دی سائیکی دا ڈوجھاناں ہے۔ اکیوں ای دی آکھ سکدے ہیں جو سرائیکی ڈیس اچ وسوان لوکیں دا ایں جاتیں پچھو آ لے وقت کنیں اچ تائیں جیڑھے حاصلات ہن، ایہو سرائیکی کلچر اے۔ کلچر کہیں قوم دی جاتیں تاریخ دے اثرات دے اجتماع کھ دے رد عمل دا نتیجہ ہوندے۔ اس واسطے کلچر کہیں قوم دی سائیکی دی دی علامت ہوندا اے۔ کہیں قوم دی سائیکی سمجھن واسطے اوں قوم دے کلچر کوں سمجھن بہوں ضروری اے۔ ایہا کھ دی سائیکی کھ دی سچان اے۔ سرائیکی لوکیں دا ایہو جیہاں کھ ہے جیندی سائیکی دا ہک خاص اپنارخ اے۔ ہک اپنی خاص چھاپ اے۔ اے نتیجہ اے اس جاہ دے لوکیں دے۔ رجغرافیہ تیں تاریخ دا سرائیکی کلچر سمجھن واسطے اٹھو دے جغرافیہ تے تاریخ دو جھاتی کرنی پوسی۔

سرائیکی ڈیس دریائے سندھ دے کنٹھے یا اونڈے آسو پاسو دا علاقہ ہے۔ پرانے زمانے اچ ملتان راوی تے چہاں دے ڈومیل دے اتو ہا۔ جھنگ دریا جہلم تیں چہاں دے ڈومیل دے اتو ہا۔ ایں جادا ایں جغرافیہ دا اے اثر ہا جو سرائیکیں دی ہک وڈی تعداد دریائیں دی کندھی دے کولہور ہندی ہئی۔ اکثر چھل بوڈ آندی رہندی ہئی۔ ایں جاہ کنیں پریں، چھل بوڈ کنیں پریں رہندا ہا۔ اتھاں یا تاں انہیں دریائیں کنیں کھٹا کوئی واہن چھل دی صورت اچ سیرابی کریندا ہا یا اے سیرابی کھوہیں تیں جھلاریں نال تھیندی ہئی۔ ایں ملک کنیں آگو او علاقہ ہا جتھاں پانی نہا

ملدا۔ اے تھل بنی دا علاقہ ہا۔ اتھاں دریادی پچا دی کندھی تیں ئیں نال تے پواہدی کندھی دے پواہدو مینہ نال آبادی تھیندی ہئی۔ تھل بوڈ دے لک اچ کانہہ سریں دے جھگل ہوندے ہن۔ انہیں جھنگلیں کوں کھاپن کھاپن صاف کر کے رڑھ واہی کیٹی ویندی ہئی۔ ڈنگر ڈھور، کھیڑاں تیں مہاگاں تیں ڈاگاں رکھیاں وینداں ہن۔ دریا دے ہیلے بھنگاں، منجھیں دے چرے لوہوں چنگے ہن۔ بھنگلیں تیں ہیلیں تیں سریں تے کاہیں دے جھریں اچ مہاگیں تیں ڈاگیں لواںخ بھانڈا ہوندے ہن۔ انہیں بھانڈیں تیں منجھیں تیں ڈنگر ڈھور چر دے ہن۔ اے منجھیں دے بھانڈا دریا دے کنٹھے تیں ہوندے ہن۔ چوری چکاری دے زیادہ موقعے ہوندے ہن۔ چور منجھیں کوں دریا اچ سٹ کے لوڑھ نیندے ہن۔ دریا سندھ اکثر واہن بدلیندا رہندا ہا۔ دریا جہلم، چہاں تیں راوی کھٹے تھی کے ہک وڈی قوت تھی ویندے ہن۔ اے وی ملتان دے انوں انوں اکثر واہن بدلیندے راہندے ہن۔ ایں واسطے سرائیکی ڈیس اچ شہر وسدے اُچڑدے رہندے ہن۔ لوک جھوکاں وسندے تیں دریا اُچڑیندے رہندے ہن۔ ہر پاسو ہر ویلے بھن ڈھا دا عمل تھیندا رہندا ہا۔ سرائیکی ڈیس دے لوک مد تیں تیں فطرت دے ہتھوں مجبور رہن۔ انہیں مجبوریں دا اثر انہیں دی سائیکی تے پئے۔ لوکیں اچ فطرت تیں قابو پاوٹن دا جذبہ گھٹ پیدا تھئے۔ اتھو دے لوکیں اچ ڈکھ سہن تیں راضی بارضارا ہن دی زیادہ قوت پیدا تھئی اے۔ ایندا نتیجہ اے جو سرائیکیں اچ عمل دی گرمی نیں رہی۔ اے تاں ایں علاقے دے لوکیں تیں جغرافیہ دا اثر اے۔ تاریخ دا اثر اے تھئے جو مغلیں دے ویلیں کنیں انگریز دے ویلے تائیں بلکہ اچ تائیں صورت اے ہئی اے جو اتھو دی محنت دا پھل اتھوں دے لوکیں کنیں بہوں گھٹ پئے۔ مغلیں دے ویلے اتھاں بہوں گھٹ

منصب تیں امیر رہن۔ اتھو دے جاگیر دار لاہور یا دھلی دسدے ہن۔ اتھو دی جاگیریں دی آمدنی اتھاں ونج خرچ تھیدی ہئی۔ ایہو حال انگریز دے ویلے رہے۔ ایہو حال اچ اے۔ ساری کالھ دا اے نتیجہ اے جو اتھاں روپیہ پیسہ جمع نہیں تھی سکا۔ جڈاں صنعتاں آئیں تاں اتھوں دے لوکیں کنیں سرمایہ نہ ہا جو اوسر سرمایہ کاری کرن ہا۔ ایں واسطے اے علاقہ کچا مال پیدا کرن دا علاقہ رہ گئے۔ اوہا یاس اوہو تحفظ نہ ہوون دا احساس اُج تائیں علاقے اچ ہے۔ ایں رنگ کوں جے ڈیکھنے تاں اتھوں دی جھمڑ دیکھو۔ ایں جھمڑا دھیرج ساڈا ماضی اے۔ ساڈی شاعری ساڈے لگاؤں سارے غم تیں یاس اِن۔ ہک فناہ دا احساس اے اپنی محنت دے پھل تے یقین نہیں۔

ڈھانہداں بھکاں ہنڈ داں کندھاں ساڈی قسمت رہن۔ ایندا اثر اے ہے جو ساڈے شہر بن کے ڈھانڈے رہن۔ اتھاں عمارتیں اچ سرائیکی رنگ نیں آگیا۔ کانہہ تیں سروی کافی ہن۔ مٹی تے پانی دی وی تھوڑی نہی۔ ایں واسطے اچ وی سرائیکی ڈیس اچ سالہیں بٹیاں ملدن۔ ساڈھ ساڈا قومی عمارتی رنگ رہے۔ ساڈھ دی کندھ ادھ اپو اچی ہوندی ہئی۔ ایں اُج تیں کانم رکھی ویندی ہئی۔ ایں کانم تیں لڑے۔ لڑیں تیں کانہہ دے وٹے تروئے۔ ساون ٹسپیلے واسطے چھپر ہوندے ہن۔ دریا دے کہیں وہن تے بھنگ دے اُتیں، چمکدی ریت دے چٹ پدھر تیں ماہیوال قہہ بٹیدے ہن۔ اے قہہ اوں نمونے دا ہوندا ہا۔ جیڑھے نمونے دے اتھوں دے روئیں دے قہن۔ اے قہے کانہہ دے ہوندے ہن۔ انہیں دافاندہ اے ہوندا ہا جو ناں کوئی انہیں لوکندہ بناوئی پوندی ہئی ناں کاٹھیں تیں لڑیں دی ضرورت تھیدی ہئی۔ اے سالم داسالم کانہہ نال وٹن کے بنا ہویا ہوندا ہا۔ اتھاں مٹیاں تیں کٹیاں ہوندیاں ہن۔ چھیڑو تے ماہیوال

رہندے ہن۔ ایہو ساڈا ماحول ہا۔ جیندے وچ آکھا گیا ہا۔

”کالے کھنڈھ کاواں دے“

آسوٹی دھاوٹن چلوں ٹھڈھے پانی دریاواں دے“

ہر شے ہر مظہر اچ ڈو مخالف قوتاں، ہک بے داضد، پاتاں دیندن۔ اے او حقیقت اے جیڑھی مادے دی پہلی تیں وڈی خاصیت اے۔ ایہا خاصیت، ساری حرکت سارے ارتقاء سبب اے۔ کلچر ایں صورت اچ غیر مادی اے جو ایندی اوصورت نیں جیڑھی پتھر دی اے۔ اسال آکھ سگدے ہیں جو رتا رنگ غیر مادی اے پر رتیاں شیں مادی اِن۔ رتا ہوون شیں دی ہک صورت اے۔ رتیں شیں کنیں رتے رنگ دا تصور Abstraction اے۔ انہیں رتیں شیں کوں ڈیکھن نال رتے رنگ دا شعور آئے۔ اینویں کلچر غیر مادی اے بھل ایندی اصل، ایندی بنیاد ایندی پاڑا مادے اچ اے۔ ایں واسطے ایندے اچ ڈو مخالف قوتاں ہوندیاں ہن۔ ہک قوت کلچر کوں آفاقیت دیندی اے۔ اے قویمیں تے لوکیں تیں علاقیں دی حدیں دا پابند نہیں رہندا۔ ایں واسطے دنیا دے اکثریں کلچر اچ کئی ناں کئی کالھ سسان جھسی ہوندی اے۔ کجھ نہ کجھ ”کو جینت“ ملدی اے۔ ایندے خلاف کلچر دی ہک پی خاصیت وکھرپ اے۔ جیویں کلچر دا اے رجحان ہوندے جو کلچر ہک تھی وچن، اینویں کلچر دا اے رجحان ہوندے جو او وکھرپ دو دیندے۔ کٹھے تھیون دا، ہکوں جیہاں بٹن دا عمل تیں وکھرپ، انچپ دا عمل ہر قوم دے کلچر اچ تھیندا رہندا ہے۔ ساڈا کلچر سندھیں تیں پنجابیں نال ملدے ایں کٹھپ، ہکپ دے باوجود ساڈے کلچر داں پاڑاں ساڈی جا، ساڈے ڈیس اچ ہن۔ ساڈے کلچر دی تاریخ اچ ہے، اصل اچ ہے، پنجابیں

دے کلچر نال کجھ نہ کجھ ملن دے باوجود اے انج اے، تیں رسی۔

ساڈے کلچر داؤڈا منظر ساڈی زبان اے۔ سرائیکی کلچر کون سمجھن لو، سرائیکی زبان دا سمجھن ضروری اے۔ سرائیکی کلچر سرائیکی سائیکی دا ڈوجھاناں اے۔ سرائیکی سائیکی کون سمجھ بغیر ایں علاقے انج جیوھی تحریک، جیوھی تنظیم بنائی ویسی او ریت تیں اُسر اگھر ہوسی۔

لفظ شاعری ہوندن، لفظ پھرائیاں **Fossilized** تشبیہاں ہوندن۔ لفظ کل دے واقعات ہوندن، کل دی تاریخ ہوندن، لفظ قوم دے مزاج دا اظہار ہوندن۔

سرائیکی زبان دی وڈی خوبی، ہمیں زبانیں کیں وکھرپ ایندا ڈولوظیں کیں بنیاں ترکیبیاں ہوندن یا ڈولوظیں دا گنڈھپ ہوندے۔ ہمیں زبانیں انج ایں طراں دا گنڈھپ گھٹ اے۔ فارسی انج اے گنڈھپ کجھ زیادہ ہے۔ بھل سرائیکی انج اے عمل فارسی کیں دی ودھا اے۔ تیں انہیں ڈولوظیں کون جوڑن لو انہیں لوظیں اچوناں گنڈھپاں کرنا پوند اے۔ ایہو گنڈھپ دا ودھاپا ایں زبان دی کیفیت تبدیل اے۔ گنڈھے یا جوے لوظ ورتیندے ہائیں۔ اے پی کالجھ اے جو روز دے درتاوے دی شے دا احساس گھٹ تھیندے۔ ایں گنڈھپ دی صورت اے ہے:

آونج، ڈھرک بھج، اُج جھک، او بھالماں، سندرسلو،
مونجھ مونجھاری، لگ لوہڑ، آپت ڈپت، مرن جیون، کم کاج،
لکھ کولچر، لت منک، اکھنک، اویل سویل، بکھتس، لک چھپ،
راہ پندھ، بھن جوت، لاہنی چاڑھی، سنج بر، روہ ڈوگر، منہ مہابا،
جھر جنگل، دل پھیر، اولی سولی، بریریاں، اتل کھوٹ۔

فارسی انج وی ایں طراں داں ترکیبیاں بن جیویں درد و غم، شب و روز، بلند و پست، اسال آہیں ہیں ڈکھ درد، ڈپنہ رات، اُج جھک، تھی سہکدے جو اے ساڈیاں ترکیبیاں فارسی دے اثر دا نتیجہ ہونوں۔ سوال اے نیں جو اے ترکیبیاں فارسی دے اثر دا نتیجہ ہن۔ سوال اے ہے جو اسال فارسی دے ایں اثر کون اتلا زیادہ کیوں قبول کیتے۔ ڈوجھی کالجھ اے ہے جو فارسی دے ملاوٹن آ لے صرف ”و“ کون قبول کیوں نہسے کیا۔ کہیں اثر دا قبول یا رد قومی مزاج دے مطابق ہوند اے۔ ایندے کچھ او مادی صورت حال ہندی اے، جیوھی بن جیوھی عمل اچو گزر کے قوم دی سائیکی بن چکی ہووے۔ اُتو ڈتیں ترکیبیں کون ذرا غور نال ڈیکھو، انہیں گنڈھیں لوظیں دایا تاں کو مفہوم ہوسی یا بک پے دا الٹ ہون۔ سرائیکی ڈیس دے جغرافیہ دو ذرا دید بھالو، پرائے و قیتیں انج پندھریں میلیں وچ دریا سندھ و انہدھاہا۔ ایں وپندتیں پائی انج کانہہ تیں سریں دا جھر ہوندا ہا۔ ساری اکھ دریکھ تائیں کو جیہاں منظر ہوندا ہئی۔ ایں کیں تھولا جیہاں پریں تھیو و ہاتاں ایں منظر کیں الٹ منظر ہوندا ہا۔ اکھ دریکھ تائیں اڈ دی ریت ہندی ہئی۔ جتھاں ناں پیوٹن لو پائی دا قطرہ مملدا ہا، ناں ساوول دانشان۔ لوک ساوول دے خوابیں لووی ترساندے ہن۔ ایہا خارجی صورت جیو عمل اچو گنڈر کے ساڈیں انہیں ترکیبیں انج دی تھلک دی اے۔ ساڈاں اے ترکیبیاں یا ”لوظ گنڈھاپے“ دے لوظیں دا کو مفہوم ہوسی۔ کو منظر ہوسی یا اے ڈولوظ بک پے دا ضد ہون۔ انہیں ڈولوظیں کون ملاوٹن آ لے کہیں حرف دی ضرورت ناں پئی جو گنڈھپ یا اپناوٹن ساڈا سرائیکی مزاج ہے۔ ڈوجھی کالجھ اے ہئی جو اسال گنڈھیں تیں دی تے رہندے ہاسے۔ جھریں کیں نکل کے بنی دے ٹپیں تیں مچ ویندے ہاسے۔ اے تضاد

تاں ساڈے جیون اچ اینویں ہک بے نال جڑے ہوئے ہن جو انج ناہن تھی سگدے، اسان اپنے لوٹیں اچ انہیں تضادیں یا ہکپ کوں کیوں انج کرن دا اہر کروں ہا۔ اے ڈوہیں صورتاں ساڈی روزدی صورت حال ہن۔ جتھاں ٹوئے ہوندے ہن انہیں دے نال ہٹھے (ہے) دی تاں ہن۔

اسان ہن ہک پی ترکیب کوں گھنوں، اے ترکیب اے آپت ڈہپت، ایں ترکیب کنیں سرائیکی مزاج ظاہر تھیدے۔ جے آپت اے تاں ڈہپت اے۔ بغیر ڈتے، بغیر امداد کیجے بغیر دل کھادھے آپت نیں تھی سگدی۔ آپت ڈہپت نال اے اتیں ڈہپت آپت نال اے۔ ساڈے اچ آپت ڈہپت ہے۔ لین دین نیں۔ اسان ڈیون گھنن دی ترکڑی کڈا اھیں نہسی جاتی۔

اونویں تاں خارجی طور تیں جاگیر داری جتلی عروج تیں ہوئی اونہی نسبت نال داخلی، تیں کلچرل طور تیں، پیر پرستی دے دے ڈوہیر ہوں۔ جاگیر داری تیں پیر پرستی تھ اچ ہتھ پا کے ٹردن۔ سرائیکی ڈیس اچ پیر پرستی دی صورت پنجاب تیں ہندوستان کنیں انج ہئی۔ سرائیکی تیں سندھیں دی ایں مظہر اچ سانجھ رہی اے۔ پنجاب تیں ہندوستان اچ مخلصیں دی حفاظت منبریں کنیں تھی اے۔ سرائیکی ڈیس اچ اچیں مخلصیں دے راکھے اچے روضے رہن۔ سندھ تیں سرائیکی ڈیس اچ سہروردی سلسلے دا غلبہ ہے۔ ایں سہروردی سلسلے تیں دنیا دار تیں پیسے کٹھے کرن دے الزام ہے۔ اتھو دے پیر اتھو دے جاگیر داری رہن۔ ایندا نتیجہ ہا جوا تھاں دین تیں دنیا تصوف تیں سرداری دی شکل اچ بکھو رہن۔ سرائیکی ڈیس اچ بلوچیں دے سردار مرن دے بعد پیر تھی گئیں۔

ست گراہ اچ چاکر رند، ہرند اچ نو تک خان، نکانی قوم داسر دار زو جہاں اچ میر دوست محمد خان مزاریں داسر دار داں قبریں اچ تائیں دی منت منوتی دی جاہ ہن۔ جیندیں لوکیں دے سردار رہن، مر کے پیر بن گھن اے۔ سرائیکی سائیکی اے۔

سرائیکی تے سندھو ڈیس اچ ہندوستان تیں پنجاب دے مقابلے اچ پدھ مت دا غلبہ دیر تائیں رہے۔ ایں واسطے اتھاں تقدیر دے چکر تیں یقین لوکیں دے مزاج دا حصہ ہا۔ پدھ مت دے عقیدے دے مطابق ہن دا جنم (ہن دا جنم) نتیجہ اے ساڈے پہلے جنم دے عملیں دا۔ پدھ مت اے کالھ منیندے جو آدی ول ول جمدے۔ پہلے جم اچ اوندے جے جنمیں کرم (عمل) ہوندن، اوندے نتیجہ اچ او چنگے ہلکے گھر اچ ہنسی۔ نواں جنم پرانے جنم دا نتیجہ ہوی۔ ظاہری صورت اچ تاں اے عقیدہ تقدیر دے عقیدے دی مخالفت کریندے۔ عملی صورت اے بڈی اے جو آدمی اے محسوس کریندے جو پہلے کرم (عمل) تاں ایں جنم اچ نہیں بدلے ونج سگدے۔ لہذا پرانے جنم دی سزا تاں بھگتی ائی بھگتی ہے۔ اچ دے عمل اوندی اچ دے جیون اچ کوئی تبدیلی نیں گھن آں سگدے۔ اوہن جو کجھ کریں، آئون آ لے جنم لو ہوی اچ دی تقدیر تاں پہلے کل دے جنم اچ لکھی گئی ہے۔ پدھ مت دا ایہو رویہ مسلمانیں دے عام تقدیر دے رویے دے مطابق ہا۔ ایں واسطے سرائیکی تیں سندھو دیش اچ تقدیر دارنگ ذرا انہیں علاقیں کنیں چوکھا اے۔

سرائیکی ڈیس اچ سہروردی سلسلے دا غلبہ ہے۔ سہروردی سلسلے دا تصوف دے نہیں سلسلے دا بگوں اے مثبت پہلو اے جو وجود (being) ہک اے۔ اے وجود، او ذات مطلق

آپ اپنا نظارہ کرن چاہندی ہیں۔ انسان اوس وجود مطلق یعنی خدا واحصہ ہے۔ جیویں پانی داہر قطرہ سمندر داحصہ۔ انسان خدا داشیشے، خدا آپنے آپ کوں انسانی شیشے اچ ڈھبندے۔ انسان دے ڈیکھن داشیشہ خدا ہے۔ ایں عقیدے دا نتیجہ انسانی احترام تاں ہا پر عملی طور تیں خدا نال انسان دے ملن دا، خدا دا مشاہدہ کرن دا ذریعہ مختلف وظیفے و وظائف ہن، جیویں ہندو مذہب اچ تپشے نال آدمی کوں دیوتائی قوت حاصل تھیدی ہئی ایویں تصوف اچ ریاضت نال انسان کوں روحانی قوت ملدی اے۔ ایں دیوتائی قوت یا روحانی قوت کنیں انہیں مذہبی لوکیں دی ایں مادی دنیا اچ بغیر اسباب بدلے تصرف تیں قدرت ہندی ہئی۔ اچ تاں مادی دنیا اچ سائنسی طریقے نال تصرف یا تبدیلی تھی سگدی ہے۔ اوس تصوف دے دور اچ اے تبدیلی ریاضت یا تپشے نال عقیدہ ہا آسگدی ہے۔ تصوف دے ایں ریاضت آلے رویے انساناں کوں عملی دھڑک بھج کنیں، قوت عمل کنیں محروم کر ڈتے۔ البتہ قوت برداشت زیادہ پیدا کیتی ہس۔ ایں حالات دی اکھ اچ اکھ پانونٹیں سکھایا۔ راضی برضار ہنٹ دی تعلیم ڈتی ہس۔ ساڈی ساری شاعری اچ ہمہ اوست دا اظہار اے۔ یا ڈکھ سہن دا پرچار اے۔ ہک گر لاہٹ اے۔ ہک ملن دی تڑپ اے۔ ہک تھیونٹ دی آرزو ہے۔

اچ ضرورت ایں گلھ دی اے جو عظمت انسان دی پرانی ریت تیں زور ڈتا ونجے۔ آدمی ذات مطلق داحصہ ہے۔ ایں واسطے ذات مطلق دی قدرت دواوی حصے دار ہے۔ انساناں قادر کل تاں نیں اے قطرے سمندر نیں۔ قطرے دی حد تاں ساڈی ہک قدرت ہے۔ اسان قطرہ تھی کے دس سگدے ہیں۔ ساول دا سبب بن سگدے ہیں۔ ضرورت ایں گلھ دی ہے

جو قطرہ تھی اچ نہ رہوں بلکہ قطرے تھیوں سبدھ کروں، قطرے تھی کے دسوں جے ساڈی اے نگری دس پودے استھیاں ہر پاسے ساول ہووے۔ اسان اپنے کلچر کوں اپنا کر اہیں ایں کلچر دا زواہی راج دی جدوجہد نال جوڑوں۔ اسان جے دریا سندھ دا واہنٹ بدلوں تاں ایندے نال دسدے گھر دسدان جھوکاں اچڑو دیں۔ ایں واہنٹ دی تبدیلی دا کوئی فائدہ ناں تھیسے۔ جے اسان سندھ دے واہنٹ کنیں اچ نہراں کڈھ کے انہیں نہریں دارخ منج بر دو کروں تاں نوایاں و متیاں دس پوسن اسان پرانے کلچر دے ابوبند پدھ کے کوئی چنگاں کم ناں کریوں۔ ضرورت تاں ایندی اے جو اسان واہنٹ کنیں نہراں کڈھ تے انہیں دارخ اچ دیں ضرورتیں دو کروں۔ تاں جو ہک نواں صحت مند وسیب پیدا تھیوے۔

جسم ہک کل اے۔ اسان جسم دے عمل کوں سمجھن لو ایندے حصیں دا اچ اچ ناں رکھیندے ہیں۔ اے حصے جسم کنیں اچ کچھ نیں۔ ناں انہیں حصیں اچوں کہیں حصے دا زیادہ یا گھٹ واوہا جسم لو چنگاں ہوندے۔ ایویں ہک قوم دا کلچر ہک اکائی ہوندے۔ اسان سرائیکیں دا کلچر دی ہک اکائی اے۔ ایندے سمجھن لو اسان آکھ سگدے ہیں سیاسی کلچر، مذہبی کلچر، تجارتی کلچر، ادبی کلچر وغیرہ۔ کلچر دا اظہار رواں تھیں نال تھیندے۔ اسان کلچر دے واوہے واسطے اچ دی ضرورتیں دے مطابق جیونٹ دیں راہیں تیں نویں سوچ دے ڈیوے پالوں۔

پہلے اے گلھ تھی چکی اے جو ساڈے اجتماعی تجربے، اجتماعی ڈکھ سکھ، اجتماعی سک سدر، دا اظہار ساڈیں لوٹیں اچ تھیندے۔ اسان خارج کوں جیوہے اجتماعی انداز اچ گھندے ہیں۔ اے خارج جیویں ساڈے ذہنی عمل اچوں گذر کے ہک پی شے بندے، ایہو ساڈا کلچر

ہوندے۔ کلچر دا وڈا اظہار زبان اے۔ (اونویں تاں کلچر ہک سائیکی اے) اسان ہُن کئی لوٹیں، محاوریں تیں اکھاٹیں کوں ڈیہدے ہیں۔ جو انہیں اچ ساڈے کلچر دا کیوں اظہار تھے:

آکھاویندے، لڈے تیں لٹھے۔ ایندا مطلب تاں اے ہے جو کہیں کم کوں جے شروع کر ڈتاوہنچے تاں اے ختم تھی ویسی۔ ایں ڈولوٹیں ہک تاں اتھوں دی سامان آون نیون دی کہانی اے بار برداری دی تاریخ اے۔ ڈوجھا ایں کنیں اندازہ کرو جو روز دا ہک عمل کیوں اتھوں دی سائیکی دا حصہ تھی کے اپنا اظہار کیئے۔ اُچ سید جلال دی ڈھاہن لگی تاں کوم کر ڈے وی ونے وسندے ہن۔ ایں اکھاٹ کنیں ہک تاں ایں علاقے تیں پیریں دے وڈے اثر دا پتہ لگدے خاص کر اُچ تیں ملتان دے گھرانے دا، ڈوجھا اے طبقا اُچ جھک داوی اظہار ہے۔ جاگیر داری نظام اُچ بٹھلے طبقے دی نفرت تیں اُتے طبقے دا احترام جھلکدا کھڑے۔ ڈومن کھوتی، اڈہائی من بار، چہ کر لسی سید جلال۔ ہک تاں سید جلال دا ایں علاقے تیں اثر دا پتہ لگدے۔ ڈوجھی کالھ اے جھلکدی اے جو اسباب ناں ہوں تاں پیر فقیر وی مددیں آسکدے۔ اے ٹھیٹھ سکولر رویہ اے ہک راہی سبھ سٹ ویندن۔ روز دا عمل ڈیکھو کیوں سائیکی دا حصہ بن ویندے۔ راہی دے سٹ وچ کنیں کیوں موت دے نال مفاہمت کرائی گئی ہے۔ بکھا کراڑ وہاں پئے۔ اردو دی ”ب“ سرائیکی اُچ ”ڈ“ نال بدل دی اے۔ جیویں اردو اُچ پال اے سرائیکی اُچ وال بن ویندے۔ ایویں اردو ”بھی“ سرائیکی دی ”وہی“ اے۔ اے ہندویں دے کھاتے دار جٹر ہوندا ہا۔ خارج دے ہک عمل کوں داخلی تجزیں نال گنڈھ کے انسانی فطرت دا وسیب دے حوالے نال کیجھاں سوہناں اظہار کیئا گئے۔ مالی حالت خراب تھیون تیں آدمی بھلے چکے حساب یاد کریندے، متاں کوئی کہیں دے ناں قرضہ نکل آوے متاں کوئی جیون دا آسرا بندا ہووے۔ ایویں آکھاویندے۔ ڈٹھے داں وانو تاں پندھ پڑ ویندن۔ ایں کنیں سرائیکی علاقے وچ میندہ تھیون دا اظہار تھیندے۔ جے کوئی وڈا واقعہ تھی ونچے۔ تاں اوں واقعے آلی جانیں آنوٹن آ لے

لوک اوں واقعے دا ذکر کریندن۔ سرائیکی ڈلیس اُچ مینہہ تھیون ہک وڈا واقعہ ہوندے۔ ایں واسطے مسافر نہیں وڈیں واقعیں دا بکوں ایں واقعے کوں وی آن ڈسیدن۔ ڈوجھا مینہہ دی وڈی اہمیت ہئی۔ جڈاں ایں علاقے اُچ نہراں ناہن۔ ایویں ہے ”سوہن سہرے یا ڈوے وٹ“۔ سوہن سونے کوں آکھاویندے یا تاں سنہری سہرے ہوں، سہرے خوشی تیں کامیابی دی علامت ان۔ یا ڈوے وٹ۔ ڈوے قبریں تیں دی بالے ویندن۔ ”پتر اگوہیں تیں ڈکھ پچھو نہیں“۔ پدرسری وسیب اُچ پتر دی اہمیت تاں ظاہر اے۔ خاص کر اوں زمانے جڈاں ناں بینک ہوندے ہن ناں فرد دا اولاد دے سوا ہیا کوئی تحفظ دا ذریعہ ہوندا ہا۔ اے اوں زمانے دا اکھاٹ اے۔ ایویں پٹھوں بے محاورے اکھاٹاں تیں دعائی جملے ڈتے ویندن تساں خود اندازہ کرو:

تریت دی مُت (تریت) کھری اُچ ہے۔۔ اللہ ڈدھ پتر ڈیوی۔ پتریں دے شہر تھیونی۔۔ اللہ رچ کچ ڈیوی۔۔ اُن ڈدھیاں چھڑ نیں۔۔ اوپری لودھ اُچ بھسن۔۔ میت نیں بئی اندھے پہلو آٹھن۔۔ کوہلی کوں ترکلے دا ڈنہ دی کافی اے۔۔ پورپ لہا وے، پاتالوں پانی آوے۔۔ نرڈاند کوں ڈوہن۔۔ مامریڈی (ہک کم ناں آون والا پودا) پیوندولا (ساگ دی ہک قسم) دھی کیسری جڑ۔۔ توں تاں کتا ایں جیڈے سائیں دامنہ ہے۔۔ لیلا لگدھا اُن کاٹن ہتھوں چرے کپاہ۔۔ رچ یا منجھ پچیندی ہے یا بھابرا (ہک ہندو ذات)۔۔ وہن دریا، ملن نصیب۔۔ وقت پیادریاواں کوں پھاناں ناکی وی تارا ہے۔۔

اے لکھت 1986ء دے ہک اُن چھپیل ”سنجھان“ دی ہنی جیڑھی سنیں مظہر عارف دی پاسوں ملی ہے۔

ویدانت دا د گھرپ

احسن واگھا

[ایس مضمون وچ کجھ لفظ اچھیں ورتیل ہن جنہیں دے چھیکو وچ الف لاؤن یا نہ لاؤن دا رولارہ ویندے جیویں کرشن کرشنا اتیں ویدانت رویدانتا۔ اے سنسکرت وچ ہر لفظ دے متحرک الاخر ہونڈ دی خاصیت دی وجہ کنوں ہے۔ سنسکرت دے ہر کانوسٹ دے پچھو ہک لنڈا اول یعنی زبر موجود ہوندے۔ اردو سکرپٹ وچ کھائیں ایس چھیکو دی زبر کوں پورا الف لکھ کیس ظاہر کر چھوڑیندن، کھائیں منڈھو سٹ گھنیدن۔

ایس مضمون وچ کتابی نوٹس کنوں علاوہ لکھاری دے اپنے کڈھے نتیجے اتیں فارمولیشنز وی شامل ہن۔ جتھاں انھیں کوں انج کرن ممکن ہا اتھاں انہیں کوں چوکور بریکٹس دے وچالے لکھیں۔ [ویدانت اتیں یوگا کتابی لحاظ نال انج شپس ہن۔ ویدانت علم دی حقیقت اتیں حصول دیں ہندوستانی بحشیں دانچوڑ ہے۔ اے بحثاں ویدیں واریں (ایپیکس) اتیں اپ نشدیں دے تخلیق تھیون اتیں انھیں دے بچھے تھیون اتیں چھیکو سکھنے وعظ بن ونجن دے بعد انھیں دی تنقید دے طور تیں ساہنے آئیں۔ یوگا نصابی علم یا علم دے نصاب دی کارہن جیرھا گورو

سُنجان

دی پاسو چیلے کیجے ہوندے۔ بھگوان کرشنا ایس نصاب دے گورو ہیمن اتیں ارجن بہادر ایندے چیلے ہیمن۔ پر مفہوم دے لحاظ نال یوگا دی ویدانت داحصہ ان۔]

ویدانت کوں ایندے لکھن اہلیں آسمانی علوم دے عہد دی تکمیل۔ ویدیں دی اخیر [گویا اپنے حساب نال ختم نبوت] دے طور تیں لکھیں۔ ویدانت دانتارا ہے جو ہک حقیقت، اوندرا رڈ اتیں انھیں ڈوہائیں دی آپس دی تردید دارد۔ تریئے درست ہوندن۔ [ویدانت کوں ایندے بعد دے فلسفیں وچ موجود ڈیکھن دے ایس تھیسز دی بنیادیں وچارتیں رکھی ہوئی ہے جو دنیا دے علوم، نظریات، اتیں تجربات وچ مماثلت نہ ماورائی ہوندی ہے نہ اتفاقی۔ بلکہ اے رلت روایت، کہیں تاریخی گاڈھے دانتیجہ ہوندی ہے۔ سینڈرڈ زبان دے نہ ہونڈ دی وجہ کنوں لفظیں دا ورتارا ڈھلا اتیں اتفاقی (کثیر وکل) انداز دا ہے]

مضمون وچ ورتیل کجھ لفظ اتیں ٹرماں:

آہم	ام۔ م۔ ما۔ میں (یعنی انگریزی، آئی)
اکرتا را کریا	کم، زچھپے رکھدیں ہوئیں نکما ہونڈ دی ذہنی حالت کوں حاصل کر گھنڈ
	آلا یوگی، ذات، جاتی، آپ سلیف
آواگون	آواگون۔ آون جاون۔ اے نظریہ جو روح نہیں مردا۔ کہیں نہ کہیں روپ
	وچ سمسار وچ آندا ویندا رہ ویندے۔
ادھارن	ہک موجود شے کنوں ہئی شے ایس طریقے نال حاصل کرن جو پیلھی موجود رہ
	ونجے یوگا دی ہک حالت

سُنجان

بدھی سوچہ پہلہ خیال، جس دے عمل دا نتیجہ علم خبردی پیلھی

صورت۔

’آپ دان‘۔۔۔ میں ناہیں، سبھ توں۔۔۔ ڈیووشن۔ محبت۔

(انگریزی یونانی لفظ) الاهیات دا او نظریہ جیندے وچ خدائے علم کوں

جذب، مکاشفہ اتیں، عشق دی صورت وچ انفرادی، داخلی امکان منیندن۔

توجہ، مراقبہ، ہک یوگا دانان

مڑی یعنی سبستنس (Substance) دی سوچہ آون

ہک سنواں لگن، بھاوٹن، ساتھ محسوس تھیون، لائیک نیس، مناسبت

سنسکرت، دھیان، دھیان، چینی لہجہ، چاء این۔ جاپانی تلفظ زین۔ مراقبہ

سو۔۔۔ ہو۔۔۔ ہواؤ۔۔۔ اوہو۔۔۔ اووہو۔۔۔ او

بیان، تفہیم، تشریح

سنواں، تعمیر، ہک شے کوں جز لائیز (Generalize) کرکیں اوندے علم

نال بیاں شیں چاٹن

کشف، دیدار حاصل تھیون

سمولا، کہیں شے دے ہی شے دے اندر ہون دی سوچہ

ڈیہ پڑیہ گہڈرن ہاررٹرانس مائیگرٹ، ہک حالت کوں ہی وچ ٹروچن آلے

شیں دا جہان۔

کرم

کریم کرم

موکشا

موبا

نیا

نراگنی

کم، عمل، کم دے اپنا پھل ہون دا نظریہ۔

(کریم کرم) پکھے آیا کم، ڈیوٹی، فریضہ۔

مکیو، چھٹکارا

شمیں دو چھ کیجن۔ لاہگ۔

راہ، راہ دی گالھ، حصول علم دا ہک نظریہ

سیک متو۔ جیون تیں کم دی بھانوں خالی ہون تیں کنوں ویدانت منع

کر نیدی ہے۔

آن سنواں ہون، کلھپ اتیں بے تعلقی دی بے چسی حالت، ڈس پشن

وید۔ بید۔ بھیت دی انت۔ اسراریت اتیں آسمانی کتابیں دی انت

شمیں دے دکھریاں، اپنے خاص صفتیں آلیاں ہون دی سوچہ

یوگ۔ (انگریزی یوگ) جوگ۔ یوکتا۔ جتا۔ چٹن

ویدانت ہندوستان دی ہر بھاندی، مقبول عام فکری ریت ہے۔ ایں کوں وی

وہیک گالھ اے ہے جو دنیا دے ہر دے فلسفے دی کئی نہ کئی پاڑ ویدانت وچ آ لاہندی ہے۔

ویدانت ہک مقصدی علم ہے۔ ایں علم دا مقصد آپ علم ہے۔ ایں گالھ دا علم جو اے سمسار (نت جاہ

تیں شکل وئیداجہان) مایا (مغالطہ) ہے جیڑی بندے دے جیون کوں ڈکھ وچ سٹ ڈیندی

ہے۔ مایا دے ڈکھ دا گھر بندے دا چیتا ہے۔ لہجہ علم کوں چیتے دا حصہ بنا کیس ہر کئی ایں اُن مک

ڈکھ کوں جیند نیں جی مکشا (چھٹکارا) حاصل کر سگدے۔

اعلیٰ ادنیٰ جو جگہ جیوے

میں دانگوں پئی کئی نہ تھیوے

ڈکھڑی وانڈھی وٹھی دویار (فرید)

ویدانت دی عمر 18 ہزار سال کنوں 30 ہزار سال ڈسیندن۔ تھی سگدے اے مبالغہ ہووے۔ تاں وی ایندا کم از کم 3 ہزار سال (ق م) ہووٹن مٹی ہوئی کالھ ہے۔ ہندومت دی تشکیل کوں ہک ہزار سال ق م منیندن۔ مہنجر ڈوچ لکھیت شیوا دی ہک مورتی یوگا دے آسن ڈوچ ڈس دی ہے۔ اتھو اے پتہ لگدے جو یوگا تے ویدانت دی کئی ابتدائی شکل پیلھو کنوں ہائی۔ جیکو ہندو فلاسفریں ودھائے۔ موجود وقتیں دا ہک جگ بھاؤنا تصور وحدت الوجود ہے۔ یعنی سکھ وجود اصل وچ ہک ہن، اتیں او ہک آپ خدا ہے۔ اے فلسفہ چنگی بھلی جزئیات نال ویدانت وچ موجود ہے۔ ویدانت خدا کوں نامزد نہیں کریندا۔ اے خدا کوں ’اوتوں‘ اتیں ’آپ‘ یعنی آتما آکھ کیس بیان کریندے، اتیں آہدے جو انھائیں صورتیں وچ خدا دے ہووٹن دا امکان ہے۔ ویدانت خدا دے ٹرانسڈنٹ (Transcendent) ہووٹن۔ یعنی ہک صورت کنوں نئی صورت۔ یعنی تمام صورتیں وچ ڈکھائی ڈیون آلی روح ہووٹن دا تکرار نال آہدے۔

خدا دے ”ڈاہ لکھ مہاند رے“ ہن۔ کئی گجھ، کئی مسئلہ مخلوق دے اکھیں نال ہے۔ انھیں کوں ہک پہوں کر ڈس دے۔ (اتھ افلاطون دا ”شکل الاشکال“ دا کلیہ وی ویدانت وچو نسیا ہویا ڈس دے۔)

ویدانت وچ تشریح ہے تھولی پہوں تاکیدی ہے عقیدہ کوئے نی۔ یا عقیدے دی تحلیل تھی ہوئی

ہے۔ عبادت نال ملدی شے چاہتیں دھیان یعنی غور و فکر ہے جیندے نتیجے وچ آپ یا خدا نال میل تھی سگدے۔

ویدانت وچ گناہ دوزخ، اتیں اگلا جہان کوئے نی۔ ایہو جہان ان مک۔ لافانی ہے۔ بت۔ جسم پہوں ہینٹی، بھرنی شے ہے۔ پر جسم دے اندر کوئی شے ہے جیڑھی سوچیں یعنی جیتیں راہیں سدھ۔ خبر گھندی ہے اتیں پتہ رکھندی ہے تیں خوش تیں مخمھی تھیدی ہے۔ او ایں بت کنوں دکھری کئی شے ہے۔ اور روح۔ آپ۔ آتما ہے۔ جیکر پلٹن والا بت مٹ ویندے، وت جوانی آلا جسم دی مک ویندے اتیں پڈھپے آلا جسم آویندے پر روح اودھا راہندی ہے۔ تاں وت پڈھپے آلے جسم دے خاتمے نال روح کیوں ختم تھیدی۔ روح ختم نہیں تھیدی، ول آندی ہے۔ آندی ویندی رہ ویندی ہے۔ ایہہ منطق دی بنیاد تیں ویدانت آواگون دا مشہور فلسفہ کڈھے۔ یعنی جیون وچ آتمائیں دی آند ویندگی راہندی ہے۔

کرم یعنی عمل ویدانت دے وڈے قانونیں وچ ہک ہے۔ کرم آپ کرنی دا پھل ہے۔ کرم کوں جیکر خواہ مخواہ نہ وگڑے تے تاں اے درست کر تھیندے، اتیں درست نتیجے ڈیندے۔ جیڑھی شے کرم یعنی عمل کوں وگاڑ ڈیندی آو موہا۔ دلچسپی اتیں خواہش دے غصہ ہن۔ کم کر تے کم واجب ادا کر تے۔ کم وچ لگت یعنی انچنٹ ندر کھیجے اتیں اے جو کرم کنوں پھل لہن دی سدھ کوں ختم کر تے۔ اے نکتہ ویدانت دے لنگڑی دار فلسفے دا خاص باب ہے۔

نروان، جیکوں بعد وچ بدھ مت اپنا منڈھلا وچا راہیں حصول علم دی مشق دا مقصد من گدھا اے وی ویدانت وچ مذکور ہے اتیں زیادہ تر ایکون موکشا آکھیں نیں۔ ویدانت وچ مکشا

جیون جو کھوں دے اوں مکیو دے دانناں ہے جیر ہا بندے دے آپ آتما نال ہک تھی وچن دے بعد تھیندے۔ اے مکیو اچیتے دی ہک خاص کرتن اتیں روئے دانناں ہے جیندے اتیں جیر ہلے بندہ قادر تھی دیندے تاں او نہیں دی پھک دروہ دے وچالے وچالے لائق اتیں سارے دا جب کم کریں ہونیں ”اکرتا“ ودا راہندے۔

[ہک سوال اے ہے جو ویدانت اتیں اوندے بعد بدھ مت نروان، مکیوئے تے فناہ کوں جیون دا ارتھ تیں مقصد کیوں بنائے۔ شاید اینویں ہووے جو انھیں وقتیں تاں اتیں موت اینویں واضح ناہن تھئے جیویں آج ہن۔ انسان کوں حالی کال، اٹل فنا دا ادراک کے نہا۔ مظاہر اوکوں اتوڑت، تو اتیں تسلسل پگدے ہین۔ اتھ مويا، اتھ جایا۔ اتھ گماندا، اتھ پھوودا۔ جیر ہلے جیون راندی سدھائیں پاسے ٹری ہوسی تاں کائنات اتیں جیون دی پیگی ہک نہ کن آلی قید لگدی ہوسی، ہک ساہ تم کرن آلی وس کوں باہر صورت حال۔ ایں کوں چھٹکارا حاصل کرن دی سک فکری تے فلسفیانہ ضرورت بن گئی ہوسی۔]

دیدیں دے عہد دے بعد اتیں اپنشدیں دے چیتار لا ڈیون آ لے مواعظ دے بعد یا دوران ہندوستان وچ فکری آرتھوڈاکسی (Orthodoxy) دے خلاف ہک علمی بغاوت پیدا تھی۔ ایں بغاوت وچ طاقت ور علمی بحثاں اتیں نظریے اگوتیں آئیں۔ ویدانت اتیں بدھ مت اینہ فکری بغاوت دے عہد دی پیداوار ہن۔ [خدا اتیں عقیدے دیاں مشکلاں اتیں جبر دا ہک دور پیلھے لکھ گیا ہوسی۔ اے کیوں تھی سکدے جو ”تھی ازم“ دے تشکیل تھیون کوں پیلھے ”اتھی ازم“ یا سیکولر فلسفے پیدا تھیندے۔]

ویدانت دے بارے وچ آپ ایندے پرچارک سوامی آبدن جو اے متضادات افکار نال پر ہے۔ پر او آبدن جو تضادات ہوندن پئے۔ غور و فکر دے دوران متضادات کون من کیں سوچن چنی مشق دا ضروری حصہ ہے۔

کتابی ویدانت

ایں وجہ کوں جو ویدانت دا کوئی ہک پیغمبر یا مصلح کے نہا۔ بلکہ اے لمبی مدت دے دوران تشکیل تھئے تہوں ایندے اکاؤنٹ اتیں تشریحات پہوں سارے تحریریں اتیں بعد وچ آون آ لے نہ ہیں اتیں فلسفیں وچ دگرہیے ہوئے لھدن۔

بھگود گیتا

کچھ علماء دے خیال موجب بھگود گیتا دی ویدانتی فکر دی ہک تشکیل ہے۔ بھگود گیتا، مہا بھارت وچ شامل لارڈ کرشن اتیں ارجن دے وچالے مکالمے تے مشتمل ہک باب ہے۔ اے مکالمہ مہا بھارت وچ مذکور ”کوروک شیترا“ دی جنگ دے پڑوچ تھیا ہا۔ ایندے ذریعے کرشن ارجن دے ضمیر اتیں چیتے دے شکوک کوں مٹاؤن اتیں بھیڑی وچ اوکوں اپنا بانہہ تیل بناؤن کیپتے اوکوں ویدانت (کتابی ویدائی اخلاقیات کوں نکلن) دے جوگ ڈسیندے۔ ایں مکالمے وچ کرشن ارجن کوں کرم اتیں ڈیوٹی دین لوڑھیں اتیں بھکتا (محبت ڈیوٹن) دے تقاضیں کوں اپنی اپنی جاہ تیں رکھن کیپتے چیتے کاری کرن دیاں چنی مشقاں۔ یوگاں ڈسین۔ بھگود گیتا وچ لارڈ کرشن ارجن کوں او بھیت ڈسین جیر ہے سچ تیں کوڑ دے نثارے کوں اتو تیں ہن۔ بھگود گیتا دے ست سوبند، اٹھارہاں چیپٹریں وچ ونڈیے ہوئیں۔ کچھ ہندو بھگوت گیتا کوں الہامی کتاب

منیندن اتمیں ایندایوم نزول منیندن۔ بھگوت گیتا دا ذرا مہ اے ہے جو ارجن ”کروک شیترا“ دی
بھیڑی کنوں بھاڑی پیا کھڑا ہا۔ او دشمنیں دی شکل وچ پرلی پاسوا پٹے سوتر، بھراڈیہدا ہا تیں پچی
پوند ہا۔ او اپنی رت اپنے پڑھی وال مارٹ نہا چاہندا۔ او کرشن کنوں ولا ولا سوال کریندا ہا۔

وے کرشن، جیکر میڈا سوچن اے ہے جو پڑھی کرما کنوں جیانیسی یعنی اتم ہے، وے کیسوا
تاں، توں میکوں ہک ڈراکلے بھیرے کم وچ ہتھ گڈاؤن کیلے کیوں آہدیں؟

(بھگود گیتا، کرم یوگ بند نمبر 1)

جواب وچ کرشن ارجن کوں فلسفہ جنگ دی طاقت ور بحث، اتمیں سچ تے کوڑ دے
[ترائے بھنے، پیراڈا کسیدکل] تعلق دی گھر گھر وچ گھن آندے۔ اے ترائے بھنچاں فلسفہ اے ہا
جو [ارجن توں اپنی ہوند دے سچ کوں اتمیں ایندیں لوڑھیں کوں سُنچاں۔ لکھو سچ ہے۔ پر لا اپنی
ہوند اتمیں اوئیں لوڑھیں کوں جیویں سُنچاتی کھڑے اووی سچ ہے۔ اتمیں جیکر ڈوہیں سچ ہک
ہے دا اُپھان اتمیں ہک ہے نال بھیرے گھتی کھڑن تاں اے بھیرے اتمیں جنگ اپنی جاہ تیں سچ
ہے۔ کرشن ارجن کوں قائل کیا جو توں پاٹ (تیر) مار۔ لکھو میڈا کرم ہے، میڈا فرض ہے۔ پر لے
پاسو جیکر میڈا بھرا بھوئی دشمن آلی پوزیشن تیں آگھیں تاں او پوزیشن چانے اتمیں او چانے، او آپ
انج حقیقت ہن۔ توں انھیں دے حصے دے فکر فیصلے اپنے ذمے لاکیں انھیں دی ہوند حقیقت کوں
نہ گھٹا۔ [کرشن ارجن کوں آکھینے

”ہر جسم وچ جیرہا اندر واس بیٹھے اکیوں فنا کوئی نہیں کر سگدا، اینہہہ کیلے دوئے ارجن
آ!!“ تُوں کہیں مخلوق دا غم نہ کر۔“

(کرم یوگ بند نمبر 30)

اے نکتہ کرشن ارجن کوں جنگ دے پڑ وچ ولا ولا سمجھایا۔ ہر سمجھاؤنی وچ اینہہ ترائے
بیچنے فلسفے دیاں گندھیں کھولے نس۔ ایں مکالے دا ہک نکتہ اے ہا جو اشیاء اتمیں عموال نال نیٹر
بندے دے اندر و جڑت پیدا کریندی۔ انچنٹ ہک کوڑی پدھما (سنٹھپ) کوں اپنا سندرا اپنی
طاقت کرور تیندی ہے۔ تہوں انچنٹ کنوں بچن جوان داکم ہے۔

کرما (ایکشن)، سناگا (انچنٹ)، پدھما (سنٹھپ)۔ اے ترائے شائیں آپس
وچ رل ویندن اتمیں ہک ہے کوں بھنیدن تیں وگڑیندین۔ انھیں دے وگاڑ کنوں بچن کیلے انھیں
کوں انج انج کرن ضروری ہے۔ کرما کوں انچنٹ کنوں اتمیں علم کوں کرما دی لگ لوڑھیں کوں انج
کرن کیلے ہر شے دا یوگا کرتجے۔ کرشن دی ایں نکتے کوں ولا ولا بیان کرن دی کوشش بھگود گیتا
دے پٹھ لکھیل بندیں وچ نشا بر ہے

﴿ اے جان گھن جو کم براہما کنوں آئے، براہما اُن مک جاتی، فنا نہ تھیون آلی ذات وچ ہوند
گھن کیوں آئے۔ تہوں ہمیشہ ہوند ہار برہما اپنی ہوند کم اتمیں قربانی وچ رکھیندے۔ (کرم یوگ
بند نمبر 15)

﴿ ہمیش بغیر سانگے دے کم ادا کر، جیرہا تھیون کار ہے۔ کیوں جو سانگے متو کم کرن نال بندہ اتم
ذات توڑیں پہنچ پوندے۔ (کرم یوگ بند نمبر 19)

﴿ او جیرہا اپنے پکھے دے کم، کم دے پھل دا امتحان تھے متو، کریندے او سنیاسی اتمیں جوگی
ہوندے۔ اوناں، جیرہا بھا [اندر دے سیک] کنوں اتمیں عمل کنوں خالی ہوندے۔ (دھیان یوگ

بند نمبر 1

توں چیرھے فرض نال بدھل ایں اوکوں نبھا۔ کیوں جو کم کمنوں اتم ہے۔ اتیں مڑی توں اپنے اینہ بت کوں وی کم نال قائم نہ رکھسکیں۔ (کرم یوگ۔ بند نمبر 8)

بھل اوں ہانھو کیتے جیرھا 'آپ' (سیلف) دے وچ خوش رہ سیکدے، جیرھا آپ نال مطمئن ہے اتیں جیرھا کئے آپ دے اتیں گذارن ہار (قناعت کرن آلا) ہے، اوکوں کچھ کرن دی لوڑھ نہیں۔ (کرم یوگ۔ بند نمبر 17)

ایں مکالمے وچ اگودن کیں کرشن ارجن کوں ڈو ترائے متضادھتیقاں کھیاں کرکیں ڈسٹ دی کوشش کریندے۔ اے ویدانت دے ولانگے دار فلسفے دا نچوڑ وی ہے۔ ویدانت دے موجب وڈی نیکی اتیں معراج دانائی دا حصول ہے۔ ہک بی اٹھو جتلی اہم گالھ اے ہے جو خواہشات مکمل دانائی دے حصول وچ رکاوٹ بندین اتے خواہشات نہوں کائیں۔ کیوں جو خواہش جیون ہے۔ ویدانت اپنے تضادات کوں صرف منیدی نہیں، بلکہ ایندے اتیں فکر دی بنیاد رکھیدی ہے۔ ویدانت دے کچھ تضادات دے بارے وچ اے لکھئے نیں جو ویدانت خواہش دے خاتمے تے زور ڈیندی ۛ۔ بندہ جیرھلے ایندے اتیں عمل کریندے، خواہش دا خاتمہ آپ ہک خواہش بن ویندے۔ اینویں چیتے کوں سوچیں کنوں خالی کرن دی پریکٹس آپ ہک سوچ بن ویندی ۛ۔ اینویں، حکمت اعلیٰ صفت ہے پر اے صفت ”کام روپن ہے“۔ یعنی دانائی خواہش دے روپ وچ راہندی ہے۔ یعنی جیکر ”کام“ یعنی جس دا عنصر اکامک ونچے تاں حکمت تیں سٹھپ دا وجود مک ویندے۔ کرشن آکھئے

ڈیکھ ارجن، سٹپ (وزڈم) دی صفت ہک بی صفت دے وچ لکھٹی ہوئی ہے جیرھی بندے دی پکی دشمن ہے، او ہے کام (چس)۔ اتیں خواہش اوشے ہے جیرھی بھا آلی کاران منوت (ان ایئر اسیل) ہے۔ (بند نمبر 39)

ویدانت دی اکثر تشریح اوئے عمل دے ارکان یعنی یوگیس وچ ملدی ہے۔ ایندے وڈے شارح اینکوں اکھیے نصاب تعلیم دی صورت وچ لکھ گئیں۔

ویدانت دے کچھ یوگ

ہک ویدانتی تشریح دے مطابق بندے تریں وکھیں دے ہوندن:

☆ سٹھپ دے مزاج آئے

☆ جذباتی مزاج آئے اتیں

☆ عملی مزاج آئے۔

ایں مزاج وڈدے مطابق اتیں ایں ترتیب نال بندیں کیتے ترائے یوگا تجویز کیتے نیں:

سسکھیا

اے جوگ چائن دے عمل اتیں ایندی مڑی اتیں حقیقت تیں گالھ کریندے۔ ویدانت چائن کوں داخلی یا مادرائی، الہامی شے آکھن دے بجائے ایکوں چیتے اتیں خارجی اشیائے عوالم دے میل دا نتیجہ آکھئے۔ وت چیتے اتیں اشیاء دے میل وچ ہک خلا یعنی دکھ پر نشان ڈتس۔

بھکتا یوگا

گرو پیر محبوب خدا زال پال یا کہیں دی ہستی کوں مرکز من کیس اوکوں آپ کنوں ودھ کر جانن دی
ہک جوگ ہے جیر عالم اتیں کشف دے رستے دی ہک وڈی رکاوٹ۔ کوڑی میں۔ دا خاتمہ کرن
وچ کم آندے

کرم یوگا

اے جوگ کہے ویلھے کرما دے متعلق ڈو اُپھٹیں لوڑھیں دو توجہ ڈیون
سکھیدے۔ ہک کرما یعنی اپنے بھانگے وچ آئے ہوئے کم کوں ادا کرن، ڈو جھا کرما
سنیاسا۔ یعنی کم کنوں انج تھیون۔ یعنی کم دی کرتبے اتیں کم دی نفی (ری ناؤنسی ایشن) دی
کرتبے۔

چاپا یوگا

چیتے کوں ہک جاہ تیں رکھن دا مسلسل زچھپا رکھ کیس اُنو چٹن یعنی بے چنت ہووٹ دا
تجربہ کرتبے۔

ابھیا سا یوگا

ہک جاہ تیں مرکز تھیون دی صفت سکھن دے بعد چیتے کوں مقرر مقصد یا ”آپ“ تے مرکوز
کرتبے۔

باتھیا یوگا

چیتے کوں قابو کر گھنن دے اگودی منزل دی جوگ جیندے وچ چیتے کوں من رہاں دی

پن (کنول) وچ سانھن اتیں چیتے وچ اپنا ساہ پھوکن دی کسرت کرنی پوندی ہے۔

راجا یوگا

جتنوں چیتا ہک واری مرکوز تھی وچے اوکوں اوتھائیں تھرائی رکھن دا جوگ

دھیان یوگا

اے کریم کرم، یعنی اپنے پکھے آئے کم کوں کرن، نرا گنی یعنی کم دے سیک کنوں واند
تیں اکریا نہ تھیون، پر اپنے کم دے پھل اتیں فائدے دی سوچ کنوں واند تھیون دا یوگا
ہے۔ سُن گلیا، چیتے دا اوگن ہے جیندے ذریعے چیتا اگو کیپتے منصوبے بنیندے اتیں پھل چاؤن
دے اندازے لیندے۔ غور کرتبے تاں بندے دا ذہن اکثر اچھو کم کریند ارہ ویندے۔ جیرھا چیتے
دی ایس کوالٹی کوں قابو نہیں کر سکدا اور یوگی نہیں تھی سکدا۔ دھیان یوگ ایس گالھ دی ذنی مشق ہے
جو بندہ بے عمل تھے بغیر عمل کوں فائدے دے لو بھ کنوں صاف کر گھنے۔ سُن گلیا کنوں فارغ تھی
پوے۔

جنانا یوگا

اے یوگا آپ کوں جانن دے عمل دی تشریح ہے۔ ایس نکلتے کوں معلوم کرن دا جوگ
ہے جو شمس دی سدھ لاہن چیتے دا ہک گٹن (کوالٹی) ہے۔ پر بندے دے چیتے دا اے گٹن کھنیں
سدھ تیں جانن دے عمل کوں پورا نہیں کریندا۔ چیتے دا سدھ لاہن دا گٹن اوندیاں
سو جھاں (حساں، سنسز) ہن۔ اے حساں سدھ لاہن کیتے شمس نال مس تھیندن۔ شمس وچ
جیرھا اثر کرن، نشان ڈیون دا وصف ہے او شمس دا گٹن ہے۔ اے ڈو جاہیں تے پے ہوئے گٹن

یعنی چیتے داحیس دے ذریعے سدھ لاہن داہن اٹیں خارج دے شمس وچ اثر تیں سدھ ڈیون دا
 گن آپس وچ کٹھے تان تھیدن پرہک نہیں تھیدن۔ بندے دا علم حاصل کرن دا گن تیں شمس
 وچ علم ڈیون دا گن آپس وچ پورا مطابق نہیں تھیدن۔ شمس اپنے مطابق سدھ ڈیندین، بندہ
 اپنے مطابق سدھ لاہندے۔ وچ وچالے ہک پکی و تھ ہے تہوں جو کجھ پتہ بگدے او مایا
 (مغالطہ) ہے۔ ایں گالھ کوں اے آکھ کیں بیان کیتے نیں جو:

مشاہدہ آپ مشہود کوں ونا ڈیندے۔ تہوں حقیقت کوں بعینہ جانن ممکن ای کے نی۔
 [ویدانت دے دور وچ موجودات دے علم (اونٹالوجی) دے اتیں بہوں سارے نظریے پیدا
 تھیں۔] جدید دور وچ ویدانت دانویکلا پرچار ایں دور دی ہک عادت دی وجہ کوں وی تھے۔ او
 اے ہے جو کھنڈے ہوئے، تہوں اصل شکل وچ پئے ہوئے درگھے نامقبوض علم کوں چھانن تارکیں
 اپنی منطق ڈیون۔ ایں کوں ری ڈکشنزم آہن۔ نہ تان [ویدانت ہندوئیں دے علمی مباحث دے
 چھی مشہور سکولز آف تھات وچو ہک ہے۔ ایں چھی مکاتب فکر دا مختصر تذکرہ پٹھ لکھیل ہے۔

1- نیایا (طریقہ راہ دی گالھ)

اے مکتب فکر ایں گالھ دی تشریح کریندے جو علم وجود وچ کیویں آندے۔ ایندا
 منڈھلا وچار اے ہے جو دنیا دا جیرھا اکاؤنٹ (معلومات دا کل) ساڈے چیتے کوں ہتھیرکا
 تھیدن دے اوقابل اعتبار ہے۔ [ڈوجھے لفظیں وچ، نیایا مشاہداتی علم کوں حقیقی میندے اتیں الہامی
 یا آسمانی علم کوں برتری ڈیون دی گالھ نہیں کریندا] ایندے مطابق علم دے حصول دے وڈے
 رستے اتیں ذریعے اے ہن:

انومنس (انفرنس) یعنی منطقی سوچ راہیں نتیجہ کڈھن نال علم تھ آندے

اُپمانا (کمپیریزن، تقابل) یعنی اے جو شمس دے آپس وچ تولن سمجھن اتیں تقابل نال
 علم حاصل تھیدن۔

شبد (دربل ٹیسٹنی، لفظی تصدیق) یعنی اے جو علم الاون تیں اکھرن راہیں حاصل
 تھیدن۔

پرتیاکشا (انیویشن) یعنی اے جو بدھ آون نال علم پیدا تھیدن۔ اے علم یا سدھ ملن دی
 اوابتدائی شکل ہوندی ہے جیندے پچھو کوئی سوب نہیں ہوندا۔

2- ویشیشکا (سپیشل نکھیڑویں گالھ)

اے مکتب فکر مثال کوں علم دا ذریعہ چاندے۔ یعنی اے جو پیلھے کنوں موجود علم دی
 بنیاد تیں کجھ بیا جائن حصول علم دا ذریعہ بنڈے۔ ایں تقسیم کوں سنسکرت دے لفظ ”ادھارنا“ نال
 واضح کیتے نیں۔ اے تقسیم اپنی بنیاد ایں مسئلے تیں رکھیندے جو فطرت ہر موقعے تیں ساکوں او
 سدھیاں اتیں پٹھیاں (مثبت تیں منفی) مثالاں مہیا نہیں کریندی جیندی چیتے کوں سدھ یعنی علم دی
 تشکیل کیتے لوڑھ ہوندی ہے۔ تہوں سابقہ علم نویں علم دی بنیاد ہوندے۔

3- سکھیا / سنکھایا

اے نظریہ تول تک اتیں ویر کتر دے نال جائن کوں علم دا اصل آہدے۔ (اگوند کر
 چارداک فلسفہ نال اے وی واضح تھیں)۔

4- یوگا

اے کتب فکر بالواسطہ ثبوت کوں حصول علم دی عینہ آہدے۔ یوگا سمکھیا دے نظریے دا اینٹی تھیسز یعنی اچھ وچار ہے۔ اے فلسفہ جاتی (بندے دے جوہر) دی آنکھیں تشریح کریندے جیڑھی مابعد الطبعیاتی بنڈ ویندی ہے۔ ول بندے دی داخلیت کوں معروضی شمس خاصکر کرمانال جوڑیندے۔ اے بندے دی ذات اتیں عمل نال اوندے سمبندھ کوں علم دی بنیاد بنیندے۔ وٹ وی یوگا ہک تھی اسٹ نظریہ ہے اتیں ایند امرکز بندہ اتیں جاتی ہے۔ ایندے مطابق بندے دی جاتی ہک کنوں ودھ گنن آلی ہے۔ ذات دے معلوم گنن اے ہن:

﴿ سوچن رسدھن یعن محسوس کرن تیں سدھ لاہن ﴾

﴿ سدھرٹ (سک) خواہش پیدا تھیون ﴾

﴿ اورٹن (ان بھاند) یعنی تراہٹن اتیں ناپسندیدگی پیدا تھیون ﴾

5- پوروامشا (پیلھو کنوں موجود دی چھٹک)

اے کتب فکر ہر شے کوں آپ کوں اوندے علم دامعتر ذریعہ منیندے۔ اتیں اے دعویٰ کریندے جو ہر نظر اتیں ہر عمل اپنا اثر بنیندے پیلھو تیں بھاویں پچھیں۔

6- ویدانت

علم دا اے سکول آف تھٹ ہک پاسو مابعد الطبعیاتی ہے کیوں جو اے آتما (سیلف) کوں بنیاد منیندے تے اجسام کوں مایا (مغالطہ) آہدے۔ پرڈوجھی پاسو اے مونو تھی ازم (وحدت) اتیں ڈیپلوم (شویت، جیویں زرتشت دا یزدتے اہرن، خدا تے شیطان

دنیا دی خیرتے شروع وٹ) کنوں بالکل پاسے تیں ہے۔ اے دنیا داسجھ توں مضبوط، شاید واحد، پیٹھی اسٹ، پلورسٹ یعنی کثرتی اتیں شمولی فلسفہ ہے۔ ایند وصف دی وجہ کنوں حصول علم دا اے فلسفہ تصوف اتیں اسجھو تھیں ہن انسان دوست نظریات کیجے گنجائش ڈیندے۔

ویدانت دے کئی شارح تھی گذرکین۔ وڈے ناں اے ہن:

الف شنکر دی تشریح

ایندے مطابق چونکہ ساڈے حواس ساکوں دوکھا ڈے سکدن، تہوں ساڈی یادداشت اتیں چیتا محض مغالطہ تھی سکدن۔ حقیقت اے ہے جو تجربے دیاں سبھے شکلاں شک داشکار تھیں سکدن۔ ہک سنے آنکھی ہے جیڑھی شک کنوں اُچی ہے، ادا اے ہے جو ہر کوئی اپنے آپ دی ہوند دی سہدھ رکھیندے۔ اتیں آنکھاں کوئی نہیں جیڑھا سوچیندا ہووے ”میں کے نمھی“ [اتھ پہوں بعد وچ آون آلی وجودیت دی بحث دا اے کلیہ یاد آندے جو ”میں سوچینداں تہوں میں ہاں“] گھو یا شکر ویدانت دی وجودی تشریح کریندے۔ شکر دے قانون وچ جاتی دے بعد ڈوجھا وڈا نکتہ مایا (مغالطہ) ہے۔ دنیا دی ہر شے وچ ہک صفت اے ہے جو او آپ کنوں کہیں بی شے وچ گذر (تبدیل تھی) ویندی ہے۔ اسان جیڑھے شمس دا علم حاصل کریندے ہیں او شمس ادوھے نہیں راہندیاں۔ اشیائے عالم دا ساڈا علم غیر مستقل ہے۔ مایا ہے۔ کہے آپ (آتما) دی سُجھاٹن حقیقی ہے۔

ب. رامانوجا دی تشریح

اے تشریح شکر دی اس تشریح کوں رد کریندی ہے جو چونکہ ساڈے علم دے ذرائع غیر

مستقل ان تہوں تمام مغالطہ ہے۔ کئی شے حتیٰ سچ کے نہیں۔ رامانو جا آبدن جو خدا ہک شخصی وجود ہے۔ ایندے بارے وچ محض اس کیتے شک نہسے کر سبکدے جو اندے بارے وچ ساڈا علم ادھورا ہے۔

ج۔ مہودی تشریح

اے مہودی تشریح ہے۔ [اے ویدانت یا علم کون ڈوا کھا یعنی بائیری ڈیکھن دی ہندوستان وچ شاید واحد کوشش ہے اتیں اکیوں ادھوری دی آکھیں نیں۔ ایندی بنیاد پنج مہودی نلکھیں تے ہے جیرھے اے ہن:

☆ خدا اتیں روح

☆ خدا اتیں مادہ

☆ روح اتیں مادہ

☆ ہک روح اتیں ہئی روح

☆ مادے دا ہک حصہ اتیں مادے دا بیا حصہ

۴۔ چارواک دی جوہر تھیوری

اے تھیوری ویدانت وچ محض ڈو صفتیں دی وجہ کنوں شامل تھی گئی اے۔ ہک اے جو ویدانت آپ فلسفہ وجود دی بنیاد وجود تیں رکھیندے تیں ایہا مادیت چارواک دی بنیاد ہے۔ ڈوجھا اے جو ویدانت شمولیت کل دا فلسفہ ہے۔ ویدانت او واحد تھی اسٹ (الوہیت قبول) فلسفہ ہے جیرھا ”تھی اسٹ“ (انکار الوہیت) دے فلسفے کون وی رد نہیں کریندا۔ اے فلسفہ وجود دی

بنیاد فطرت دے چار معلوم عناصر یعنی مٹی، پانی، سو جھلا اتیں ہوا تیں رکھیندے۔ ایندے مطابق کائنات وچ فنائے مطلق ناں دی کئی شے کے نی۔ نتیجہ اے کڈھے نیں جو ہکے پر اکرتی یعنی فطری صورت حال اس تجربیت تے قائم دنیا دا اصل ہے۔

چارواک ہک قدیم مادی فلسفہ ہا۔ اینیویں ڈسدے جو بعد وچ ہند وچ برہمیت اتیں تھی ازم دے زور دے نتیجے وچ اے اتھی اسٹ فلسفہ وسار ڈتے نیں۔

ڈوجھے فلسفیں اتیں مذاہب وچ ویدانت دی پروا مشا (چھٹک)

[فلسفیں دے اکثر اتیں مذہب اتیں اخلاقیات دے کچھ کچھ منڈھلے آئیڈیاز ویدانت اتیں ایندے ذیلی ہندوستانی علمی بحثیں وچ نظر آندن۔ اس وجہ کنوں جو دنیا وچ آنکھیں سانسے اتیں علمی انکشاف بہوں گھٹ ہن جیرھے اتفاقاً کو جھیں ہوں۔ تہوں اے آکھ سبکدے نہیں جو اے رلدڈ خیالات ہک جاہ کنوں بنی جاہ تے گئے ہوئے ہوں۔ اتے اے دی آکھ سبکدے ہن جو بعد دے فلسفیں وچ موجود کچھ گالھیں ویدانت کنوں چاتیاں ہوئیں۔ اتیں انھیں دے اصل ویدانتی وژن بہوں سوکھی تیں سادی شکل وچ وی موجود ہن۔ جتھوی پتہ لگدے جو اے نسبتاً اصل ہن۔]

تصوف

ادب وچ مسٹی سزم (Misticism) خاصکر اسلامی تصوف دے بھکتی نال تعلق دے بارے وچ تھولا بہوں تذکرہ تھیندے پر ایندے فلسفیانہ اصولیں دے ویدانت وچ موجود ہونڈ دے حوالے تھولے ہن اتیں اے گالھ جو مسلمان صوفیا دے مسلسل اتیں کامیاب حملیں

دے جواب وچ بھکتی تحریک پیدا تھی ہے۔ اے ڳالھ بھکتی دے حوالے (احیا) دی 16-17 ویں صدی دی تحریک دی حد توڑیں درست وی ہوئی پر حصول دانش دی بھکتی دے طور تیں بھکتی بہوں پرانی ویدانتی وچار ہے۔ بھکتی دا تصور ویدانتی طریقہء حصول دانش دا محض بھ حصہ ہے جیندے وچ سچائی دا طابع علم کہیں ہستی کہیں گورو سنگتی، پال، زال یا محبوب کوں آپ کنوں ودھ کر چاٹدے اتیں ایس طریقے نال اوں ابنکار یعنی کوڑی ”میں“ دا خاتمہ سوکھا تھی ویندے جیرھی آتما نال میل دارستہ ڈکی کھڑی ہوندی ہے۔ [اسلامی تصوف وچ مرشد کوں محبوب بناوٹ مثلاً خسرو نجام کے بل بل جائیے..... خسرو نظام دو ول ول ونجی جے، میکوں سہا بگن کیتس..... بھکتی ریت دا تناظر ہے۔]

بھکتی یوگا دے نال دی بھکتی جاپا یوگا، بھکتی منترم دا ورد کرٹن دا آہدی ہے۔ ایس منتر دے شبد اے ہن، ”سوہم، یا۔ سو۔ آہم“ [او۔ میں۔ خدا میں۔ یعنی میں ای او ہاں۔ میں ای خدا ہاں]۔ لفظ تصوف دی وجہ تسمیہ اسلامی تصوف دے نصاب دا اُن حل سوال ویندا اپے۔ مشہور جواب اے ہے جو بھٹی صوفیا، صوف (اوی لباس) پیندے ہین تہوں صوفی اکھویندے ہین۔ یا اے جو اے لفظ یونانی ٹرم صوفیہ (دانائی بغور نیکی) کنوں نکھتے۔

بھکتی نوں مصنف اور لیس شاہ اے ڈسٹن دی کوشش کیتی ہے جو صوف دا اصل کئی صوفی جڑت ہے۔ یعنی ص۔ و۔ ف دے اوازیں وچ کئی رمز ہے۔ [ایکوں قابل غور من گھنڈی جے تاں خیال آندے جو لفظ ”صوف“ سوہم جھیاں کئی منترم ہوئی۔]

حضرت ابو المغیث الحسین ابن منصور الحلاج (پیدائش 858 وفات 922 عیسوی)

بھکتی واری ہندوستان آئے ہین۔ [اتھان ”سوہم“ دا منترم سنیا تیں کھچیا ہوئیں۔ واپس وچ نیکی انا الحق (میں آپ وڈا سچ ہاں) آکھ کیں اوندے اتیں اصرار کیتی رکھیا ہوئیں۔ فرق اے ہوئی جو ہندوستانی مذاہب وچ وچ وچ تاں ہا، فاشترم کے نہا۔ عیسائی اتیں مسلمان سوسائیں وچ ہا۔ منصور سائیں لہنہ فاشترم دا نوالہ پیٹے ہوں۔]

جے کراے ڳالھ درست من گھنڈی جے جو ویدانت دے کجھ اثرات وسط ایشیا فارس، اُندلس اتیں یونان توڑیں پہنچے ہین تاں انھیں دی آدھی وچ تشکیل تھیون آ لے اسلامی تصوف دے بنیادی تصورات۔ مثلاً ہمہ اوست، دوئی شویت دی نفی۔ جیرھا بھکتی کوں ڈوکر چاٹے اوکا فر مشرک ہے۔ ہمہ اوست، وحدت دی کثرت من دی مرکزیت اتیں ہجر و وصال دی داخلیت جھیں معلومات دی شانہ (سراغ) ویدانت وچ مل سکدے۔ [ویدانتی چچو کڑ دا تاریخ وچ اوڈھر تھیون ایس سمجھ آندے جو مسلمانیں دے آوٹن کنوں کجھ پیٹھو اتھ علمی بحثاں مدھم پے گیاں ہین۔ راجپوتیں دے ویلھے زیادہ وچار ویدانت دے داخلی موضوع راگاتیں وراگاتیں ہا۔ اتیں ایندے وچ وی وراگ ای اگو تیں ودھدایا ہا]

حضرت محی الدین ابو عبد اللہ محمد بن العربی (پیدائش 1165 وفات

1240 عیسوی) سائیں منصور حلاج دے بہوں بعد آئیں۔ حلاج ایچڈا وڈا واقعہ ہین اتیں اتلیاں تحریراں اتیں پیغام چھوڑ گئے ہین جو انھیں دی شہادت سدھا بھکتی تحریک دا دروازہ کھول ڈتا۔ باضمیر دانشوریں انھیں دے ناں اتیں سینے کوں چم تیں اکھیں نال چالایا اتیں گروہ در گروہ پر چار کیتے ٹر پے۔ ایس تناظر وچ ابن عربی دیاں تشریحات، خاصکر انھیں دا چھیکوی کم

‘فصوص الحکم’ سچ دے بیان دے اونہہ ویدانتی ڈوگھ نال رلدڑ ڈس دے حید دے وچ ہک حقیقت دے آپس وچ متضاد اجزا نظر تاں آندن پر انھیں کول ہک پے کنوں نکھیر کیس ڈسن اوکھا ہونہ تہوں تکرار دی لوڑھ پوندی ہے۔ ویدانت دی الاهیات د امرکزی تکتہ جو خدا ہک شے کنوں شے اتیں سکھ شیں وچ ہووٹ ہارٹرا سند۔ اتیں ماشا وچ حل پذیر (پریوڈنگ) ہے۔ ایہو ہونہ عربی داوی مرکزی تھیم ہے۔

ابن عربی دی ہک فارمولیشن (لفظیں دے فرق نال) اے ہے جو

آسیو پاسیو شیں ہوندن..... شیں بند دے وچ علم پیدا کریندین۔ علم وچو (عمل دا) ارادہ پیر تھیندے۔ ابن عربی دے مطابق اے انسانی ورتن ہے۔ ایس عمل دے نال لازمی جڑیا ہو یا ایہہ ڈوجھا پھیر ہوندے:

ہک علم ہوندے۔ ہک (نواں) ارادہ پیدا تھیندے۔ ہک شے (شے تے اثر یا ایندی تبدیلی) پیدا تھیندی ہے۔ اے خدائی ورتن ہے۔ نفی تیں اثبات دے ول ولوڑ کون متارن دی ایہو جھمیں کوشش ویدانت دی ہر بحث خاص کر کرما یوگا دے بیان وچ نظر آندی ہے؛

ساڈا آس پاس شیں سمیت سمسار ہے۔ ایندے وچالے راہوٹا ہوندے۔ ایندے وچو سدھ اتیں موہ پیدا تھیندین۔ اے کرما کول لازم کر ڈیندین۔ آپ کول کرما دی ایجنسی یعنی کرتامن کیں ماہو سمسار وچ پھس ویندے۔

دت اے ہے جو سدھ کول جنانا یعنی علم بناوٹ دے یوگا کریجن۔ آپٹا کرما ادا

کرینجے۔ کرما دے پھل (پہنی تیں بھانویں مادی) کنوں انج رہیجے، یعنی ایکشن وچ ان ایکشن اتیں ان ایکشن وچ ایکشن رکھیجے۔ بندہ کرتاوی ہووے اتیں اکر تاوی۔ او بندہ آپ خدا ہے [نہ تاں خدا آپ آتما دی صورت وچ اندر پئیس]۔ ویدانت یوگا دا جیرہا نشا بر مقصد آکھیے اوسادھنا ہے یعنی وچاریں تیں مکمل کنٹرول، اتیں ایہو ای ممکن اتیں نامکن دی وڈی مثال ہے۔

ویدانتی فلسفے کنوں متاثر ہووٹا اتیں ایکوں وٹا پھیر کرن دا زیادہ دلچسپ قصہ بدھ مت

دے بیان ہن۔

بدھ مت

سدھارتھ گوتم (پیدائش تقریباً 563 ق م، وفات تقریباً 483 ق م) لمبی تیسیادے بعد جیرہا سو جھلاگھن آئین او اوں ویلے دیس عصری بحشیں اتیں سوترا تیں دی ہک بہتر الادنی (آرٹیکولیشن) ہا۔ اتیں اگو تے ہا۔ یعنی آتما کنوں ان آتما دو پندھ مارکیں نزوان حاصل کر گھنن ہک فرق دی ہا۔ منفی اتیں مثبت ہووٹا دافرق۔ ویدانت علم و عرفان دی اگلی منزل مہا آتما یا آپر خدا نال ہک تھیوٹ ڈسیندے۔ بدھزم ایکو اچھ کرکیں نفی وچ بیان کریندے اتیں مقصد آتما کنوں ان آتما تک پہنچن یعنی مکمل نفی ڈسیندے۔

دنیا دے نزدیک گوتم دارتہ جو دی ہا۔ ریفا رمر۔ فلاسفر یا پیغمبر۔ علم دا خاص ہندوستانی جہان اوکول ہک یوگی ہک رشی، ہک پدھ دے طور تیں ڈسیندے۔ گوتم پدھ نہ واحد پدھ ہا نہ واحد یوگی۔ ویدانت یوگا دے ڈو وڈے ٹیکسٹ یعنی بھگوت گیتا اتیں اوں ویلے کئی پدھ ہوندے ہئیں

تیں کئی یوگی۔ آپ بدھ مت ڈیوگیں دا ذکر کریندن جنھیں دے ناں او رزھا کلامہ اتیں ادا کارام پتاہیں اتیں جنھیں گوتم کون یوگا سکھائی ہائی۔ گوتم جیرھے تپیانال نزوان پاتاوا ایہا یوگا دی تپیر ہائی۔ گوتم دارواجی ہندومت کنوں انکار جیرھے سوال کنوں شروع تھے جو بھئی جیون ڈکھ ہے۔ او یوگا دی ویدانت دامتھور سوال ہے۔ یعنی ڈکھا (ڈکھ) کیوں ہے؟ گوتم ایہ سوال دے ماتحت جیون دا تجربہ کیے جو بھئی جیون۔ جاتی (مرن اجیونی) جرا (بٹھیا ابدھیا) ویا دھی (بیاری) سوکا (جوڑھا) اتیں سکھیا (مونجھ) دے سوا کچھ نہیں۔ اتیں اے سارے تصورات عصری ہندوستانی فلسفے تیں علم وچ موجود نہیں۔ گوتم لمبی یوگا دے بعد اے نتیجہ کڈھے جو بندہ سدانتی تیں خوشی حاصل کرن کیتے تڑم مریندے اتیں اے ڈوہائیں اوندے ہتھو نکل ویندن کیوں جو اونداجسم تے ذہن ہرجھٹ بدلدے حالات دے مطابق ہرجھٹ بدلن دی صفت کنوں محروم ہوندن۔

ویدانت موکشا (چھٹکارا) دے بارے وچ کافی بحث کریندے سبھ کنوں پہلیو ایہ فلسفے اے حقیقت ڈسی ہے جو ڈکھ دا پنج ساڈے حواس دے اشیا اتیں عوامل نال رجھ پیرے وچ ہے۔ ویت البتہ ایندراصل ایہ دے اندر وگولیں۔ ویدانت سوچھ یعنی مسئلے کنوں باخبر تھیون تے زور ڈیندے سوچھ اتیں شہیں دے میل وچ نسرنا آلی سدھر تیں کاوڑ تیں کرودھ وغیرہ دے اتیں مکمل قدرت حاصل کرن دی ڳالھ کریندے۔ بدھزم ایس سارے رولے دے مکمل مکبوے دی ڳالھ کریندے۔

تیرا وادی بدھ مت۔ جیرھا مہائینا بدھ مت کنوں پہلیے یعنی اورینجنل ہاتیں جیکوں مہائینا اتیں نہائینا دانال والا ڈتا، دیاں کچھ تشریحاں۔ توڑیں جونویاں علمی تھیوریاں ہمیں ویدانتی ویت اتیں

انھیں لفظیں وچ آکھیاں ہوئیاں ہمیں مثلاً بدھزم دا علم کون پنچ نکمیں وچ وٹن۔

سبداودیا لفظ تے کلے دا علم
پیودیا ڳالھ نال نتیجہ کنڈھن یعنی منطق
آدھی آتماودیا داخل دا علم ارج دے مطابق نفسیات
ویادھی چکھیاودیا علم طب
شلا کرماستھاناودیا فن کلا دا علم

وت ہک ہی صورت حال دی وجہ کنوں، اچوکی رواجی مذہب دے شارع فلسفے کون ردی کریندے ہمیں اتیں ایس کم کیے الفاظ اتیں منطق دی انھیں مسترد علوم دی ورتیندے ہمیں۔ ویدانت اتیں بدھ مت دیاں ڳالھیں بعد دے مذاہب مثلاً اسلام اتیں عیسائیت وچ چھلکن پے گئیں۔ گوتم بدھ نزوان۔ یعنی گم تھی وچ دا راز حاصل کرکیں آپ ایہ عام دنیا وچ ظاہر پاہر آگئے تاں جو ایس اتم راز کنوں مصیبت ماری مخلوق کون فائدہ پچاؤے۔ انھیں کیے اے مسئلہ پیدا تھی گیا جو اپنے پیروکاریں کون آکھن وچجو اتیں مخلوق کون اے سچ سنہیا پچاؤ۔ اے۔ اے۔ اے۔ اے۔ ویت چونکہ مرکزی تقسیم نفی ہا، ذات سمیت ہر شے دی نفی، بدھ انھیں کون ولا سڈکیں آہدے ہمیں میڈا ناں نہ اکھا ہے۔ میڈا لفظ نہ اکھا ہے۔ تہوں بدھ دے مرن سیتی بیلیھا مسئلہ اے پیدا تھیا جو بدھ دے اکھاٹن فرمودات اتیں قریبی شکر دیں دیاں تشریحات کتھو کھیاں کریجن۔ ہک جھہ لفظیں، اکھریں دا منڈھوا انکاری ہاڈو جھاکتب فکر اصل لفظ تے روایت کٹھے کرن دے حق وچ ہا۔ جیرھی ریت ٹری، او اے ہائی جو گوتم دے شبد اکھر اگو تیں ٹورن اتیں

بے ثباتی میں نفی کو قائم رکھنے کیے انھیں کون حتمی اہمیتیں قطعی نہ بناؤں۔ تہوں بدھ دے کہیں فرمان دے راوی دے اہمیتیں اے لازم ہوندا ہا جو فرمان سناؤں دے نال سکرت دے اے الفاظ آکھے۔ ”ایوم میا سروتم“ [ایویں میں سریتے رہیں] نبی کریم دے عہد دے بعد جیرھے انھیں دیاں حدیثاں کھیاں کونیں تاں راوی ہر حدیث دے بعد لکھدے ہئیں..... اوکما قال (یا جیویں فرمایا ہونیں)۔ [حدیثاں اسلام دے عرب خدمت گذاریں دے بجائے باقاعدہ طریقے تیں وسط ایشیائی محققین مرتب کیتئیں۔ ایں خطے وچ بدھ مت لکھیا ہو یا ہا۔ اسلام کنوں پہلے اتھاں بدھ مت دے عہد یذرا یعنی پریمکھ (فارسی برک) موجود ہئیں۔ حدیثیں کون کھیا کرن ایندی میتھدا لوجی اہمیتیں فلسفہ دی رکھتاؤں آیا ہا۔

زین بدھ ازم

زین بدھ مت اوں مذہب جمع فلسفے دا اصلی رنگ ہے جیرھا جاپانی بدھ مت دے طور تیں سچاپو تھئے۔ زین [سنسکرت، دھیانا، اچھیانہ، چینی، چاؤن] دے وچ جدید بدھ عالمیں مثلاً سوزوکی وغیرہ تشریح دے ناں تیں چنگا بھلا دھارا کر چھوڑیے۔ جیرھی شے ایکوں اتھ قابل ذکر بنیدی ہے او اے ہے جو زین بدھ مت ویدانت دی جننا، آتما اتیں کرما دی متوازن فامولیشن کون پورا پورا لٹاؤتے یا بھن پڑتے۔ البتہ ایندی گنجائش آپ بدھ مت وچ موجود ہائی۔ ”زین منمانا بھاوا“، یعنی چیتے / من دے ارادے کون بھن رلاؤ یوں دے سبق کون مراقبہ دما مقصد آہدے چنانچہ اے سدھ سینہ دے بعد جننا یا بدھی یعنی سمجھن اتیں علم دے مرحلے دی مکمل نفی کریندے۔ [زین مت مراقبہ کون کتابی اہمیتیں روایتی علم تیں ترجیح دیندے۔ شروع تھیوٹن دے

تقریباً ہک ہزار سال پہچیں یعنی چھیویں صدی وچ بدھ مت چین وچ داخل تھئے۔ اتھ ایندا پہلھا پرچارک بدھی دھرما ناں دا ہک شخص بدھ بزرگیں دا 23 واں بابا ہا۔ 28 ویں بزرگ ہوئی نینگ چین وچ ”دھیان بدھ مت“ کون او تشریح دیتی ہے جیرھی بدھ مت دی چینی شکل بنی ہے۔ چین وچ بدھ مت وچ چپاتے ”بے لفظ دھرما“ دا تصور مقبول تھئے۔ تیرھویں صدی وچ بدھ مت جاپان وچ داخل تھئے تاں اتھو دے مباحث وچ وی علم دے اہمیتیں دھیان۔ زین، یعنی مراقبہ کون اہم جاتے نیں۔ اتھ ہک تصور کون مزید نشا برکیے نیں جیکوں ”پراجنا پرامیتا“ (تڑت بدھ یعنی فوری کشف) آہدن۔ فوری، سو جھ لاہن سیتی، دیکھے تھ متوں کشف سکھنا رد عمل دے طور تے بچ گئے۔ [اینہ نکتے دے اہمیتیں اکھیا جے تھیںز اپنا اینٹی تھیزز تھیا گئے کیوں جو چیکر جننا تیں دانش دا تجربے اہمیتیں تشکیل آلا مرحلہ وچ کڈھ ڈیوے تے تا ابتدائی سطح دا میسج اتیں ری سانس بچ ویندے۔ یعنی انسان کون جیرھے پہلھی سدھ ملدی ہے ایندے نال چھرکی داگوں کچھ کرن دی بدھ آندی ہے۔ زین مت آہدے لکھا تاں سچی بدھ، درست کشف ہے۔ دھیان کرکریں اینہ پہلھے تیں اصل کشف کون پٹن تیں قادر تھیو تے۔ ایندے برخلاف جیکوں علم اتیں دانش دا عمل آہدے او ملاوٹ اتیں دگاؤ گھن آندے۔ [زین دے مطابق سینہ ملن تیں کم دی تعمیل کرن دی ہک ممکن مثال فوجی تعمیل ہے۔ آتما یا چیتے دی رائے، جھنٹ یا فیصلہ سازی صفر تھی وچ یعنی مثال اے جو جیویں پھر تیں پھر مارکیں جتوگ ڈھیدے ہیں ”لگن اتیں چکن“ دے وچالے ٹائم گپ گویا کوئے نی ہوندا۔ اینویں سینہ ملن اتیں درست عمل دی تحریک تھیوٹن وچ دی کوئی دھندہ آوے۔

[بھل تھا۔ اے ہے جو جاپان وچ ایس مذہب فلسفے دے پرچار دے بعد ہک پاسو سماجی علوم و دھارا یعنی علم ڈکچ گئے۔ ڈو جھی پاسو بے رحم جنگ جوئی دا کلچر بنے اے فرق، تاں سمجھ ول آندے جو مہا بھارت، دا کرو کشیرا دی بھیرٹی آلا چیز یعنی بھگوت گیتا اتیں زین ہدھرم کول رلا کیس پڑھیں جسے۔ (زین مت جنگ کول در پردہ جواز ڈیندے۔ پر ایندے وچ ضمیر اتیں ذہن دے اول مکالمے دا وجود کے فی جیہ ہا ار جن اتیں کرشن دے وچالے تھیندے اتیں نتیجے وچ جنگ ہک ڈکیا۔ چھوڑیا، چیک تھا ہوا عمل بن ویندی ہے۔]

عیسائیت

عیسائیت کول محبت اتیں قربانی دا مذہب آکھیں نیں۔ ایس کنیں علاوہ، ایندی تنقید جاندار ہے۔ ایندی تثلیث وچ کثرت کول وحدت ویزھ گھندی ہے۔ اتیں ایندی تثلیث دے دڑے رکن آسمانی باپ، خلقت دے مربی تیں مہربان دا عہدہ سنبھال گھنن مخلوق کول برابری وچ صفر دے درجے تیں رکھ ڈیندے۔ یعنی حد درجہ نابرابر سوائے ایندے جو اسال انسان اوکول بہوں پیارے ہیں پیا کجھ نمسے۔ اے وچار آپ احساس گناہ یعنی گلٹ پیدا کرن کیتے کافی ہا۔ گلٹ تیں گناہ دے تعلق و ت مشیویت دی وحدت آلا تضاد ہے جیندے وچ سوب اتیں نتیجہ وٹاٹا تھی ویندن۔ نتیجہ سوب بن ویندے۔ یعنی گناہگار ہووٹن دا خیال چیتے وچ پہہ وچنن مزید گناہ کرویندے۔ جے توڑیں گناہ دا تصور جو وچ نہا آیا انسان گناہ گار کے نہا ہوندا۔

بعد وچ گناہ، بیگناہی دا حصہ دی بن گئے۔ بے گناہی اتیں پاکبازی کول موجود بناوٹ اتیں کہیں کول ایس رتبے تیں پلھاوٹن کیتے گناہ اتیں گناہ گار دا ہووٹن لازمی ہا۔ عیسے دے مکمل ہیرو

بن کیتے ضروری ہا جو چیلنا، جوڈا، اوکول دوکھا ڈیندا۔ جیر حلے اوندے مصلوب کرن دا فیصلہ تھا تاں ظاہر ہے، اوکرا سٹ پیغمبر نہا جیرھا او مصلوب تھیوٹن دے بعد بن گیا۔ جوڈا دا اوکول دوکھا ڈیون کرا سٹ کول ہیرو بناوٹن دے سارے عمل دا لازمی حصہ ہا۔ سیزر کول روم آلیں مجرم قرار ڈتا۔ بروٹس دا اوکول خنجر مارن دا عمل ”بروٹل“ مشہور تھے۔ [تھی سبکدے بھٹواتیں ضیاد قصہ دی تاریخی چنگی حاصل کرن دے بعد لیھا شکل آن گئے۔]

[عیسائیت اتیں یہودیت دے فلسفیں نال تشکیل تھی مغربی سوسائٹی دے تھو ولا ولا جنگ اتیں ظلم دے سرزد تھیوٹن وچ وی گلٹ اتیں سن ”یعنی احساس گناہ اتیں گناہ“ دی وحدت جھلکدی ہے۔ ایس احساس گناہ کنوں نکلن کیتے واحد حقیقت دے ڈومونیں پن تیں یقین کر گھنن اتیں ولا انھیں کول انجوائنج (یزد۔ اہرمن، خدا۔ شیطان وغیرہ) بنا کھڑا وٹن دے بعد اے فلسفے ہک وڈی مشیویت پیدا کرن تیں مجبور تھی گھین، کائنات دی مشیویت]۔ او اے ہائی جو بھئی ہک فارمز یعنی اشکال والی دنیا ہے جیہی اعتباری اتیں فانی (ٹمپورل) ہے۔ ڈو جھی فارم لیس یعنی بے شکل اتیں لافانی (اٹرنل) دنیا ہے۔ افلاطون دا فلسفہ مثالیت اتیں شکل الاشکال دا تصور ایندا بہتر اظہار ہے۔ اتیں ایندا انج روپ (ایکرم یا تک فارم) دی ویدانت وچ لکھدی ہے۔ نویں جدید عیسائی دنیا یعنی مغرب عیسائیت دے گلٹ اتیں عاجزی دے بار کنوں نکلن کیتے اوو جھنیں بغاوت کیتی ہے۔ جیہی ویدیں دے خلاف ویدانتی دور وچ تھی ہائی۔ مغربی جدیدیت دے فرد دے احترام آلے باب کول ایس ڈھب نال ڈکھ سبکدے ہیں جو عیسائیت دے مرکزی خیال اتیں چرچ دے سماجی ورتارے دی لمبی مدت وچ، احساس جرم، پچھتاوے اتیں معافی دے تھیا ریں

دے ذریعہ فرد دی جیڑی کپ ٹک تھی ہے اے اوند ا ولدا یار عمل ہے۔ عیسائیت دے ایس روحانی جبر کوں بہوں پیلھو پرکھ گدھا ہانیں۔ اتیں چرچ ایندا وت عیسائی طرز دا جیرھا علاج معلوم کیتا او پپٹائیز کرن، یعنی ہر فرد دے ہک واری نویں سرو عیسائیت قبول کرن دی گنجائش پیدا کرن ہا۔ اجن فرد بال ہوندے اتیں او کوں عیسائی بناون دی ہک رسم کریدن۔ وت بالغ تھیون تیں او کوں اختیار ملدے جو او ایں پپٹائیزیشن کوں پکا کرن دا اعلان کرے یا چاہے تاں رد کر ڈیوے۔ [اے بظاہر بہوں انسان دوست ڳالھ ہائی کیوں جو پے کجھ ماڈل مثلاً اسلام اے ویکھا نہیں ڈیندے۔ ہک واری مسلمان دے گھر پیدا تھی پوون دے بعد تسلسلہ مسلمان را ہونے۔ ڈو جھارستہ مرتد تھیون ہے بس ذری واجب القتل ہے۔] پر بغاوت دے عہد وچ داخل تھی وٹجٹ دے بعد 18 ویں صدی دے بعد دے مغربی عیسائی نو جوانیں پپٹائیزیشن دے اختیار آلے نکلے کوں اے آکھ کیں نکوہاں کر ڈتے جو سماجی دباؤ اتلے ہوندن جو جوان تھیون تیں بندہ عیسائیت کوں رد کرن دی جرات نہیں کر سکدا۔ اتھ عیسائیت کوں ہندو فلسفے دوکھن آلے ہک امریکی مانھودی موہ آکھی کوں لکھ ڈیون وچ کئی حرج نہیں۔

”اول میکوں عیسائیت کوں ایندے ڈو پیلوم (ثبوت) دی وجہ کوں نفرت ہائی۔ خدا آپ جنت اعلیٰ وچ بیٹھا ہک ہیبت ناک طریقے تیں ہٹھاڑ پے اساں گناہگار غلامیں تیں راج کریندے۔ اوسدا چنگا ہا۔ اساں مندے ہاسے۔ اساں اتلے بیٹھڑے ہاسے جو جیرھلے اوں آ پٹا پتر ساڈو ٹھیے جو ساڈے رلے راہوے اتیں سا کوں سمجھا دے، اساں او کوں سولی چاڑھ ڈتے۔ ساڈا اے گناہ، جیکوں ڈو ہزار سال تھی گئیں، سا کوں ایندے کیتے روز توبہ زاری کرنی پوندی

ہے۔ نسلا بعد نسل اساں بہوں خلوص نال، بہوں ڈھیر توبہ زاری کریندیں عمر اہ گزاریں تاں وت اساں بہشت دے حقدار ہوسوں۔ نہ تاں دوزخ ہے، جیڑی ڈسیندن جو انسان دا اصل جاہ نکاتا ہے۔“

سینٹ آگسٹائن دامنسٹی سزم (Mysticism)

عیسائیت وچ تصوف دا جیرھا تھوڑا بہوں منہ متھائیے او بہوں چرکے، تقریباً چوڑھویں صدی وچ آئینیے۔ آپ عیسے دے مصلوب تھیون کوں وی اسلام آن مسٹیفائی کیتے جو بھی صلیب کنوں عیسے چوتھے آسمان تیں ڳلے گئے ہمیں، عیسائیت نہیں کیتا۔ سینٹ آگسٹائن (ایس ناں کوں آگسٹن وی لکھدن) عیسائیت دے تھی ازم یا تصور خدا کوں فلسفے دارنگ ڈیون دی کوشش کیتی ہے۔ انھیں دی تشریح دے کجھ حصے افلاطون دی کیتی، کائنات تیں خدا دی تشریح دے نیڑے ہن۔ آگسٹائن دے مطابق۔

ہک مثالی، چنگی دنیا ہے جیندے وچ سبھی شےیں آد۔ انت یعنی ازل ابد دی لافنائیت نال موجود ہن۔ ایسے لافانی دنیا دیاں شےیں خدا دی ہوند وچ عناصر دے طور تے ہن۔ [اتھ وت ویدانت دی جھلک ملدی ہے۔ تصوف دا اے عیسائی ورژن خدا دے اشیائے شامل ہوون دا دعویٰ کریندے۔ پر ڈو جھی ڳالھ، یعنی اے جو ہر شے خدا تے شامل ہے، ہر شے وچ خدا ہے دے اتیں زور نہیں ڈیندا۔]

کامنٹ

ویدانت دا کئی ہک منڈھلا، گن بیان کرتے تاں او اے ہوسی جو ویدانت ہرمن، یعنی

پلورسٹ وچار ہے اتیں ڈوہڑا، ڈوہیلسٹ یعنی مھویتی نہیں۔ دوئی کوں کچھ فلسفیں بدی اتیں وگاڑ دی دریافت آکھے۔

ابن عربی آپنے حق دے تصور کوں جیرھے منطقی اصولیں نال بیان کریندن انھیں وچو ہک اصول اے ہے جو ہوند یعنی وجود مطلق زری خیر تے چنگائی ہے۔ نہ ہوند یعنی عدم مطلق نرا شرتیں وگاڑ ہے۔ عارضی، دیاوی مظاہری وجود دیں وچ ٹرانسڈینس یعنی مسلسل تبدیلی لگی ہوئی ہے۔ تبدیلی وجود اتیں عدم دے کٹھے تھیوٹ۔ ہک وجود نیست و نابود تھیندا اپنا بندا۔ نال قائم راہندی ہے۔ تہوں فانی اتیں بدلن ہار وجود ہستی اتیں عدم دا مجموعہ ہن، تہوں خیر اتیں شر دا مجموعہ ہن۔

ویدانت پلورسٹ ہووٹ دی حد تک ڈوہیلزم کوں ”سبھ“ دے ہک جز دے طور تیں شامل کریندی ہے۔ چنانچہ شکل اتیں بے شکل یا آتماتے سمسار جھیاں مھویتاں ایندے وچ نظر آندئیں۔ پراونہہ پکے بیان وچ اے وحدت یا کثرت وچ رل ویندئیں۔

ویدانت دی کثرتیت کوں ہندوستانی سوسائٹی دی وٹت وچ ڈیکھن دی کوشش کر تیجے تاں پتہ لگسی جو اتھاں کہیں وی شے اتیں اوندی فنا، بقا دی ڈوہڑیں وچ کاپ قائم نہیں راہندی۔ رل مل ویندی ہے۔

اتھاں لوک مہا بھارت دے ڈوہائیں کرداریں کوں جاہ ڈتی آندن۔ اتھ لوکیں دے ناں کرشن اتیں ارجن وی ہن اتیں جنھیں دے اتیں کرشن تے ارجن حملہ کیتا یعنی بھیشم، دراوٹا اتیں مدھو وغیرہ اووی مقبول ناں ہن۔ ڈوہی مثال مھویت ہے۔ او اے ہے جو جیکر رسول مہ علی

اتیں حسین مقبول ناں ہن تاں ابو جہل، یزید اتیں شمر ناں رکھن ممکن نہیں۔

ایں سر زمین دے ہندو مسلم مسئلے کوں ایں ڈیکھ سکدے ہیں جو دراصل ہک مکمل طور تیں ہرمن یعنی پلورسٹ سوسائٹی ہک طاقت و مھویت زدہ سوسائٹی کوں اپنے نال رلا (کو آپٹ) نہیں پئی کر سکدی۔ مھویت زدہ ماحول وچ شمس وچ پاڑ پوندن اتیں ول نہیں ملدے۔ مزید پاڑ پوندن تیں مزید نہیں ول ملدے، اتیں لامنتہا ٹوٹے پاڑ چھ تھیندے ویندے راہندن۔ اتیں ہرمنوت سماج وچ شمس ہک پاسو وٹن دین تیں پئے پاسے ول کھڑ دین۔ وت وٹن دین تیں وت رل ویندئیں۔ اٹھو ویدانت ہے۔ اتیں اٹھو ہندوستان۔ اگواے ڈیکھنے جو عیسائی اتیں اسلامی دنیا آپنی مھویت دے زور نال ہک ڈینہ جنوبی ایشیا کوں کچی کچی ڈولکسٹ پاڑ وچ وٹدی سوسائٹی بناوٹ وچ کامیاب تھیندن یا اے آد۔ ازل کنوں پلورسٹ سماج ہر، اندر و بیہ آون آلی شے کوں پیٹ وچ پیندا جلیسی۔

بُدھ مت تے ویدانت دا جھیڑا

سوامی وِوکاننڈا

ترجمہ: مشتاق گڑھی

ایں مضمون اچ ورتیاں کجھ اصطلاحات دی تشریح اے ہے:
مظہر (Phenomenon): ہک اینجھا واقعہ جیندا حسیات یا
ذہن نال مشاہدہ تھی سگدا ہووے۔

مظاہراتی دنیا (Phenomenal World): مظہراتی دنیا او دنیا
اے جیندا ساکوں اپنی حسیات، تصورات تے خوابیں نال ادراک تھیندے۔

وجودی دنیا (Noumenal World): وجودی دنیا ہوندا
(Things in Themselves) دی دنیا ہے۔ کجھ فلاسفریں دا دعویٰ ہے جو
اسان مظہراتی دنیا کوں تاں جان سگدے ہئیں پر وجودی دنیا ساڈی براہ
راست پہنچ کنیں باہر ہے۔

ویدانت دا فلسفہ بُدھ مت تے پے ہر ہندوستانی وچار دا منڈھ ہے۔ کوئی وی کٹر ہندو
ایں کالھ کوں نہ مینسی پر ویدانت دے فلسفے دا کمال اے ہے جو ایں اپنے آپ کوں استرا کھنڈائے
تے دگھیرے جو ہر انکار ایندے وچ سماویندے۔

ویدانت دا بُدھ مت نال کوئی وی جھیدانیں۔ ویدانت دا تاں اے آئیڈیل ہے جو

Bibliography

- Ghosh, Syam (Intro. & trantd). *The original yoga-Patanjali's Yoga Sutra*. New Delhi, 1980
- Huxley, Alados & (ed), Christopher Esherwood *What Vedanta means to me, London, 1992*
- Ibne-e-Arabi Sheikh Muhayyuddin *Fusus al-Hikam, 2nd Edn; Egypt, 1966* (Commentary by Al-Qashani, A.R.)
- Kulkarni, Pandita (visitor SOAS Library) *Notes of Discussion, London, 1992-93*
- Mair, Victor, H. *Buddhism and the rise of written vernacular Internet, 1999(?)*
- Shah, Idris *The way of the Sufi, Penguin, 1974*
- Sivananda, Swami *The Bhagavadgita, Shivanandanagar, 1995*
- 'Vedanta', 'Buddhism' & 'Yuga', articles *Encyclopedia Britannica*
- William, Monier, *Sanskrit-English Dictionary, New Delhi, 1986 Edn.*
- Monier- *The Puppet and the dwarf, London, 2003*
- Zizik, Salavoj,

بھی شمس کوں ہک بے نال تھے۔ اُ بھی پاسوں دے پدھ مت داتاں سرول ویدانت نال کوئی وی جھیرا نیں پر برما سیام تے لمی پاسوں دے پدھ مت دے پیر وکاراے آہن جو اے مظاہراتی دنیا (Phenomenal World) ہے تے ساڈا اے کوئی وی حق نیں بنڈا جو اسان ایندے چکھوں اول وچ کہیں وجودی دنیا (Noumenal World) دی اُ ساری کردوں۔

ویدانت کڈا ہیں وی اے دعویٰ نیں کریندی جو ہک مظاہراتی دنیا ہے تے پی وجودی دنیا ہے۔ ویدانت تاں اے آہدی ہے جو حقیقت کلمی ہکا ہوندی ہے۔ ساڈی حیات (Senses) سانگے اے دنیا مظاہراتی ہے پر اصل وچ اے ہکا ہوندی ہے۔ ایں سلسلے وچ اٹھجے رے دی مثال گھنو چا خیر ہادھ سو جھلے، ادھ اندھارے وچ ساکوں ناگ ڈسدے اگر ساکوں رسہ ڈسی تاں وت اسان ناگ ڈیکھسوں۔ ایں تراویں اے یا تاں رسہ ہوسی یا ناگ ہوسی۔ ڈوہیں شمس اے کڈا ہیں نیں تھی سگدا۔ ایں کیتے پدھ مت دا اے دعویٰ صحیح نیں جو ویدانت سانگے ڈو دنیاواں ہوندن۔ پدھ مت اے دعویٰ کر سگدا جو اے کلمی مظاہراتی دنیا ہے تے سبھ کچھ مایا ہے پر پدھ مت کہیں پے دے اے آکھن دا حق نیں چھک سگدا جو حقیقت وجودی ہوندی ہے۔

پدھ مت کیتے ساڈی اے دنیا سوائے مظاہر دے بیا کچھ وی نیں۔ خواہش انہیں مظاہر دے اندروں ہوندی ہے تے اے خواہش ہی ہے جیندے نال ایں سبھ کچھ دی اُ ساری تھی ہوئی ہے۔ پر نویں ویدانتی ایں گالھ کوں نیں منیدے۔ او آہن جو کوئی نہ کوئی شے اٹھجی ہے جیڑھی ارادہ (Will) بن گئی ہے۔ ارادہ آپ کہیں نہ کہیں شے نال بنیا ہوندے۔ ایں کیتے سادہ نیں

ہوند بلکہ مرکب (Compound) ہوندے۔

اسان سمجھدے نیں جو اے دعویٰ صحیح نیں جو ایں کائنات دی تخلیق وچ کہیں ارادے دا دخل ہے کائنات دی تخلیق کہیں ارادے دا کم کیوں تھی سگدی ہے؟ کیا تاں کہیں وی اٹھجے ارادے کنیں سچاٹوں ہاؤ جیڑھا کہیں باہرلی تحریک (External Stimulus) متوں ہوندا ہووے۔ اینویں ہی خواہش آپ دی کہیں باہرلی تحریک متوں پیدا نیں تھی سگدی۔ نویں فلسفے موجب کہیں خواہش دے ہووٹ کیتے ضروری ہے جو کوئی نہ کوئی اعصابی تحریک (Nerve Stimulus) ہووے۔ ایں کیتے ارادہ تے خواہش ہک قسم دا دماغ دا رد عمل ہوندن جینکوں سمکھیا فلسفے وچ پدھی داتاں ڈتا گئے۔ ہر رد عمل کنوں پیلھوں کہیں عمل دا ہووٹ لازمی ہوندے تے عمل کیتے باہرلی دنیا ہووٹ لازمی ہے۔ وت اے کیوں آکھا وئج سگدا جو اے ارادہ ہی جیندے نال اے کائنات تخلیق تھی ہے۔ اگر اٹھجی گالھ ہے تاں وت ارادے کوں کیس پیدا کیتے؟

ارادہ تاں اویں موجود ہے جیویں اے کائنات موجود ہے۔ ارادے تے کائنات دا نال نال تے کٹھا وجود ہوندے۔ ارادہ ہک اٹھجھا مظہر ہے جیندے سبب اوہو جنبش (Impulse) ہے جیندے نال ایں کائنات دی تخلیق تھی ہے۔ پر فلسفے کوں ایں گالھ تائیں نیں رک و پٹنا چہدا۔ ارادہ مکمل طور تے شخصی (Personal) ہوندے ایں کیتے شو پنہار (Shaupenhar) دی ارادے بارے تھیوری نال اتفاق نیں کیا وئج سگدا۔ ارادہ تاں ہک مرکب ہوندے۔ اے ساڈے باہر تے اندر دی ہک رلت ہوندی ہے۔ اگر اسان حیات متوں جہدے تاں ساڈا کوئی

دی ارادہ نہ ہوندا۔ ارادے دے ہووٹن کیے نہیں پاہری شے داہوون ضروری ہوندے تے نال
نال ایندے کیے ساڈے دماغ دی توانائی دی چاہیدی ہے ایں کیے تاں ارادہ مرکب ہوندے
اے اینویں مرکب ہوندے جیویں کوئی ٹھوس کندھ یا کوئی پی شے ہوندی ہے۔

ارادہ آپ ہک مظہر دی ہوندے ایں کیے اے مطلق (Absolute) دی نیں تھی
سکدا۔ ارادہ بہوں سارے مظاہرات وچوں ہک مظہر ہے۔ ایندا مطلب اے ہے جو کوئی نہ کوئی
آنجھی شے ہے جیڑھی آپ ارادہ نیں پر اپنے آپ کوں ارادے وچ ظاہر کریندی ہے۔ اے سبھ
گالھ سمجھ وچ آوٹن آلی اے پر جیڑھی گالھ سمجھ وچ نیں آندی او اے ہے جو ارادہ وی نہیں
مظاہرات دا ہوندا۔ اے گالھ ایں کیے سمجھ وچ نیں آندی جو ارادے دا تصور کائنات کنیں
انج کر کنیں کیٹا وی نیں وچ سکدا۔ جیس ویلے کوئی شے جیڑھی آزاد ہے او ارادے وچ بدل دی ہے
تاں مخصوص زمان تے مکان دی قید وچ آویندی ہے تے اوندے ایں تھیوٹن دا کوئی نہ کوئی سبب
(Causation) دی ہوند اے۔ ایں تراویں ارادے / خواہش دے پیدا تھیوٹن کیے زمان
مکان تے سبب / نہیں تریں شیں داہوون ضروری ہے۔ ایں کیے ارادہ مطلق تھی ہی نیں سکدا۔

اگر اسان اپنی سوچ کوں روک سکدے یعنی سوچن بند کر سکدے تاں وت ہی سا کوں
پتہ لگ سکدے جو اسان سوچ کنیں ماورا ہائیں تے اسان ایں نتیجے تے کلہائی دے عمل نال ہی
جج سکدے ہئیں۔ جنیں ویلے ہر شے دی نفی تھی ونچے تاں جو کجھ باقی بچدے او نہ تاں ڈسا وچ
سکدے تے نہ او ظاہر تھی سکدے کیوں جو اوندا ظاہر تھیوٹن وت ہکا رادہ ہوسی جیکوں زمان تے
مکان دی قید وچ بند تھیوٹا پوسی تے اوندے ظاہر تھیوٹن کیے کوئی نہ کوئی سبب ہوسی۔ ایں کیے ہر شے
دی نفی دے بعد جو کجھ باقی بچدے اوہو آپ ہی ہوندے

جو آہا سو آہا

مسلمانیں دی آمد تے ہندوستان دی حالت

ارشاد تونسوی

ہندوستان وچ مسلمانیں دے آوٹن نال سماجی سطح تے بہوں تبدیلی آئی جیندے وچ اتھاں وٹن
والے لوکیں کوں ذات پات تے دیومالائی اسرار دے خلاف کجھ الاوٹن دی جرأت تھی تے اتھوں
دے مذہبی پیشوائیں کوں وی پیلھی دفعہ ہک طاقتور نظریہ دا چیلنج قبول کرنا پئے گیا۔ جیندے نتیجے
وچ بھگتی جہیاں تحریکاں اٹھیاں تے ہندوستان دے قدیم ویدانتی فلسفے دی نویں سرے نال تشریح
تھی۔ ہندوستانی سماج وچ ایک چھک تان دے نتیجے وچ سوچ ہک نواں Synthesis بن
کے ظاہر تھی۔ لوک سچائی دے رشتے، سنہپ تے خوبصورت نال جون لگ پئے تے انہاں نے
ہر پاسے سچائی کوں پرانے عقیدیں کنوں دکھرا کر کے ڈیکھن شروع کیا۔ ایندا پہلا اظہار رامانج
دی تعلیمات دی صورت وچ تھیا۔ اے ہندوستان دی مصالحت و عمل ہاجیروہا بعد وچ رامانند میرا
ہائی، سورداس، کیرتے گورونابک تو نیں بچا۔ ایں مصالحت دے عمل نے صرف ہندویں کوں
متاثر نہ کیا بلکہ مسلمان دانشور وی ایندے وچ پورے طور تے شامل تھی گئے۔

سب توں پہلا مسلمان سید علی ہجویری ہاجتیں ہندوستان کوں کہیں فاتح قوم دے فرد دی
حیثیت نال نیں ڈٹھا بلکہ اپنے مخصوص وجودی فلسفے دی اکھ نال ڈٹھاتے صلح جوئی تے روادری

ہک ڈوجھے دا احترام تے رل مل کے رہن دا پرچار شروع کیتس۔ مسلمان بادشاہیں دا جاہ و جلال، انہیں دے افریں دا خوف تے شان و شوکت کنوں مرعوب ہندوستان دے لوکیں کوں اپنے کھو آؤن تے پریت نال رہن دی دعوت ڈتی جیڑھی ابگوں وچ کے معین الدین اجمیری، نظام الدین اولیاء اے امیر خسرو دی شکل وچ ہک باقاعدہ تحریک بن گئی جیہیں نہ صرف ہندوستان دے لوکاں کوں متاثر کیتا بلکہ دربار وی ایندے اثر توں محفوظ نہ رہ سکیا۔ پریم محبت، رواداری تے ہک ڈوجھے دے احترام دی اے تحریک اتنی ہمہ گیر ہئی جو حکمران وی ایندے کولوں تھوڑا تھوڑا ڈرن لگ پئے جو لتھائیں ہندو بھگتیں تے مسلم صوفیا دی روشن خیالی انہیں دی سلطنت کوں بڑے ڈیوے لیکن انہیں کوں، ڈوچا لھیں کہیں راست اقدام کنوں روکی رکھیا! ہک تاں بھگتیں تے صوفیاء دی عام مقبولیت تے ڈوجھا ہندوستان دی اکثریتی آبادی دا ہندو ہونٹ۔

ایندے نال نال ہندوستان دے مسلمانیں وچ ہک ڈوجھا بااثر طبقہ مولویں دا وی نال نال کم کریندا اپنا جیندا دربار وچ خاصا اثر رسوخ ہاتے عام مسلمانیں کوں وی او صوفیوں دے عقائد، حراف چوانتی لائی رکھدے ہن۔ صوفیوں دی جذب و مستی دی کیفیت، محافل سماع تے شرع، بہوں زیادہ پابندی نہ کرن انہیں دے نزدیک جے کفر نہ ہئی تاں کوئی پسندیدہ کم وی نہ ہئی۔ اس لیتے باقی اسلامی دنیا آلی کار ہندوستان وچ وی ڈومتوازی ملے فکرو وجود وچ آ گئے۔ اہل مدرسہ تے اہل خانقاہ یا صاحب قال تے صاحب حال۔ مولویں دے نزدیک اسلامی اقدار تے حتی نال پابند رہن تے اٹھوں دے ہندو باشندیں کوں دبا کے رکھن وچ انہیں دی سلامتی ہئی۔ انہیں دے خیال وچ مذہبی تعصب ہی مسلمانیں دے تشخص دی ضمانت ہئی۔ ایندے کیتے او عوام

دے مذہبی جذبات کوں بھڑکاؤن توں علاوہ بادشاہیں کوں وی مشورے ڈیندے رہندے ہن جو اٹھو دے ہندوئیں کوں کہیں رعایت دا مستحق نہ سمجھن۔ اے ہک تاریخی واقعہ ہے جو ہندوستان دے علما غیاث الدین بلبن کنوں لگے تے آکھیا ”ہندوستان دارالحرب ہے تے اٹھوں دی ہندو رعایا کافر لہذا انہیں دقت واجب ہے“ بلبن ہک سیانٹا بادشاہ ہاؤں آکھیا جو ”میڈے کولوں تاں انہیں کوں قتل کرن کیتے امتیاں تلواراں وی کوئی نیں“ انہیں علماء دی اکثریت پاہروں آؤن آ لے ایرانی تے عرب نژاد لوکیں تے مشتمل ہئی جیڑھے اٹھوں دے عام لوکیں نال رلن ملن پسند نہن کریندے۔ انہیں کوں دربار دے مسلمان اُمراء دی حمایت وی حاصل ہئی۔ جیڑھے ہندوستان دے راج مہاراجیں دے دربار وچ اثر کوں اپنے کیتے خطرہ سمجھیندے ہاں کیوں جو او وی پاہروں آئے ہوئے ہاں۔ بادشاہ وی علماء دی حمایت کوں اپنے اقتدار واسطے ضروری سمجھیندے ہاں تے انہیں دی حمایت حاصل کر کے لوکیں تے ظلم تے تشدد دا جواز تلاش کریندے ہن۔ چنانچہ سکندر لودھی جیڑھا کہ علماء دا وڈا حمایتی ہا ہک دفعہ کبیر جہیں مرجاں مرج شخص کوں دی کاشی وچوں کڈھ ڈتا حالانکہ او آپ شرابی ہا تے کوئی چنگیں خصلتیں دا مالک کوئے نہ ہا۔ علماء دے مقابلے وچ صوفیاء دا ورتار عوام دوستی دا ہا۔ او محبت تے پیار دا پرچار کرن دے نال نال بادشاہ تے اوندے امراء دے بنائے ہوئے اخلاقی ضابطے تے اداریں کوں ہمیش نفرت دی اکھ نال ڈہدے ہن تے انہیں اخلاقی ضابطے دی پابندی نہ کر کے انہیں کوں معتبر ناہن تھیون ڈیندے کیوں جو انہیں دے نزدیک اے ضابطے اپنی روح وچ عوام دشمن توہین آمیز تے شرف انسانیت دے خلاف ہن۔ جیوں جیوں ہندوستان وچ مسلمانیں دا اقتدار مضبوط تھیندا گیا اے بھڑاندوی تیز تھیندی گئی۔

جیویں ویدانتی فلسفے دا ہندوستان دے باہر دے مسلمانیں تیں اثر تھیا اینویں مسلمان فلاسفریں تے متکلمین دا اثر ہندی مسلمانیں تے تھیں ارہ گیا۔ معتز اللہ دی فکری تحریک جیس ویلے اپنے زور تے ہی تے بنو عباس اینکوں اپنے حق وچ سمجھیندے ہوئے ایندی حمایت کریندے رہ گئے بعد وچ انہیں کوں مارن وچ دی عباسی خلیفے سب توں اگواہن پرائیں تحریک سوچ دے جیڑھے بنویں ڈیوے پالے او مخالفت تے تنگ نظری دیاں اندرھاریاں دی نہ دسا سکیاں۔ انہاں مدرسے دی بے روح تے فکر کنوں خالی تعلیم دے خلاف سب توں پہلا وٹا ماریا پر انہاں کوں ایندا بہوں وڈا عوضانہ ڈیوڑاں پئے گیا۔ بہوں سارے لوک قتل تھئے تے بہوں سارے لوکیں کوں گھر پار چھوڑنا پئے گیا۔ نویں سوچ دے خلاف مولویں دی مخالفت دی ترخ لمبی ہے۔ شہاب الدین سہروردی، منصور حلاج، سیدی مولد دین رشید، ابوسعید ابوالخیر، الہشیم تے بے بہوں سارے ناں بن جیڑھے اہل ساری دنیا دی نظر وچ محترم ہن تے مسلمان وی انہیں کوں اپنے فخر دی بنیاد بنڈین۔ او یا تاں قتل تھئے یا ول ساری زندگی جیلیں تے خواری وچ گذاری۔ ابن تسمیہ تے امام احمد بن حنبل جیہیں لوک جیڑھے دراصل مولویں دی برادری دے بندے ہن، ساری زندگی ذلیل تھیندے رہ گئے۔ جیندا نتیجہ اے نکلیا جو امام غزالی جیہیں بندے موقع پرستی تے رجعت پسندی دی ہک نویں راہ کڈھی تے عقل کوں عقل دے خلاف استعمال کر کے مسلمانیں وچ راہ پاوٹن والے نظریات کوں افلاطون دے نظام فلسفہ نال ونج ملایا تے اوندی رنج مخالفت کر کے نویں علم الکلام دی بنیاد رکھی۔ ڈکھ دی گالھ اے ہے جو جنہیں نظریات کوں افلاطون دے خیالات آکھا گیا اونو افلاطونی افکار ہن تیں اے مغالطہ اچاں تائیں دور نیں تھیا۔

مسلمان متکلمین دے عقل دشمن افکار دربار تے مدرسہ دے لوکیں وچ زیادہ مقبول تھئے تے انہیں کوں آزاد فکری دی تحریک کوں سمجھین دا موقع مل گیا۔ ایندا نتیجہ اے نکلتا جو ہک پاسوں تاں عقیدہ پرست تحریکاں زیادہ تشدد اندرستہ اختیار کیتا جیویں جو قرامطہ یا بابیت دی تحریک (ایہو جیہاں تحریکاں ہندوستان وچ وی شروع تھی گئیاں جیویں جو سید محمود جوینوری، باقی باللہ، شیخ سرہندی وغیرہ) تے ڈو جھی پاسوں صوفیوں اپنے خیالات دی فلسفیانہ تشریح کیجے نہایت پیچیدہ تے مبہم زبان استعمال کرن شروع کر ڈتی۔ مثال دے طور تے شیخ اکبر محی الدین عربی اپنے انقلاب آفریں فلسفہ وحدت الوجود دی تشریح واسطے استعمال کیتی خاص طور تے فصوص الحکم دی زبان۔ البتہ صوفی شاعریں دی زبان وٹ دی عوامی تے سادہ رہی پر انہیں علامتیں تے اصطلاحات وچ شیخ اکبر دی پیروی کیتی تے شاعری دی جاتے اپنے سماجی ورتارے کوں اپنے خیالات دے اظہار دا ذریعہ بنایا۔ ایس احتیاط دے باوجود او تنگ نظر تے فرقہ پرست مولویں دی مخالفت کنوں بچ نہ سگے۔

اسلامی تصوف وچ جیندا سب توں وڈا اثر ہے او شیخ اکبر محی الدین ابن عربی دا ہے۔ ابن عربی جہاں دا پورا ناں شیخ ابوبکر محی الدین محمد بن علی ہے او ۱۷ رمضان ۵۶۰ھ وچ اندلس دے شہر وچ پیدا تھئے۔ انہیں ذی نسبت الحاتمی الطائفی توں پتہ چلے جو انہاں دا تعلق عرب دے قیم قبیلے بنو طے نال ہا۔ ۵۶۸ھ وچ ابن عربی سین دے ہک بے شہر چلے گئے جیڑھا اؤں ویلے علم دا مرکز ہا۔ اتھاں انہیں وڈے وڈے علماء کنیں تعلیم گدھی بعد وچ او اندلس چھوڑ کنیں اسلامی دنیا دے سفر تے نکل کھڑے تھئے۔ اوں وقت انہیں دی عمر اٹھتری سال ہی۔ او ول کڈا ہیں وطن

واپس نہ گئے۔ نردے پھر دے مکہ معظمہ، بغداد، ایشیاء کو چک تے حلب گئے۔ دمشق پہنچے تاں ہمیشہ
 کیے اتھائیں رہ گئے۔ ۱۲۳۰ھ وچ وفات پائی تے جبل تاسیون وچ دفن تھے۔ آپ انتہائی
 متنازعہ شخصیت ہن۔ کچھ لوک انہیں کول کاہل، قطب زمان سمجھیندے ہین تے بہوں سارے
 کافر تے ملحد آہدے ہین۔ انہیں دی ونگ وچ وی بہوں ساراں کتاباں لکھیاں گیاں تے مخالفت
 دی رچ کے تھی۔ انہیں دے کتابیں بارے کافی رچھڑ ہے۔ عبدالرحمن جامی دے مطابق انہاں دی
 تعداد 500 ہئی جڈاں جو اشعرانی اینکوں 100 کتاباں گھٹ ڈسیندے۔ رجب حلوی دے
 مطابق کل تعداد 484 ہندی ہے تے خود شیخ اکبر مرثیہ پہلے ہک یادداشت وچ اپنیاں کتاباں دی
 تعداد 651 ڈسیندن۔

شیخ اکبر فلسفہ وحدت الوجود کول باقاعدہ ہک شکل ڈتی ہے حالانکہ تصوف دا بنیادی
 نظریہ ویدانتی تے یونانی ہے تے فیثاغورث کول پہلا صوفی سمجھا ویندے۔ ابن عربی دا خیال ہے
 جو سارا عالم اشیاء اول حقیقت دا محض پچھاواں ہے جیڑھی ایندے پچھوں لگی ہوئی ہے یعنی وجود
 حقیقی دا جو ہر اوس شے دا آخری بنیاد ہے جو ہئی جو ہے تے جو ہوی۔ اے عقل دے دس دی ڳالھ
 نیں جو او ایں اتحاد کول سمجھ سکے ایں کیے عقل دوئی تے زور ڈیندی ہے۔ اشیاء دے درمیان
 جیڑھا اتحاد ہے ایند ادر اک محض وجدان نال تھی سگدے۔ وجود مطلق نا قابل تقسیم تے غیر متخص
 ہے زمان و مکان دی قید کنوں اڳوں تے انسانی علم کنوں باہر ہے۔ ہر چیز اوندی ذات دا حصہ ہے
 تے ذات باری کنوں باہر کہیں شے دا وجود کائنی۔ دوئی محض عقل دا فریب ہے۔ جیڑھی چیز محبوب یا
 معبود تھی سگدی ہے۔ او جو ہر ہے اینکوں کہیں مخصوص عقیدے، شکل یا مذہب نال محدود نیں کیئا

وچ سگدا کوئی چیز جیندی پوجا تھیندی ہے ایندی حقیقت ایندے سوا کچھ نیں جو او ان گنت
 صورتیں وچوں ہک صورت ہے۔ خدا کول ہک صورت وچ محدود نیں کیئا وچ سگدا تے باقی تمام
 صورتیں کنیں انج کر ڈیون کفر ہے تے ہر شے جیڑھی پوجن دے لائق ہے اوندے وچ مذہب دی
 صحیح روح لگی ہوندی ہے۔

”بزرگ و برتر ہے اوزات جنیں سب شیں کو پید ا کیے تے خود انہاں دا اصل ہے“

(فتوحات مکیہ)

”توں تمام شیں کول اپنی ذات وچوں خلق کیئا۔ توں جمع کریندیں ہر شے کول جینکوں
 توں پیدا کریندیں۔ توں اوشے پیدا کریندیں جیند او جو دھپڈی ذات وچوں کڈا ہین ختم نیں تھیندا
 لہذا توں ایں تراویں تھوڑا تے ایں تراویں بہوں ہین“ (فتوحات مکیہ)

ابن عربی نے فنا تے بقا دے روایتی تصور کول ختم کر ڈتا تے نال عشق کول رہبر اول
 بنایا۔ وحدت الوجود دے فلسفے دا بنیادی نکتہ ”ہمہ اوست“ ہے۔ تمام اشیاء عالم اوندی ذات دا
 مظہر ہن۔ کوئی چھوٹا وڈا کائنی۔ اے ڳالھ ہر کہیں دے سگھو نہیں ایندی خاص کر مولویں کول تاں
 اتھاں گھوگھا آویندے جو کوئی کوڑا تیں۔ سب اوندی ذات دا جلوہ ہے۔ دت مولویں دا کیا کم رہ
 ویندے۔ ابن عربی عقل دی بجائے عشق کو مرشد اول رکھینے تے ایندے نظریات دی پڑ ڈو
 سا کول تمام مسلمان صوفیوں وچ سنٹریندی ہے۔

منصور حلاج کنوں رکھنیں بایزید لطائف، عبدالکریم الجلیلی، ابوسعید ابوالخیر تے عبدالرحمن
 جامی تک سبھ جاہ کو ڳالھ نظر دی ہے۔ انا الحق صرف منصور حلاج تک محدود نیں بلکہ تمام صوفی کم و

میش ایندے قائل ہن حتی کہ داتا گنج بخش جہاں محتاط بندہ وی منصور حلاج بارے بڑا نرم گوشہ رکھدے۔

تعبص، جہالت، تنگ نظری تے بادشاہیں دی مطلق العنانیت تے جبر دے خلاف وحدت الوجود صحرادی دھپ وچ ہک ٹھڈے چشمے وانگوں ہے جتھاں تھکے ترے، آتے ماندے لوگ بہہ رہندے ہن خاصکر شاعری وچ ”ہمد اوست“ ہمہ گیر علامت دے طور تے ابھرے۔ ایہا وجہ ہے جو مثال مشہور تھی جو ”تصوف برائے شعر گفتن خوب است“ شیخ اکبر دی شاعری وحدت الوجود دی ہک شرح بن گئی ہے۔

”اے پالھ جو میں عشق کرینداں ہر کہیں کوں پتہ ہے، میں کیندے نال عشق کرینداں اے پتہ کہیں کوں نیں“

”میڈا دل ہک صورت دادیرہ بن گئے۔ اے ہر نیں واسطے جوہ عیسائی راہیں واسطے خانقاہ بت پرستیں واسطے مندر تے حاجی لوکیں واسطے کعبہ تے الواح تورہ تے کتاب القرآن ہے“ (ترجمان الاشواق)

”اقلیم ہستی ہک دائرہ دی شکل وچ ہے جتھاں اے ختم تھیندی ہے اُتھاؤں ایندا آغاز دی تھیندے“

فلسفہ وحدت الوجود دے شارحین وچ عبدالکریم الجیلی تے شہاب دین سہروردی مقتول شامل ہن۔ انہاں دی آزاد فکری تے روشن خیالی حاکیں دی نظر وچ کھلکدی ہئی۔ قاضیں تے مولویں انہیں تے کفر دے فتوے لائے تیں سلطان صلاح الدین ایوبی دے حکم تے انہاں

کوں قتل کر ڈتا گیا۔

اینویں ابوالفلی موی وی ہک بہوں وڈا وجودی تے صوفی تھی گذریے اوعربی دا قادر الکلام شاعر تے نظریات دے اعتبار نال ملحد ہا، ایہو جہیں کئی ملحد ہن جنہیں دے ناں علامہ طبری نے بگڑائے ہن۔ غزالی نے انہاں داں قسماں دی ڈسیاں۔ ڈاکٹر تارا چند آبدے جو ”ملحدے تے دہریے عموماً شعراء تے حکماء ہن جیڑھے ایرانی تے ہندوستانی تصورات کنوں متاثر تھئے ہن“ خلیفہ یزید، متھیں تے عمر خیال کوں وی انہیں ملحدیں وچ شمار کیتا ویندے۔ ابوالفلی او اگون دا قائل تے سخت قسم داسبزی خور ہا۔ کھیر، مکھن، ماکھی تے چمڑے تک کوں استعمال نمی کریندا۔ کلہارا ہندا ہا تے شادی وادی دا قائل کائے نہ۔ عربی دے بہوں وڈے شاعریں وچ ایندا شمار تھیندا ہا۔ اورسیں رواجیں داوی دشمن ہا۔ اوندی شاعری وچ ہے جو ”مسجد وچ عبادت کرن چھوڑ ڈیوؤ۔ آسان عبادت تے قربانی دا کوئی فائدہ نیں۔ وقت آوٹن آ لے جو تقدیر تہا ڈے اگوں مدہوشی دی شراب رکھی تے تہا کوں پیوٹی پوسی“

”اے پالھ صبح ہے جو خدا توں وڈا کوئی معبود نیں تے اے وی صبح ہے جو دماغ کنوں

وڈا کوئی پیغمبر نیں۔ انسان جیڑھی جنت دی تلاش وچ ہے اواوندے اپنے اندر موجود ہے“

شیخ اکبر ابن العربی دے بعد ڈوجھا وڈا صوفی عبدالکریم الجیلی ہا جیں وحدت الوجود تے ابن عربی دی کتاب فتوحات مکہ تے ہک بہوں وڈی تصنیف ”انسان کامل“ دے ناں نال لکھی ہئی۔ اوندی کتاب بھانویں ابن عربی دے پنے دی نیں پر فلسفہ وحدت الوجود کوں سمجھن تے مقبول کرن وچ ایندا وڈا ہتھ ہے۔

”ہمہ اوست“ دے نتیجے وچ اے نظریہ عام رواج پا گیا جو خدا دی عبادت دے بے شمار طریقے ہن تے تمام مذاہب سچے ہن جو سب دا مقصد کوہے۔ ابن عربی لکھدے

”ہر شخص دا خدا اوندی اپنی تخلیق ہوندے جیڑھے ویلے کوئی شخص خدا دی تعریف کریندا پیا ہوندے تاں او اوں ویلے اپنی تعریف کریندا پیا ہوندے۔ ایں واسطے اوڈو جھے دے عقائد مخالفت کریندے۔ جے او انصاف پسند ہووے تاں اینویں ہرگز نہ کرے۔ اوں بندے دی ناپسندیدگی اوندی جہالت ہوندی ہے۔ اگر اوکوں حضرت حمید بغدادی دا اے قول معلوم ہوندا جو پانی جیرھے برتن وچ ہوندے اوند رنگ اختیار کریندے تاں اوڈو جھیں دے عقائد وچ دخل نہ ڈیندا بلکہ ہر صورت تے ہر عقیدے وچ اوکوں خدا دا جلوہ نظر دا“ اے خیالات صوفیوں دے عقائد وچ ویدیں دے حوالے نال آئے۔ عبدالکریم الجلی لکھدے۔

”میں اونواں جمیا ہاں حمید اپتر اوند اپو ہے۔ میں انہیں ملیریں کوں ملیاں جنہیں میکوں جمایا۔ میں انہیں دے نال شادی کرن چاہی تاں انہیں منظور کر گدھی“

اے جملے حیرت انگیز حد تک ویدک علم نال ملدے جلدے ہن کیوں جو ویدیں وچ Aditis کوں ملیریں آکھیا گئے تے خود انہیں کوں اپنے پتریں دیاڑا لیں۔ ساڈی سرانیکی کلاسیک دے بہوں وڈے شاعر پلھے شاہ دا شعر ہے

ہاتیل قابیل آدم دا چایا، آدم کندا دا چایا

پلھے شاہ اوں توں اگو ڈاڈا گود کھلایا

ساڈی سرانیکی شاعری تے کلچر تے ہندو کلچر تے ویدیں دا بہوں زیادہ اثر ہے۔

خواجہ فرید دیاں ہندی کا فیاں تے شاہ حسین دا کلام ایندا بہوں وڈا ثبوت ہے۔ اونویں تے پوری مسلمانیں دی شاعری تے خاص طور تے برصغیر وچ سندھی تے سرانیکی شاعری تے وحدت الوجود دا بہوں زیادہ اثر ہے بلکہ ساڈی وڈی شاعری وحدت الوجود تے لکھی گئی ہے۔ پچل، سامی تے بھٹائی کنوں رکھ کے سلطان باہو، پلھے شاہ تے خواجہ فرید تک وحدت الوجودی صوفی ہن۔ سرانیکی شاعریں وچوں شاہ حسین دا مقام بہوں اچا ہے جیکوں وحدت الوجودی صوفی دی بجائے ویدانتی صوفی آکھ سکدے ہمیں۔ بابا فرید دے بعد سرانیکی کلاسیک دے اولین شاعریں وچوں شاہ حسین دا مقام بہوں اچا ہے تیں انہیں دی شاعری دا اثر بعد وچ آوٹن آئے تمام صوفی شاعریں تے بہوں گہرا ہے حتیٰ کہ اے اثر خواجہ فرید تک پہنچدے۔ ایندے بعد شاہ حسین دا ساڈی شاعری تے اثر اکا نین ملدا۔ حالانکہ پلھے شاہ دا اثر شاعری تے عوام تے آج تک اونویں قائم ہے ایندی وجہ غالباً اے تھی سکدے ہے جو آوٹن والا زمانہ تبدیلی تے عمل دا زمانہ ہے جیڑھا پلھے شاہ دے فلسفے دے زیادہ قریب ہے تے شاہ حسین دے فلسفے دی شانداں زمانے وچ گنجائش کا نینی۔

برصغیر وچ ابن عربی دے خیالات تیرھویں صدی وچ چمک گئے ہن تے لوکیں انہیں تے غور کرن شروع کر ڈتا ہا۔ ہندوستان وچ ابن عربی دے پہلے طالب علمان وچوں شیخ صدر الدین عارف دا ناں گدھا ویندے۔ ایندی تصدیق جامی دی کتاب ”لمعات“ کنوں تھیندی ہے۔ صدر الدین عارف دے بعد جیڑھے بندے داناں اے سلسلے وچ چایا ویندے او مسعود بک ہے۔ جیڑھا سلطان فیروز شاہ تغلق دے عزیزیں وچوں ہا۔ انہیں داڈو کتاباں ”نورالعین“ تے ”مرآة العارفین“ مشہور ہن جنہیں دا ہک ہک لفظ شیخ اکبر دے رنگ وچ رنگیاں ہو یا ہے۔ انہیں دے

وحدت الوجودی خیالات دی وجہ کنوں مولویں انہیں دی مخالفت کیتی جیندی وجہ کنوں انہاں کوں قتل کر ڈتا گیا۔

چوڑھویں صدی وچ شیخ اکبر دیاں تعلیمات عام تھی گیاں تے انہیں دے کتابیں دیاں شرحاں لکھی جین پئے گیاں تے ترجمے تھیون پئے گئے۔ انہیں شارحین وچوں میر علی ہمدانی تے شیخ اشرف الدین دہلوی بہوں مشہور ہن ابن عربی دے مداحین وچ سب توں وڈا ناں شیخ عبدالقدوس گنگوہی دا ہے۔ دارہ شکوہ دے بقول اپنے وقت وچ انہاں توں وڈا عالم برصغیر وچ کوئی نہ ہا۔ خود دارہ شکوہ وی شہزادہ ہودا دے باوجود اپنے وقت دا وڈا عالم ہا۔ عربی تے فارسی دے علاوہ سنسکرت دے بہوں وڈے عالمیں وچوں ہاتے ہندوستان دی دیوالا تے کامل عبور رکھیندا ہا۔ شیخ عبدالقدوس گنگوہی نے اپنے اشعار، مکتوبات تے مختلف تصانیف دے ذریعے وحدت الوجود کوں مختلف حوالے نال پیش کیتے۔ انہیں فلسفہ وحدت الوجود کوں نہ صرف عقلی سطح تے قبول کیتے بلکہ اوں کنیں سماجی تے تہذیبی نتائج دی اخذ کیتن۔ اوہک جاہ تے لکھدن جو مومن کافر، مطیع گناہگار، صادق کاذب تے چھوٹے وڈے دیاں تمام تقسیمیاں غلط ہن۔ اصل کالھ اے ہے جو سکھ انسان برابر ہن۔ انہیں خیالات دا اظہار لودھیں دے وقت بہوں زور و شور نال تھیندا اپیا ہا۔ لودھی انتہائی معصب تے تنگ نظر حکمران ہن۔ انہیں جبراً دی انہیں خیالات کوں روکن دی کوشش کیتی پر عوام نے انہیں دی شاعری انہیں دے ورتارے تے پیار محبت دے پیغام کوں جیویں قبول کیتے اندا اظہار انج دی انہیں دے مزاریں تے لوکیں دے اجتماع کنوں تھیندے۔ صوفیادی شاعری انج دی عام گادیں ویندی ہے۔ بھگت کبیر، شاہ لطیف، بھٹائی، شاہ حسین تے پلھے شاہ انج دی

لوکیں دے دلیں وچ وسدن تے لوک انج وی زندگی دا معتبر رویہ صوفیادی زندگی کوں سمجھیندن۔ ایہا وجہ ہے جو مولویں دی مخالفت دے باوجود مزاریں تے میلےں ٹھیلیں تے نچن کاون دارواج، سماع تے رقص دے محفلیں کنیں گدھا گئے۔ ہندو مسلم ثقافت دے فروغ وچ ہندوستانی موسیقی دا بہوں وڈا دخل ہے۔ ساڈے صوفی ہندوستانی موسیقی دے ودھارے کیتے وی بہوں وڈا کم کیتے۔ بہوں سارے ساز تے راگ مسلمان صوفی دے ایجاد ڈسائے ویندن۔

اے لکھت 1986ء دے ہک ان چھپیل ”سنچان“ دی ہٹی جیڑھی سنہیں مظہر عارف دی پاسوں ملی ہے۔

حق موجود من لاگویار فقیری میں

ارشاد لغاری

حیدر آباد سندھ

شاہ بندر توں اروڑے دائرہ دین پناہ کنوں تھل تائی دی مٹی اپنے سیاسی سفر اچ جیس تکمیل
کوں جگہندی رہی اے، اوندے حاصل تے لا حاصل داحساب کر ایتے، اسان جو بک پل ثقافت
دی سراں اچ ساہ گھنوں تاں کیا خرابی اے؟ اے اوسوال ہن جیوں بھ دیوانے توں تے توں
تھولاگوں کوہ سلیمان دے کیٹ دے دی بک آنجھی وادی اچ تھیندے پنے بن، جیڑھی کہیں
شاعر دے تصور روک اے۔ ایں کیتے ایں گالھ اے کہیں حیرت وچ پوٹ دی اوڑ نیں۔ ایں وچار
وچالے جیڑھے راہنما اصول بحث تھئے او اچ کل دے رائج سیاسی اصولاں توں انہاں لطیف،
پکل، خواجہ فرید، وارث شاہ تے بلھے شاہ جیہاں دے ہن، جیڑھے اپنے وجود دے صحر اچ،
زلدے زلدے جہاں نتیج جیاں تائیں اپڑے، انہاں کوں اسان کہیہ دی اوں کافی اچ ای
بیان کر سگدے ہیں جیوں وچ کبیر اپنے کیف دی کنٹھ مالھاں کوں بیان کریندیں آدھے:

من لاگویار فقیری میں

اود یوانے جیڑھے، ایسٹریکٹ آرٹ دے شاہکار دا بگوں کوہ سلیمان دے شیش محل
اچ اپنی ثقافت تے تہذیب دی ابدیت اے گالھیں کریندے پنے ہن۔ انہاں اچ کجھ لطیف دی
زبان تے کجھ خواجہ فرید دی زبان بولن آ لے ہن، لیکن سچی گالھ اے ہے جیویں اومو خواب ہووے،
یا جیوں روپ اچ اومست ڈسدن اتھ زباناں دی تفریق دے کوئی معنی دی تاں نیں ڈسدے،
کیوں جو اوتاں بک حیرت اچ سمائے ہوئے ہن۔ انہاں نال اے ملن، انہاں دیوتاواں دے
میل وانگوں ای تاں ہے۔ جیویں نیگور ازل دی کہیں ویلکھ وچوں اوں ویلے ڈیکھ گھداہٹی،
جڈاں اے کائنات ہالے کنواری ہٹی۔ ایں ملن کوں نیگور ایں بیان کیتے:

جب کائنات ابھی کنواری تھی

اور سب ستارے

اپنی اپنی جوت سے چمکے تھے

تو دیوتا، آسمان میں آپس میں ملے

اور ایک گیت گایا

”واہ کمال کی تصویر ہے“

اور پھر ایک دیوتا اچانک چیخا

”لگتا ہے یہ روشنی کا سلسلہ کہیں سے ٹوٹا ہے“

اور ایک ستارہ غائب ہو گیا ہے“

ان کے ساز کی سندوری تاریں ٹوٹ گئیں

راگ رک گیا

خوف و ہراس میں

دیوتا چیخنے لگے

”ہاں، وہ غائب ہو جانے والا ستارہ

سب سے خوبصورت تھا“

اس دن سے آج تک

اسی غائب ستارے کی تلاش جاری ہے

اور ایک ستارے سے دوسرے ستارے تک

اس آواز کی گونج ہے-----!

تے ایں طراں لطیف کن لاخولجہ فرید دے فراق اچ سمانے، انہاں فقیراں دے فکر اچ

وی ہک غائب ستارے دی تلاش ای تاں ہئی۔ اوستارا جیڑا ہا سندھو دی تہذیب دی بھاگ دا

ستارا ہئی۔ سندھو جیڑا شے شے و اچ سرائیکی تے آخر تے سندھی پلیدی اے۔ اچ دے وفاقی فریم

ورک اچ، اے ڈوہائیں خطے اپنی روح تے جغرافیائی جوہر اچ امیر ترین ہووٹ دے باوجود انتہائی

بد حالی و اتان۔

گالھ اے نیں جو انہاں خطیاں دی بد نصیبی اے کڈا میں غور نیں تھیا یا کوئی جدوجہد

نیں تھی۔ بہوں کچھ تھیا، لیکن سوال اے ہے بھی کیا او سفر مٹی دے مزاج موجب تھیا یا ایں سفر کوں

اور اصل نمائندگی ملی، جیندی اکیوں لوڑھئی؟ ایں سوال دے کئی جواب تھی سنگھدن، لیکن دیوانے

آدھے پئے ہن:

”دیں“۔ اساں اوں پاسے سفر کیا ای نیں۔ سندھو دے ڈوہاں مٹاں تے صدیاں توں جیڑا

جنون ساہ گھندا پئے، اساں اوکوں چھوڑ کے ڈو جھے خطیاں دے خیال کوں گھن کر اہیں، آ

ہیوں۔ ساڈے لوکاں کوں اے سبھ کچھ او پر اگا۔ بھانویں جو او خیال اپنے خطیاں دے حساب نال

بے مثال ای کیوں نا ہن۔ لیکن اساں کیجے او پر دیسی ہن، تہوں اساڈے لوکاں کوں انہاں دی

افادیت ڈسیندے ڈسیندے وقت گزر گیا تے ایں طراں اساڈے دانشوراں دے سمجھاوٹ تے

لوکاں دے سمجھن آلیاں گھڑیاں وچ، ساڈی قسمت اُچاڑن آلیاں کوں بہوں سارا وقت ہتھیں

آگیا تے انہاں سبھ کچھ اونویں کیتا، جیویں او چاہندے ہن۔ اساڈا قافلہ ایں سارے عمل کوں ٹر

ڈیدھا رہیا۔ ساڈے حصے اچ چھڑا ہک اداس دریائے کچھ سرفروشاں دیاں زخمی یاداں آئیں۔

ہُن جیڑا ہلے اساں جوہاں پاسوں گرفتار تھی چکے ہائیں تاں او کیڑا ہاراہ ہے جیندے

آتے ٹر کے اساں اپنے لوکاں دیاں پھٹل روحاں کوں ایویں نکوروں جو اوقوت دل آوے، جیڑا

ہکی کروٹ اچ ساریاں زنجیراں تر وڑے۔ جی ہا! اوراہ اپنی ثقافت تہذیب تے ادب دے روشن

پہلو آں کوں بکھا کر اہیں ہک ڈو جھے نال رابطے دار راہ ہے۔

اساڈے ڈھیر سارے دانشوراں دی اے رائے ہے جو سندھ دے کلچر اچ، جیڑا ہاماضی

دارنگ ہے، او جدیدیت دے حساب راہیں اچ آؤٹ آف ڈیٹ تھی چکا اے، لیکن جڈاں جو میں

کوہ سلیمان دیاں وادیاں اچ خولجہ فرید دے پیر وکاراں کوں گل اچ اُجرک پاتے رقصاں

ڈیدھاں تاں سُچینداں، کاش! میڈی نو جوان نسل دیاں اکھیں اے منظر ڈیکھ سنگھدیاں، جیڑھے آدھن جو ساڈی ”اجرک“ تے ”رلی“ دی حیثیت ہُن کھیں میوزیم اچ سجاوٹ توں سوا پیا کجھ نیں! جڈاں جواد ہاجرک، اچ وی انہاں پہاڑاں اچ رقص کریندی پئی اے۔ انہاں دی صورت دیوتاواں وانگوں اے تے پریاں دے بسیرے سانگے، ایں جھادا بہوں مناسب مقام ہے تاں وت کوہ سلیمان دی اوخا کہ کجھی تے ابوالہول جیہاں وادیاں ہی تھی سنگھدیاں ان۔

خاکہ کجھی ہک آنجھی وادی اے جتھاں خاموشی انگور دی بیل وانگوں چدھار کھنڈری ہوئی اے تے پارہویں دا چن فطرت دے ہتھاں اچ او شمعداں لگدے حیدری کھیر وانگ روشنی اچ، ٹساں پتھر دیاں مورتیاں ڈونگھے گیان اچ ڈیکھ سنگھدے ہاؤ۔ اومورتیاں جہاں کیتے دنیا دا وڈے کن وڈا سنگتراش فقط حسرت ای کر سنگھدا اے تے انہاں کول ورہیاں دی بارش، پہاڑاں اچ اکور کراہیں ٹھہرا کھڑا اے۔ سچ اے ہے جو انہاں دا جادو پاگل کرن کیتے کافی ہے تے اونویں اتھ ”عقل صاحب“ داکم وی کیا ہے؟ ”عاقل خان“ تاں وڈے وڈے فائوسٹارز دی بناوٹی روشنیاں اچ تکمیل دی تلاش کریندے ڈسدن۔ جبکہ اسا کول محرمیاں دے چال اچ جکڑن آلیاں استحصالی قوتاں نال حساب برابر کرن سانگے جیڑھی چیتے دی چال لڑیندی اے او کوہ سلیمان دی انہاں وادیاں تے سندھو دی منٹ تے ساہ گھندے بیلیاں اچ ای چنچ کے اٹھائی ونج سنگھیندی اے۔ اتھاہیں سمجھی تے سمجھائی ونج سنگھیندی اے تے جڈاں او چال تکرری تھی ونجے تاں انہاں شاہراں اچ وی ٹری ونج سنگھیندی اے۔ جیڑھے اپنے ناجائز مفادات دے شور اچ ساڈیاں محسباں دے گیت سنن کان تیار نیں۔ او شاہر جتھاں حکمران طبقے اپٹیاں گدیاں بنائی پٹھن تے

اد اے نیں پئے سمجھ سنگھدے جو جیڑھے دیوانے محبت اچ آپ کول محبت دی راہ دی پاہ بنٹا گھندن، جڈاں حساب کرن تے آئے تاں انہاں دی سرکشی دا دائرہ ست اسماناں توں وی اگھاں نکل ونجے۔ ہا! اوست اسمان تے ست زمیناں، خاکہ کشی دے پیالے اچ سمانیاں پین۔

بھلا ایندے اچ کیا شک اے جو پارہویں دے چن دا او چمکدا ہو یا خیال اساڈے مستقبل دا امین ہووے، کیوں جو بے خیال سندھو دی تہذیب دے ماضی تے حال ای تاں ہے، نال مستقبل ڈوہاں زمانیاں توں ماورانیں۔ اے ماضی تے حال دے ڈوہاں ہتھاں دی تاڑی ہے۔ مستقبل بیا کیا ہے؟ کوہ سلیمان اچ سندھی تے سرائیکی تہذیبیاں دے ڈوہاں دی جیڑھی تاڑی وچدی سٹیدی اے، ایندی پاروں کائنات اچ امن، انصاف، برابری، تے وحدت دی ایں سریلی صدا دابلاو اے:

”سوہٹاں سانول! توں آخر میں توں کیوں اچ ایں،

میں تاں زمانیاں توں تیڈے عشق دا ڈیوالبالی پیٹھاں“

بھلا سندھی تے سرائیکی دے ازلی پیارتوں وت وی کوئی انکار کرے تاں اوند کیا علاج اے؟ اوندے نال تاں وت مرشد لطیف دی ڈی، شینھ آلی کھڈ کھڈ تیجے یاوت ایں شعر وانگوں سلوک کرتیجے:

”اومیاں! سبھ توں پہلے تاں میں ہک پھل آں حیدری ہر پتی

اچ گل داہار بن دی آں ہوندی اے، لیکن جے کوئی نفرت

تے کاوڑ نال میکوں مسلٹ لگے تاں میڈا محافظ دوست۔

ماکھی دا گھٹن، اوندیاں رگیاں اچ زہر چا بھریسی“

ہالیکن اساکوں وت وی ہالے امن دافانوس روشن رکھنے جوتھی سنگھدے کناہوں کوئی راہ ڈس پوہے۔ میں ڈیدھاپیاں لال میندی لووتج چکی اے تے تبدیلی دا شرناہ وچدا پئے، جیندی دھن اُتے برہادی برات دے اکھیں وچوں موتی چمک، مین، انتظار اے جو بس گھٹیں گھوٹ آیا۔۔۔۔۔“

جڈاں ساری برات دے ہتھ لال تھیں تاں سبھ رل مل کے سہرا گن:

آمل سیاں

ڈیو مبارک

یار میڈی گھر

آیاوی۔۔۔۔۔

اوگھوٹ، جیندے مونڈھیاں اُتے لطیف تے خواجہ فرید دی فکر دی شمال ہوسی، ہتھاں اچ پکل تے پلھے دی سرمستی آلا عصاء ہوسی، اوندے اگوں وقت دے فرعونان دیاں سبھ جادوگریاں دُوڑ مٹی تھی ویسن۔ لیکن یارو! اے وی تاں تھی سنگھدا اے، جو فطرت اساڈے وچوں کہیں کوں پُجن گھنے۔ تاں وت آول کراہیں شاہ بندرتوں اروڑ تے دائرہ دین پناہ توں تھل تانی، اپنے سنگم دا شمعداں روشن کروں تے اپنے سُنڈھودی ایں تہذیب کوں ولا زندہ کروں، جیکوں اچ دے فرعون آدھن“

اے تاں پنج ہزار سال پراٹی تہذیب اے تے تہذیبیاں تاں اُچڑ دیاں راہندن۔ جے انہاں اچوں اے ہک اچڑ وی گئی، تاں کیا تھی بی۔۔۔۔۔!!“ لیکن کیا اساں محض مرٹن کیتے جائے ہاسے؟

نہیں۔۔۔۔۔ اساں اپنے آپ کوں سُنجانن کیتے جائے ہاسے تاں وت آو آپ کوں سُنجانن دی

کوشش کروں، کیوں جو اساں کڈا بین لطیف تے خواجہ فرید دی تاں ہاسے۔۔۔۔۔

۔۔۔۔۔ نا تمام۔۔۔۔۔

نوٹ: اکتوبر 2003 اچ ڈو سندھی ماہنتوں، ساڈے ہک سجاک دوست۔ اکرم گرمانی دی دعوت تے لاڈتوں سرو آنے۔ ہک ہنی سنیں سردار شاہ تے ڈو جھا سنیں ارشاد لغاری۔ جیڑھا حیدر آباد دے سندھی روزنامے ”عبرت“ دے ایڈیٹوریل پننے دا انچارج اے۔ انہاں ڈو سندھی دانشوراں، ڈو چار راتیں سرائیکی شاعر ادیبان تے سیانیاں نال وی لنگھانیاں۔ ارشاد لغاری، کچھی، تھل، داماں، دے اپنے اوں سفر دے تاثرات سندھی روزنامے ”عبرت“ اچ قسط وار لکھے۔ اساڈی درخواست اُتے اوں آپنی تحریر کوں ساڈو پٹھا اے۔ اگوں ایندا پہلا بھاگ ترماہی ”سُنجان“ دے ادارے، سرائیکی اچ ترجمہ کرتے، اپنے قاری سانگے چھاپ ڈتے۔

مت تے جین فلاسفی ہے۔ جین عقائد ساکوں اے سکھیندن جو صرف انسان قابل احترام نہیں بلکہ ہر ذی روح دی قدر ہووٹی چاہیدی اے۔ نال اے وی ضروری ہے جو پتھراں تے پہاڑاں کوں وی غیر ضروری نہ سمجھیا ونجے۔

مغربی ماکاں دے لوکاں کوں اے خیال ویوہیں صدی دے آخری سالاں وچ آیا جو قدرتی وسائل دا بے دریغ استعمال زمین کوں گند کیتی ویندے۔ درختاں تے جانوراں دی جاہ لوہا تے مشیناں ملیندیاں ویندین۔ ایں واسطے سوچ پیدا تھئی جو تقدس دے پیمانے بدلے وچن تے نال ای انسان تے قدرتی ماحول دے باہمی رشتے کوں ولایان کیاتے سمجھیا ونجے۔ انسان زمین تے کلہا نہیں راہندا تے نہ ای اوکھاراہن دے قابل ہے۔ اوکوں جیوٹ کیٹے مٹی، پانی، ہوا تے ساتھ کیٹے جانور تے جنگلاں دی لوڑ ہے۔ سمندری مخلوق، کھیت سرسبز وادیاں تے بنجر چٹاناں اوندی بقاء کیٹے ضروری ہن۔ انسان اپنی ہوس تے تجارتی ضرورتاں کیٹے جیویں اپنے ماحول کوں درتنگ لگ پئے ایندے نال جتھاں مچھیاں جنگلاں تے جانوراں دی زندگی کوں خطرہ ہے، اتھاں او خود وی اپنے پیراں تے گہاڑی مریندا پئے۔ زمین تے خوش وشن کیٹے اے ضروری ہے جو انسان اپنے نظام اخلاق کوں بدلے تاں جو او ندے اعمال بدلن۔ اوکوں اے سمجھن دی لوڑ ہے جو انسانیت دی بقاء کیٹے ضروری ہے جو زمین تے زندگی کوں قائم رکھن آلا ماحول ہمیش صحت مند راہوے۔ کیوں جو ایں نظام دی صحت ہی انسان کوں قدرتی وسائل دی مسلسل فراہمی دی اصل وجہ ہے۔

جے اساں من گھنوں جو انسان زمین تے او ندے ماحول دے نال ہی سوہٹاں لگدے

ماحولیات تے اخلاقیات

اکرم ہرائی

انسان ہن ایہو جھنیں دور وچ داخل تھیندا پئے جنیں وچ اوکوں قدرتی وسائل دی کمی دا ڈر لگا رہا اسی۔ زمین تے انسان اپنا کنٹرول اتنا ودھا لگدے جو ہن اپنی آبادی دے مقابلے ترقی دے خاب ڈیکھن تے دل انہاں خاباں کوں حقیقت دی شکل ڈیوٹ او ندے وس دی گالھ نہیں رہی۔ انسان دی جنگجو آلی روش تے وڈپ دالو بھ او ندی راہ دی رکاوٹ بن گئے۔ ہوا۔ سمندراں تے جنگلاں تے حکمرانی دا انسانی خاب ڈو جھیاں زندہ چیزاں تے قدرتی حسن کیٹے مصیبت بن گئے۔ اتھاں اے سوال پیدا تھیندا ہے جو انسان کوں کیوں سمجھایا ونجے جو وڈپ تے وکھرپ دی اوندی خواہش جانوراں درختاں تے مچھیاں کیٹے موت بن چکی ہے۔ لگدا ایویں ہے جو انسان دا اے خیال جو او ہک اعلیٰ تے وکھری مخلوق ہے فساد دی اصل جڑ اے۔ انسان دا اے سمجھن جو او اللہ یا رام دا خلیفہ اے تے دنیا دیاں ساریاں چیزاں او ندے کیٹے بنایاں گین ہک ایہو جھنیں خود فریبی ہے جنیں زمین تے زندگی کوں اوکھا کر ڈتے۔ ہن انسان کوں اپنی سوچ بدلن دی لوڑ ہے۔

تاریخی جائیزہ گھنوں تاں پتہ لگدا اے جو ماحول دے حسن تے ساریں زندہ مخلوقاں مل کے رہن دا فلسفہ ساکوں ہندوستان دے لوکاں دی سوچ دا حصہ لگدے۔ ایں فکر دی اعلیٰ مثال جین

تے زندہ رہ سبکدے تاں ول سوال پیدا تھیندے جو ایس سنگت کوں قائم رکھن کیتے کہہو جھیں نظام اخلاق تے اعمال ضروری ہن۔ ایس اصول دے مطابق کہہوے انسانی اعمال چنگے تے کہہوے اعمال گندے اکھوین۔ اے اوسوال ہے جیہ ہاماضی تے حال دے اخلاقی ضابطیں کیتے ہک چیلنج بن گئے۔

فلاسفر زدی ہک وڈی تعداد اخلاق دے معیاراتی تصور کوں سچ تے قابل عمل سمجھدی آئی ہے۔ ایس خیال دے مطابق ہر او عمل درست ہے جیہ ہا انسانیت دے مفاد وچ ہووے۔ ڈوجھے پاسوں حضرت ابراہیم دی روایت وچوں پیدا تھیون آ لے مذہب ایس خیال کوں اگوں ودھیندے رہن جو انسان اللہ دا خلیفہ ہے۔ عمل دا پیمانہ خدا دی خوشنودی ہے۔ ایندے نال ای ہندوستان دے فلاسفر انسان تے نیچر دے رشتے کوں حقیقی تے ضروری سمجھدے رہن تے آبدے رہن جو انسان لکھاں زندہ اجسام وچوں ہک ہے۔

اے ہک سچ ہے جو زندگی ماحول کوں بدلیندی ہے تے ماحول زندگی کوں آپنے ڈھب تے لاون دی کوشش کریندے پر پوہیں صدی دے انسان تاں حد تک چھوڑی ہے خود کوں اعلیٰ ذات خدا دا خلیفہ تے اخلاقیات دا معیار بنائے ہر ہک کوں چٹ کیتی ویندے۔ اے خیال جو انسان تے انسانی مفاد ہی اخلاقی ضابطیں دا ابدی معیار ہے ہک ایہو جھیاں خیال ہے جیندی سچائی اپنا حسن قائم رکھن وچ کامیاب نیں رہی۔ ایس واسطے اے ضروری ہے جو آونڈ والے زمانے وچ عزت دی زندگی گزارن کیتے انسان اے من کے چلے جو زمین۔ ماحول تے قدرتی وسائل تے جتنا اوند احق ہے اتنا ہی حق جانوراں، مچھیاں، کیمیاں تے پودیں دا وی ہے۔ جیندے کیتے

ضروری ہے جو من گدھا ونچے جو ہر او عمل درست ہے جیہ ہا زندگی دیاں ساریاں قسماں تے ماحول کیتے خوشگوار ہووے تے او کم غلط ہوئی جیہ ہا زندگی تے ماحول کیتے نامناسب ہوئی۔

اتھاں اے سوال پیدا تھیندے اے جو اگر انسان ماحولیاتی اقدار کوں اپنے اخلاقی نظام دا حصہ بنا گھنے تاں ول او کوں کیا کرنا ہوئی۔ کیا او شکار کرن چھوڑ ڈیوے مچھی نہ کھاوے۔ کیا اسان اے آبدے پئے ہیں۔ جو سبزی خور ہووٹ نیکی تے گوشت کھاوٹ برائی دی جڑ ہے۔ ساڈے خیال وچ انسان داسبزی خور ہووٹ یا مہربان طبیعت ہووٹ کافی نیں ماحول دوست اخلاقی اقدار کوں قبول کرن دا مطلب ہے زمین، ماحول تے قدرتی وسائل اُتے انسان تے ڈوجھیاں زندہ اقسام دے حق حقوق نویں حساب نال طے تھیون۔ اقوام متحدہ دی نگرانی وچ اے طے تھیوے جو کرہ ارض دے کتنے حصہ تے جنگلات ہون تے کتھاں فصلاں دا ہسن؟ سمندر تے کیندا کتنا حق ہوئی؟ تے قدرتی وسائل دے استعمال دے طریقے تے اصول کیا ہون؟

ماحولیاتی اخلاقیات کرہ ارض تے نہ صرف انسان تے ساری زندہ مخلوق دا حق منیندی ہے۔ پر نال ای ماحولیاتی نظام دے تحفظ کوں ہک اخلاقی ضابطے تے قانون بناون تے من دی وکالت کریندی ہے۔ ایس طراں ماحولیاتی اخلاقیات جتھاں کوئی ہک زمین تے فعال عنصر من کے اوندی زندگی تحفظ تے ضروریات کوں اہمیت دا حامل سمجھدی ہے۔ اتھاں اوزمین تے زندگی دے تحفظ دی ضمانت فراہم کرن دی قابل عمل راہ دی تلاش وچ ہے۔ کیوں جو انسانی تجربہ تے مستقبل دے انسان کوں صحت مند زندگی گزارن کیتے اپنے اخلاقی نظام وچ ماحولیاتی ضابطیں دا اضافہ قبول کرنا پوسی۔

زندگی سبھ کیتے تحفظ ساریں دا

گالہ مہاڑ

”اساں ایمپائر دے پُرزے پُرزے انچ کروں تے کمپیں
پُرزے کوں وی استعمال دے قابل نہ رہوں پُیوں“

ارون دھتی رائے ہک انڈین لکھاری ہے۔ او 24 نومبر 1961 کوں انڈیا وچ
جمی۔ جیندے ناول *God of Small Things* کوں 1997 وچ بُکرز پرائز پُتا
بُگیا۔ ایہ ناول داں پُت تائیں 60 لکھ کاپیاں وک چکن۔ ارون دھتی رائے دا اے
ناول دنیا دی ویہہ زبانیں وچ تہی چکے۔ ارون دھتی رائے کوں بُکرز ایوارڈ دی
پاسوں لکھاں ڈالرز ملے جیڑھے اُون ”نرمدا بچانو اندولن“ کوں دان کر
پُتے۔ ”نرمدا بچانو اندولن“ ہمالیہ دے آدی واسیں دی نرمدا دریا تیں بنن
آلے ڈیمز دے خلاف ہک تحریک ہے۔ ارون دتی رائے آپ وی ایہ تحریک
وچ شامل رہی ہے تے کئی دفعہ جیل وی بھوگی بس۔

ارون دھتی رائے نے نان فکشن کتاباں وی لکھن جنہیں وچوں
Cost of Living تے *Power Politics* وده مشہورہیں۔ ارون دھتی رائے دی
ندویں کتاب *War Talk* ہے جیندے وچ انہیں جنگ ’امن‘ جمہوریت ’نسل

References

- 1-The Jaina Philosophy---History of Philosophy
Easteren and Western (Page 151)
- 2- Sustainability and Sacred Values---John Cairn
ESEP---2002
- 3- Environmental Philosophy---Cristopher Belshaw
(Page 137)
- 4- A Declaration of ECO-Ethics---John Cairn Jr Jour,
ESEP
- 5- On the Foundation of Pragmatic Arguments---
John Cantwell---Journal of Philosopbhy 2003

پرستی تے ایمپائر جہیں موضوعات تے اپنی رائے ڈتی ہے۔

ہیٹھلا انٹرویو مئی 2003ء وچ **New Democracy** میگزین کوں ڈٹنا بگیا ہنٹی جیکوں ”سنجھان“ دے پڑھن والیاں کیتے ترجمہ کر کے چھاپیا ویندا پئے۔

سوال: کجھ اپنئے آپ بارے ڈساؤ؟ تنساں کتھاں جمے پلے ہائو؟

جواب: میڈی ماء انڈیادی ریاست کیرالا وچ جی۔ میڈا بیو بنگالی ہا۔ میڈا جمنائیلانگ دے قصبے وچ تھیا جیڑھا اوں ویلے آسام دی ریاست وچ ہوندا ہا۔ میں جیں ویلے ہک یاڈو سال دی ہامی تاں میڈے ماء بیو وچالے طلاق تھی گئی۔ میں اپنی ماء نال واپس کیرالا آ گئی۔ کیرالا وچ ہک وتی ہے جیدانناں ایمانم ہے۔ میں اُتھاں ودھی پئی ہاں۔ ایہا وتی ہے جیڑھی میڈے ناول وچ تساکوں ڈس دی ہے۔

میڈی ماء اُتھوں دی وٹنیک شامی عیسائی کیوٹی کنیں ہی۔ اے کیوٹی یقین رکھدی ہے جڈاں حضرت عیسیٰ کوں مصلوب کیتا گیا تاں سینٹ تھامس نے پوادھ دا پندھ کیتا تے کیرالا وچ بگیا۔ اے کیوٹی اوندے ہتھیں عیسائی تھئی۔ اس کیوٹی بارے صحیح ترین حوالہ اٹھویں صدی دا ملدے۔ اُتھاں رہندے ہوئیں میڈی ماء کوں ہمیش براگندا ہی سنٹرنا پوندار ہے۔ میڈی ماء نے اپنی کیوٹی دے مرضی دے خلاف ہک بنگالی ہندو نال شادی کیتی ہی تے وت طلاق گھن کنیں واپس آ گئی ہی۔ اس جاہ دا ماحول فیوڈل تے ساہ تم کرن آلا ہی۔ اتجھے ماحول وچ یقین تے اعتماد ملن وڈا اوکھا ہوندے۔ اس سبھ کجھ دی بناء اسان اپنی کیوٹی تے لوکیں کنیں پرو بھرے تھی رہندے ہاے۔ میڈا کیرالا وچ جس پلن آپ ہک دلچسپ تجربہ ہے۔ کیرالا انڈیا وچ ہکا تنجھی

جاہ ہے جتھاں تہا کوں عیسائی، ہندو، مسلمان تے مارکٹ سبھے ملدن۔ اسان اس پورے فریم ورک کنیں پرو بھرے تھی گذریندے رہے ہئیں۔

اے حقیقت ہے جو میں کافی حد تاں اپنے ماحول کنیں باہروں گذریندی رہی ہاں۔ میں دیہات وچ رہندی ہامی پر میں جیڑھی تعلیم گدھی او اُتھوں دے لوکیں کوں نہیں ملدی۔ اے اینویں ہے جیویں تاں کہیں گوتھی وسوں وچ ہک گھڈ دے اندروں رہندے ہوؤ۔

تنساں ڈسے جو کیرالا ہک فیوڈل تے دیہاتی وسوں ہئی۔ اے کیویں تھنے جو اتھاں کمیونسٹ حکومت بن گئی ہے۔ او کیا شے ہئی جیندے نال اینویں تھنے؟

اے فرض کرن دی غلطی کڈاں وی نہ کرائے جو کیرالا دے کمیونسٹ فیوڈل نیں۔ اُتھاں کمیونسٹ ہئیں دے مقابلے وچ ودھ سیانے تے پروگریسو ہن اسن کیتے انہیں اپنے فیوڈل ازم کوں اس تراویں سدھائے جو چیلنج نہ تھی سکے۔ کیرالا وچ کمیونسٹیں دی اکثریت اُچی ذات پات دے ہندو ویں دی ہے۔ او اٹلکچوئل وی بہوں ہوندن۔ اینویں انہیں داں بیاں وی خوبیاں ہن۔ اے ساری چٹنشن میڈے ناول وچ ڈس دی ہے۔

تہا کوں پتہ ہے جو کیرالا انڈیادی ہک تنجھی ریاست ہے جیندے وچ دعویٰ تھیندے جو سو فیصد تعلیم ہے۔ پی پاسوں اُتھاں ڈڈھپ دی ڈیکھ سکدے ہاؤ یا جیویں تریکتیں بارے اُتھاں رویہ ہوندے۔ ایندے نال تاں ساہ تم تھیندے۔

ہن میں اپنی ماء بارے کجھ ڈسیندی ہاں۔ میکوں گبدے جیویں او فنی فلم دے کہیں

سیٹ کنوں بھجیا کوئی کردار ہووے۔ ادھک اتجھی جاہ وسدی رہی جھتاں لوک اُونکوں ڈیکھن
دی نہیں چھندے تے ہر ویلے اوند ا مذاق اڈیندے ہن جو ا وکیں جھئی تریمت ہے۔ ایں
کیتے میڈا جم پل اینویں تھے جو میکوں ریت رواج دی کوئی ودھ پابندی نیں کرنی تھی تے میں
ایں سبھ کجھ کوں اپنی چنگی قسمت سمجھدی ہاں۔

میڈی اپنی پوزیشن وڈی عجیب ہے۔ میں اپنے جیون دے بہوں سارے سال ایں
بھڑاند وچ گزار ڈتن جو کیویں اتھوں دے تریمتیں کوں رسم رواج دے عذاب کنوں بچایا
ونجے۔ بی پاسوں میں 'ماڈرن دنیا دی بربریت' دے وی خلاف ہاں۔ میڈے کیتے اے
ڈونہیں من بھاونیاں نیں۔ ایں صورتحال وچ تساں ہک سوڑی گلی وچ تھ ویندے ہاؤ۔ کڈاہیں
کڈاہیں تسا کوں اے دی جانکاری نیں ہوندی جو ایں سوڑی گلی وچوں ٹردیں ٹردیں تساں ونجنا
کتھاں ہے۔ ایں حالت وچ تساں جو دی فیصلہ کریندے ہاؤ، ہمیش سیاسی فیصلہ ہی ہوندے۔

تساڈی ماء پالیس دا سکول چلیندی ہئی تے نال نال انہیں
تریمتیں دے حقوق دی بھڑاند وی بھڑی ہے۔

جی میڈی ماء اچ وی سکول چلیندی ہے۔ اے سکول اُون ویلے شرو تھیا جڈاں
میڈی ماء پیو وچالے طلاق تھی۔ جیں ویلے اے سکول شرو تھیا تاں کل ست پال ایندے وچ
پڑدے ہن تے انہیں وچوں ڈواساں بھٹیں ہاے۔ میں ایں سکول دانان نچن ٹپن دا سکول رکھیا
ہو یا ہئی کیوں جو اے روڑی کلب دی عمارت وچ ہئی۔ شام کوں اتھاں مرد آدن ہا۔ او
شراب تے سگریٹ پیون ہاتے گندے ٹین دے ڈبے تے سگریٹیں دے ٹوٹے اتھائیں سٹ

ونچن ہا۔ سویر کوں اساں آکھیں اُون جاہ کوں صاف ستھرا کر کے اپنے سکول دا فرنیچر لاڈیندے
ہاے۔ ایہو کجھ روز تھیند ارہندا ہئی۔ ہن اے سکول کوئیم دے چھوٹے جہیں قصبے دے مضافاتی
علاقے وچ ہے۔ اے بہوں سوٹی جاہ ہے، اینویں بگدی ہے جیویں اے جادو نال بٹی
ہووے۔ اے سکول آجاں وی میڈی ماء ہی چلیندی ہے میڈی ماء نے سپریم کورٹ وچ مقدمہ
کیتا ہئی۔ ایں مقدمے دی بناء او بہوں مشہور وی تھی۔ ایں مقدمے وچ اُون نے شامی عیسائی
کیونٹی دے وراثت دے قانون کوں چیلنج کیتا جیندے مطابق تریمتیں کوں اپنے پیودی وراثت دا
بنجواں حصہ یا وٹ پنج ہزار روپے ملدے ہن۔ میڈی ماء دی دلیل اے ہئی جو اے قانون سردوں
غیر آئینی ہے۔ وٹ اے قانون بدل دی گیا تے سپریم کورٹ نے اینکوں پچھلی تریمتیں کنیں لاگو
کرن دا فیصلہ ڈتا۔ اوں ویلے اے وڈی گالھ ہئی۔ پر اے کوئی وڈی گالھ ایں نیں جو ایندے نال
صورتحال وچ کوئی وی فرق نہ پیا۔ قانون اے بٹن گئے جو تریمتیں کوں پیودی جائیداد دا برابر
حصہ ملیں پر شرط اے ہے جو پیو اپنی دھی کوں عاق نہ کیتا ہووے یا وٹ کوئی بی وصیت نہ چھوڑی
ہووے۔ آج کل تریمتیں کوں پیودی جائیداد کنیں وچ کرن کیتے وصیتاں لکھواون دا زور و شور نال
رواج پیا ہو یا ہے۔

تساں وی کئی دفعہ عدالتی مقدمیں بھوگن۔ انہیں وچوں ہک
مقدمہ تاں تہاڈے ناول دے خلاف ہے۔ تہاڈے ناول تیں فحش
ہوون دا الزام ہے۔ اینویں انڈیا وچ ڈیمز دے خلاف تحریکیں وچ
تساڈی شرکت ہے۔

میڈے ناول تیس الزام اے ہے جو ایندے نال لوکیں دی اخلاقیات خراب تھیدی ہے۔ اس حوالے نال ہک مقدمہ کیرالا وچ کئی سالیں کنیں چلدا پئے۔ میں اے آہدی ہاں جو اس مقدمے دا ہک تکنیکی قانونی پہلو اے ہے جو خود ایندے نال لوکیں دی اخلاقیات خراب تھیدی پئی ہے۔ اصل وچ تاں اس مقدمے دا مقصد میگوں ڈراون ہے۔ اس مقدمے دا کہیں یقین یا عقیدے نال کوئی وی تعلق نیں، نہ ہی اس گالھ دی پرواہ ہے جو آخر وچ کیا تھیندے۔ ایندا مطلب تاں اے ہے جو تساں عدالت وچ حاضری ڈیو، وکیل دی فیس بھرتے تہا ڈے جیون وچ ریچڑچا رہوے۔ اس سبھ کجھ دے علاوہ ایندا بیا کوئی وی مقصد نیں۔ میگوں عدالت وچ حاضری ڈیون کیتے باقاعدگی نال دلی کنیں کیرالا وچنا پوندے۔ اے سبھ کجھ کئی سالیں کنیں جاری ساری ہے۔ میں جڈاں وی عدالت پیشی کیتے ویندی ہاں تاں جج آندے تے آہدے ”کیا ہر کوئی مقدمے وچ اپنے دلائل ڈیون کیتے تیار ہے؟“ وت او آکھی ”جئیں ویلے دی میں اے مقدمہ سُن کیتے آندا تاں میڈے سینے وچ درد تھی ویندے۔ میں اس مقدمہ دا فیصلہ نیں سناوٹ چاہندا“ او اے گالھ چاندے جو ہر کوئی اوندے فیصلے دا تاں گھئی ہے پر او فیصلہ ڈیون ہی نیں چاہندا۔ اس تراویں پیشی بعد پیشی پوندی رہ ویندی ہے تے اے سلسلہ کئی سالیں کنیں چلدا پئے۔ اے سبھ کجھ ہک لکھاری کوں عدالت دے ذریعے ڈراون دا ترلا ہے۔ اے لکھاری مشہور دی تھی سبکدے تے عام لکھاری وی تھی سبکدے۔ اگر اساں اس مسئلے دی جمہوریت دے تناظر وچ وضاحت کروں تاں اے اہم گالھ ہوی۔ جمہوریت دی کلہی پوجا کرن چنگی گالھ نیں۔ اصل گالھ تاں اے ہے جو ایندے وچ بہوں سارے ادارے ہوندن جیڑھے ہک پے کوں چیک اینڈ

بیلنس وچ رکھدن۔

اج انڈیا دی جمہوریت وچ سپریم کورٹ اتجھے معاملیں تیں فیصلے ڈیندی ہے جنہیں دی اہمیت انڈیا دی سوسائٹی وچ عام تے چھوٹی موٹی نیں۔ اج سپریم کورٹ اے فیصلے کریندا پئے جو کچی آبادی دے وٹیکیں کوں بے دخل کیتا ونجے یا نہ کیتا ونجے؟ ڈیز بٹاے وچن یا نہ بٹاے وچن؟ صنعت دی پرائیونائزیشن تھیون یا چاہیدی ہے یا نیں تھیون چاہیدی ہے؟ صنعت کوں شہر دے باہروں کڈھنا چاہیدا ہے یا نیں چاہیدا؟ تاریخ دی کتابیں دا نصاب کنجھا ہونا چاہیدا ہے؟ مسیت بٹے یا نہ بٹے؟ انڈیا وچ اتجھا ہر فیصلہ اج سپریم کورٹ کریندی پئی ہے۔ اتوں عدالت دی توہین دے حوالے نال وی قانون بن گئے جیڑھا آہدے جو تساں عدالت دے کہیں فیصلے دے خلاف گالھ نیں کر سبکدے۔ اے سیاست دی ہک نویں صورت بنی آندی ہے جیڑھی وڈی خطرناک ہے۔ اج سپریم کورٹ دا ادارہ مکمل غیر جمہوری بن چکے۔ تساں کوں پتہ ہوی جو میگوں توہین عدالت دی سزا وی ملی ہوئی ہے۔ میں عدالت وچ آکھیا ہی جو ”تساں اتجھا (توہین عدالت) قانون نیں بٹا سبکدے تے اس قانون دے ہوندے ہوئیں انڈیا کوں جمہوریت وی نیں آکھیا ونج سبکدے۔ اصل وچ اے عدالتی آمریت ہے“ اے سبھ کجھ تھیندا پئے۔ لوکیں کوں سپریم کورٹ دے ذریعے ڈرایا ویندے۔

اے عدالتی آمریت کیوں بن گئی ہے؟ انڈیا دے سیاسی ودھارے وچ او کیڑھی شے ہے جنہیں عدالت کوں ایقتلا ڈاڈھا بنا ڈتے؟ ایندا فلسفیانہ جواب تاں اے ہوی جو اساں آج وی فیوڈل سوسائٹی نیں تے کہیں نہ

کہیں طاقت دو تڑپنے نہیں۔ پر حقیقت وجہ جو کچھ تھیندے او اے ہے جو جنہیں کولہوں طاقت اختیار تے ڈھپ آگئے او ہمیشہ جمہوریت کول مکاؤن چندن۔ اج ساڈا میڈیا کارپوریٹ میڈیا بن چکے۔ اینویں ہی عدالت ہے جیڑ ہا ہک آپ نظام بن چکے۔ وت عدالت دی توہین دے خلاف دی قانون بن گئے۔ ایندا مطلب اے ہے جو عدالت ہک چال بن چکی ہے اے ساری طاقت تے اختیار سرکیندی ویندی ہے۔ ایندی کوئی کچھ بگھہ کاہنی۔ اے اپنا اختیار تے طاقت کہیں محاسبے متوں ورتیندی پئی ہے۔ اج اگر میڈیے ہتھیں کہیں جج دے خلاف کہیں مقدمے دے فیصلے وجہ رشوت گھنڈا ثابت آونچے تاں میں اینکوں عدالت وجہ پیش نہیں کر سکی۔ اے عدالت دی توہین بن ویسی۔ اج عدالت دے خلاف جج ساڈا دفاع نہیں تھی سکی۔ اے سب کچھ تھیندے تے کہیں وی کچھ گھت متوں تھیندے اپنے۔ میکوں عدالت دی توہین دے خلاف جیل بھیجن دا سوائے ایندے ہیا کیا مطلب ہئی جو انڈیا دے میڈیا کول ڈیا ونچے ”جو ساڈے نال کہیں رپڑ وجہ نہ پوؤ۔ اگر اسال ایندے نال اے سب کچھ کر سکیے ہئیں تاں سوچو ت ساڈے نال کیا تھی سکی۔ ہک اتجھے صحافی نال کیا تھی سکی۔ جیڑ ہا انڈیا دے دور دراز قصبے وجہ رہندے۔ جیڑ ہا نہ کوئی وکیل رکھ سکی دے نہ جیندے کولہوں کوئی پیسے ہن تے اوہر تراویں دے تحفظ کنوں محروم ہے اوکوں جیل وجہ بند کیا ونچ سکی دے اوندی نوکری ونچ سکی دے ہے۔ ایں طرح عدالت کول اُن گھنٹ تے کہیں کچھ گھت متوں وڈی طاقت مل ویندی ہے۔ کڈا ہیں کڈا ہیں عدالت دی پاسوں کوئی چکا فیصلہ دی آویندے پر اکثر فیصلے انصاف تے سچ و اقل ہوندن۔

عدالت دا اے کردار تے اتجھے فیصلے مل کلاس دے فیدے وجہ ہوندن۔ عدالت ہک مقدس پگال بن چکی ہے جیندے اکھیر وڈے تے ڈاڈھے لوک ڈھیندے ہئیں۔ او آبدن جو اے اتجھے کالھ کیویں کر سکی دے ہے..... آخر کوئی نہ کوئی اتجھے شے ہووے جیندے احترام کیا ونچے۔“ پر سوچن دے ایں طریقے نال سوائے ڈھپ دے ہیا کچھ وی نہیں ودھدا۔

تساں ساکوں انڈیا وجہ ڈیمزدے مسئلے بارے کجھ ڈسو؟ وت اسال گجرات بارے سوال کریسوں۔۔۔

اینڈیا وجہ ڈیز کوئی چھوٹا موٹا مسئلہ نہیں۔ ایندے نال ساکوں ”ماڈرن انڈیا دی کہانی“ دا پتہ لکھدے تے ترقی دے اتجھے ماڈل دی جانکاری تھیندی ہے جیڑ ہا ایں ملک کیتے چنا گیا ہئی۔ سینٹرل انڈیا وجہ ہک دریا ہے جیندے نال زردا ہے۔ ہک منصوبے دے تحت ایں ہک دریا تیں حکومت دا 3200 ڈیز بناون دا اداوہ ہے۔ جیڑ ہا لوک زردا وادی وجہ رہندن او پچھلے کئی سالیں کنیں ایں منصوبے دے خلاف بھڑ دے ہئیں۔ اے اولوک ہن جنہیں کول اپنے گھر، بھونیں، وسوں سب کچھ چھوڑ کنیں بے دخل تھیوٹا پوی۔ 1999 وجہ سپریم کورٹ نے ایں منصوبے دی اجازت ڈے ڈتی ہے۔ میں اپنی کتاب The Greater Common Good وجہ ایں مسئلے بارے تفصیل نال لکھے۔

میں جنیں ویلے زردا وادی گئی تے اتجھاں شیں ڈیکھن کول ملیاں جیڑ ہاں صدے کنیں گھٹ ہن۔ ڈکھ دی کالھ کلے او حقائق نہن جیڑ ہا موجود ہن بلکہ کجھ اتجھے حقائق دی ہن جیڑ ہا منے دی نہ ویندے ہن۔ اتجھے حقائق وچوں ہک بے دخل تھیوٹا آ لے لوکیں دی کوئی

رنگنٹری دانہ ہونے ہی۔ انڈیا وچ ڈیزکون سیکولر ٹیمپل دا درجہ ڈے ڈتا گیا۔ جنیں ویلے
میں خود رنگنٹری کیتی تالی پتہ لگے جو اوں ویلے تائیں انڈیا وچ وڈے ڈیزدے نتیجے وچ
3 کروڑ 30 لکھ بندے اپنے گھریں بھونیں تے وسوں کنوں بے دخل تھی چکے ہن۔ ایندے بعد
ڈیزدے ورلڈ کمیشن نے جنیں ویلے رنگنٹری کیتی تالی اے رنگنٹری 5 کروڑ تے 60 لکھ
بن گئی۔ جنیں ویلے میں رنگنٹری کیتی تالی لوک آہدے ہن اے کیوں تھی سبکدے جوائنتلی دودھ
تعداد وچ لوک بے دخل تھئے ہوں؟ ڈکھ دی گالھ اے ہے جو انہیں بے دخل تھیون آلیں دی
اکثریت غریب، شودریں تے تل وطنی لوکیں دی ہے۔

ایں سبھ تنقید دا مطلب اے ڈسٹ ہے جو کیوں قدرتی وسلیں کوں مرکزیت دے تابع
کیا ویندا ہے؟ کیوں اے سبھ ویلے غریبیں کنیں چھک کنیں امیریں وچ ونڈے ویندے پئین؟
کیوں لوکیں دی گذر بسر کوں تباہ کر کے سرمایے تے نفع وچ بدلا ویندا ہے۔ اے بے دخل کالھی
ڈیز نال نیں تھیدی پئی، ایندے وچ کارپوریٹ اگیریکلچر، پانی دی پرائیوٹائزیشن،
ڈبلیو ٹی او (WTO) اے سبھ ذمیوار ہن۔ تالی آپ ڈیکھو جو انڈیا وچ سینکڑوں کسانیں ایں
گالھوں خود کشی کر گدی ہے جو انہیں دی زراعت تے فصل تباہ تھی گئی ہے تے پی پاسوں اوقرضے
نال جکڑے پئین۔

تسالی اپنی ننویں کتاب War Talk وچ ایمپائر بارے کھل کنیں
گالھ کیتی ہے۔ اتھاں امریکہ وچ اسالی امریکی ایمپائر تے اونڈے
ڈڈھپ کوں ہی ایمپائر سمجھدے ہاں پر تسالی آکھے جو ایمپائر

تے پنہیں ملکیں وچ اونڈے اتحادی / سنگت کوں وی ایمپائر
سمجھا ونجے تے تہاڈا اپنا ملک انڈیا وی ایں ایمپائر دا حصہ ہے
تسالی ایندی تشریح کریسو؟

تسالی جانڈے ہاؤ جوائی پارڈو تراویں اپنے پنچے گریندی ہے۔ ہک طریقہ تالی اے
ہے جو کروڑ میزائل، ڈیزی کٹر تے آنجھے نہیں ہتھیاریں نال ڈڈھپ کوں رواج ڈتا ونچے جڈاں
جو ڈڈھپ پاسوں آئی ایم ایف (IMF) دیاں چیک بکس ایندا ہتھیار ہونڈن۔ تسالی اس دلیل
کنوں واقف ہاؤ جیو ہی پوری دنیا وچ ڈتی ویندی ہے جو عراق تے ارجنٹائن دے لوکیں کوں ہکے
عمل پرانجو آنج ہتھیاریں نال تباہ کیٹا گئے۔ عراق دے کیس وچ کروڑ میزائل تے ڈیزی کٹر
استعمال تھیں جڈاں جوار جنٹائن دے معاملے وچ آئی ایم ایف دے چیک بکس کوں درتا گئے پر
عمل ہو چکیاں ہے۔ اے جو کجھ تھئے یا تھیندا اپنے اوپر اے کالونیل کاروبار دا حصہ لگدے جیندے
وچ مقامی با اختیار طبقہ دی مدد تے سانجھ دی لوڑھ پونڈی ہے۔ اینویں ہی جو کالونائزیشن
ویلے انڈیا وچ کوئی وڈی برٹش آرمی موجود ہی بلکہ اے انڈیا دے حکمرانیں دا انہیں نال تعاون
تے سانجھ ہی جیندے نال انڈیا غلام بنایا گیا ہی۔ اینویں آج وی کارپوریٹ گلوبلائزیشن دے
دوہارے تے جیت کیتے اے لازمی ہے جو ساڈے ترچھی دنیا دے حکمران انہیں نال تعاون تے
سانجھ کرن۔ ایں سبھ کجھ دا نتیجہ اے نکلدے جو ایں عمل وچ بگورے بندے کوں گرم ملکیں آوٹ
دی کوئی لوڑھ نیں پونڈی جتھاں او ملیریا یا دستیں دی بیماری دا شکار تھی کنیں جلدی مر سگدن۔
انہیں کیتے اے سبھ کجھ ساڈیاں حکومتاں یا ساڈے معاملے وچ اینڈین حکومت کریندی ہے

ساڈیاں حکومتاں انہیں دے اگول وچھ وچھ ویندن۔

تساں جنوبی افریقہ کی مثال گھنچا۔ اُتھاں گوریں داسرکاری طور تے قبضہ 1994ء وچ مک گئے۔ اج تساں ڈیکھو جو افریقن نیشنل کانگرس (ANC) تے آزادی کیجے، نہیں لوکیں نال کیا تھے؟ اُتھاں 4 کروڑ تے 40 لکھ دی کل آبادی ہے جیندے وچوں ہک کروڑ لوکیں دے بجلی تے پانی دے کنکشن کئے پھین جو او اپنا بل نیں بھر سکدے۔ پی پاسوں گورے تے انہیں دی طاقت جھکی اج محفوظ ہے تے جتے اوج خوش ہن او پرانے (پارتھیڈ) دور وچ وی نہن۔ نال نال انہیں دے ضمیر وی صاف ہن۔ ایداناں ہے جمہوریت۔

ورلڈ سوشل فورم وچ اپنی تقریر تے وت اپنی ننویں کتاب War Talk وچ وی تسناں لکھے جو ساکوں اپنی چوانس کون گالھے ملاں تے کمینے مکی مائوس وچالے محدود نیں کرنا چاہیدا۔ اینویں پاکستانی مارکسٹ طارق علی نے اپنی ننویں کتاب Clash of Fundamentalisms وچ لکھے جو بنیاد پرستی خاصکر مڈل ایسٹ وچ بنیاد پرستی دا ابھار سداھا سادھا برٹش تے امریکن ایمپائر دا نتیجہ ہن۔ ایندے وچ وڈا عمل دخل انہیں دے انہیں کوششیں دا ہن۔ جیڑھاں انڈیا وچ گاندھی تے اوندے سنگیتس کون روکن کیتے تے مصر وچ پنجاہ تے ستھ دے ڈھا کے وچ پروگریسوز کون مکاؤن کیتے ایمپائر نے کیتاں ہن۔ ایں تراویں امپریلزم تے مڈل ایسٹ، انڈیا تے پاکستان وچ ابھرن آلی بنیاد

پرستی دے تحریکیں دا امپریلزم نال گانڈھا بندے۔ تسناں ایندے بارے اپنا خیال ڈسیسو؟

میکوں طارق علی دی گالھ نال اتفاق ہے پر میں چندی ہاں جو اُتھاں انڈیا دا خاصکر ذکر کراں۔ تساں اگر اراج حالات تے دیدھنواؤ تاں پتہ لکھی جو کڈا ہیں وی امریکی تے انڈین حکومت وچالے امتلا قریبی رشتہ تے تعاون نہی جتلا آج ساکوں ڈسدے۔ اج اسان بہوں گکھیں نکھیں فاشرزم، مذہبی فاشرزم دو پندھ کریندے پئے نہیں۔ اینویں اج جتلا انڈین تے اسرائیلی حکومت وچالے تعاون ہے امتلا کڈا ہیں وی نہی رہیا۔ اے ڈوہیں حکومتاں ہکی پاسوں چلداں پھین۔ تہا کون پتہ ہے جو کارپوریٹ گلوبلائزیشن اج امپریلزم دا ہک منصوبہ ہے تے ایندے وچ شیں ہک بے نال گنڈھیاں ہون۔ تساں ڈیکھو جو کیویں انڈیا دی ریاست گجرات وچ ریاستی سرپرستی وچ ہزاراں مسلمانیں قاتل عام تھے۔ یقیناً ایں سبھ کجھ دا آپت وچ گانڈھا ہے..... اے امپریلزم دے منصوبے دا حصہ ہے، اے بنیاد پرستی یا مذہبی بنیاد پرستی امپریلزم دے منصوبے دا حصہ ہے۔

ایں منصوبے دے خلاف مزاحمت کیویں تھی سگدی ہے؟ میں سمجھدی ہاں جو ساکوں اپنے مزاحمت بارے تصورات و خیالات کون ولا چاچن پرکھن دی لوڑ ہے۔ ساکوں لوڑ ہے جو اسان وڈے ڈونگھے طریقے نال اے جانچ پڑتال کروں۔ ایندے وچ کوئی شک نیں جو 15 فروری کون پوری دنیا وچ کروڑاں لوکیں جنگ تے امریکی حملے دے خلاف مارچ کیجے۔ اے ساڈی کاوڑ کڈھن دا موجب بنے۔ کوئی شک نیں جو اٹھے مارچ تے ریلیاں اہم ہن۔ اے ایں کیجے اہم ہن جو اسان اپنی طاقت کون کٹھا کر سگوں

”طاقت اچ وٹارے نال کہانیاں بندن تے کہانیاں نال طاقت دا وٹارا تھی سگدے“

چنوا اکیبے کون انگریزی زبان چ افریقین لٹریچر (African Literature) دا بابا لکھاری منا ویندا ہے۔ 1950ء دے ڈہاکے دے شروع اچ جوائنس کیری (Joyce Cary) دا نانجیریا دے پس منظر اچ لکھا ناول ”مسٹر جانسن“ (Mister Johnson) اکیبے دے لکھاری بندن دا منڈھ بنا۔ نانجیریا اچ برطانوی نو آبادیاتی دور دے چھیکڑی سال اچ جڈاں نصاب شیکسپیر کالرج تے ورڈز ورتھ نال ڈٹا پیاہا افریقہ تے لکھیاں گینویاں کتاباں چوں ”مسٹر جانسن“ ہک سرکڈھویس لکھت بندن کے سامھنے آئی۔ انہانیاں ڈینہاں یونیورسٹی کالج، ابیدن، دے شاگرد چنوا اکیبے آپنے آبانی ڈیس نانجیریا تے لکھا اے ناول پڑھا۔ ناول دا بہوں چرچا ہا۔ ٹانم میگزین ”مسٹر جانسن“ کون ”افریقہ تے لکھی سبھ توں چنگی کتاب“ قرار ڈے چکا ہا۔ آپنی ننویں کتاب ”ہوم اینڈ ایگزائل“ (Home and Exile) اچ اکیبے لکھدے جو ”مسٹر جانسن“ دے ہیرو کون افریقی شاگردیں بک ”اچھوپلی وُنت“ دے

اساں اپنی طاقت کون سمجھ سکوں۔ پر انہیں مارچیں تے مظاہرین دا ایمپائر اُتیں کوئی وڈا اثر نہیں پوندا۔ ایں کیے ساکوں اے کھن دی لوڑ ہے جو سول نافرمانی کون حقیقت بٹاون دا ویلا آچکے۔ ہن سول نافرمانی کون علامتی نہیں ہونا چاہیدا۔ ساڈے مظاہرے ساڈے کھ تے ساڈیاں اے ریلیاں ساڈے اپنے کیے ہن۔ پر اے ایمپائر دے خلاف ساڈی بھیڑی وچ ساڈے ہتھیار نہیں بن سکدے۔ ساکوں سوچن دی لوڑ ہے جو اساں کیوں اگوتے ودھ سکدے ہائیں۔ اے گالھ دریے نہیں جو اساں سچ تے حق تیں ہئیں پر ساکوں جیت دی وی لوڑ ہے۔ ایں جیت کیے اے وی ضروری نہیں جو اساں ایمپائر نال بھڑاند کروں۔ لوڑھ ایں گالھ دی ہے جو اساں ایمپائر دے پُزے پُزے اچ کروں تے ہر پُزے کون استعمال دے قابل نہ رہوں ڈیو۔ اے کہیں مشین کون کھولن تے پُزے پُزے کرن آلی گالھ ہے۔ میڈیا خیال ہے اساں انہیں تمام کمپنیاں دی لسٹ بناو بلجنہیں کون عراق وچ ٹھیکے ملن تے اساں انہیں دے پچھوں لگ ونجوں۔ اے معاملہ مزاحمت دے گاؤنے گاؤن تے مارچ کرن کون ودھ ہے۔ اے گاؤن اے مارچ ساڈے اپنے کیے ہن، اے ساڈے کیے اہم ہن۔ پر ساکوں اپنے مخالفین نال ہک ہک کر کے بھڑنا پوسی کیوں جو اساں پوری ایمپائر نال بھڑاند نے کر سکدے۔ اساں ہکی واری ایمپائر نال نے بھڑ سکدے۔ ایں دنیا وچ کوئی وی استغنائیں جیڑھا امریکہ دی جنگی مشین اگوں کھڑے سکے۔ ساکوں لوکیں دی پاسوں پابندیاں (Sanctions) لاؤن دی لوڑ ہے۔ ساکوں پابندی دے تصور تے عمل کون اُلٹا ڈیونا پوسی۔ ساکوں اپنی طاقت ڈیکھٹی چاہیدی ہے تے اوندے نال عمل کرنا چاہیدا ہے ساکوں ایمپائر دے نٹ بولٹ کھولن دی لوڑ ہے۔ ساکوں اتجھے لوکیں دی لوڑ ہے جیڑھے اسلحے کون سٹور کنیں جہاز تیں لڈن کنیں انکاری تھی وُجن ساکوں لوڑ ہے جو فوجی اپنی بندوخ کنیں گولی چلاؤن کون انکاری تھی وُجن۔

طور تے ڈٹھاتے نال ای ایندے اچ آنرش (Irish) ناول نگار دی نانجیریا دے لوکیں دے خلاف ”نفرت“ کرپر تے تضحیک“ وی محسوس کیتی۔ اکیبے لکھدے جو ”مسٹر جانسن“ اوندیاں اکھیں کھول ڈتیاں تے اوندے تے اے حقیقت کھلی جو اوند اگھر زیر حملہ ہے تے اوند اگھر چھڑا ہک مکان یا ہک قصبہ ننیں بلکہ اتھوں ودھ اہم ہک ’سجاگ کہانی‘ اے۔

1958ء اچ اکیبے ایندا جواب آپنے نانجیریا بارے لکھے اپنے ناول ”تھنگز فال اپارٹ“ (Things Fall Apart) نال ڈٹا۔ اے ناول افریقی نقطہ نظر نال یورپنین کالونائزیشن (European Colonization) دی کہانی ڈسن آلے پہلے کتاباں چوں ہاتے این کتاب دا دنیا بھر اچ پنجہ (50) زبانان اچ ترجمے چھپے۔ ”تھنگز فال اپارٹ“ افریقی لکھاریں کیتے ہک اہم موڑ ثابت تھیا۔ انہانیں افریقی لکھاریں 1950ء تے 1960ء دے ڈہاکیاں اچ آپنے نام نہاد ”سیاہ خطے“ (Dark Continent) دے بیان (Narrative) گوں ولدا اگوں تے گھن آئے۔

آپنی ننویں کتاب ”ہوم اینڈ ایگزائل“ (Home and Exile) اچ اکیبے انہاں لوکاں گوں ”ولدا کہانی کرن“ (Re-storying) دے عمل دا تجزیہ کریندے جنہاں کوں ہر لحاظ نال محروم تے بے اختیار کر کے چپ کرا ڈتا؛ گئے۔ آپنا تجزیہ او این امید نال مکیندے جو اکو یہویں صدی اچ ”ولدا کہانی کرن“ دا عمل جاری رہیسی تے چھیکڑ دنیا دے لوکاں اچ ”کہانیاں دا توازن“ (Balance of Stories) قائم تھیسے۔ اکیبے تریجھی دنیا دے لکھاریں کن توقع کریندے جو او آپنے آپنے ڈیس وسیب دیاں کہانیاں لکھ کے این توازن گوں قائم کرن اچ مددگار ثابت تھیوں۔

چنوا اکیبے دا اے انٹرویو ”سُنجان“ آپنے پڑھن آلیاں کیتے ترجمہ کر کے چھپیندا پئے۔

سوال: تسنا ننویں افریقن ناول دی بنیاد رکھی اے۔ تہاڈا ناول ”تھنگز فال اپارٹ“ اچ وی ہک نویکلی سُنجان رکھدے۔ کیا تسنا اپنے ناول دے اتلے وڈے تھیوں آلے اثر کنوں حریان تھنے ہاویں؟

جواب: میں بلکل حریان تھیا ہاں پر اے حریانی کجھ ویلے تاں رہی اے۔ جیویں اچ افریقن لٹریچر (African Literature) ہے، اُوں ویلے ایندا کوئی وجود نہی۔ این کیتے جنیں ویلے میں اپنا ناول لکھدا پیا ہم تاں میکوں کوئی گمان نہی جو ایندی پذیرائی تھیسے یا نہ تھیسے۔ اے سب کجھ ننواں ہی۔ اتجھی کوئی روایت نہی جیندے نال اے پر کجھ تھیندی جو میڈے ناول کوں کیوں ڈٹھاویسی۔

اینویں نہی جو جیں ویلے میں اے ناول لکھا تاں میں دنیا دی ترخ دا کوئی ماہر ہاں۔ میں اُوں ویلے جوان ہاں، میڈے کلہوں ہک کہانی ہی پر اے کہانی کیوں دنیا دی وڈی کہانی اچ فٹ تھیسے، ایندی میکوں کوئی ودھ چاٹ نہی۔ میڈی کہانی دا جو مفہوم تے معنی میڈے اپنے اگبو (Igbo) لوکیں کیتے بندے ہئیں، اے تاں میڈے اگبوں نشا برہان پر میکوں ایندی کوئی شائد نہی جو ایندے معنی نہیں لوکیں کیتے کیا ٹنن۔ ایندا میکوں نکھیں پتہ لگ گیا جو ایندی اہمیت دنیا دے نہیں لوکیں کیتے وی بندی ہے۔ خاصکر ایندا پتہ میکوں اُوں ویلے لگا جڈاں جنوبی

کوریائیں کالج دے چھوہریں دی ہک پوری کلاس دی پاسو میکوں خط ملا جو انہیں دی ترخ دی ساڈے نال بلدی جلدی اے۔ انہیں دا کالونائزر (Colonizer) جاپان ہے۔

لگدا اے ہر جو جنہیں لوکیں دا کالونائزیشن (Colonization) د اتجربہ نہسی وی سہی پر انہیں وی تہاڈے ناول اُتیں اپنا رد عمل ڈتے۔

دنیا ج محرومی داں کئی قسماں ہن۔ بہوں سارے طریقے ہن جنہیں نال لوکیں کوں ظلم تے ڈڈھپ دا نشانہ بنایا ویندے۔ کالونائزیشن اوندی ہک شکل ہے۔ جیں ویلے تساں اپنے آپ کوں کہیں وی کہانی دے لوکیں نال سُچاٹوں کرن لکسو تاں وت اپنے آپ کوں وی اُوں کہانی دا ہک کردار چائسو چاہے جو کہانی دے حالات بظاہر کتے وی انج تے دکھرے کیوں نہ ہوں۔ اے لٹریچر دی ہک وڈی طاقت ہے۔ اے ساکوں آنجھے حالات نال سُچاٹوں کریندے جیڑھے اساں کنیں بہوں پریں تے دکھرے ہوندن اگر اینویں تصدیق تے اے معجزہ ہوندے۔ میں اپنے شاگردیں کوں ڈسینداں جو اپنے لوکیں نال سُچاٹوں تھیون کوئی وی اوکھی کالھ نیں ہوندی۔ اوکھا تاں اے ہوندے جو تساں انہیں نال سُچاٹوں تھیوو جنہیں کوں تساں ڈٹھا ہو یا نہی جیڑھے تساں کنیں پریں و سدن جنہیں دارنگ تے نسل دکھرا اے۔ جیں ویلے تساں اے کرگھنوتاں وت لٹریچر تہاڈے کیتے تنواں تنواں حیرتاں گھن کے آندے۔

تہاڈے ناول دا ہک کردار آدھے جو: ”گورا بندہ انہیں شنیں تے چھری پھریندے جنہیں نال ساڈی سانجھ قائم رہندی ہرے تے ایں

ٹراویں اساں کھینڈو کھانڈ تھی ویندے ہنیں۔“ کیا انہیں شنیں دی ترخ بھج دا ڈکھ درد ہالی وی موجود ہے یا ایندے پھٹ چھٹن ہنیں گلیں؟

جیں کالھ داحوالہ میں ڈیندا ایہا ہاں یاوت میڈے ناول دا کردار جو کجھ سُچند ایہا ہاں اوہی کہیں ویب تے وسوں دی ترخ بھج تے ٹوٹے پڑ چھ تھی وینجی۔ ”اموفا“ جیڑھی میڈے ناول دی ہک وتی ہے، اوندی وسوں یورپین حکومت عیسائی مشنریں (Missionaries) تے اچھے نہیں بہوں سارے شیں دے آونجی نال ترخ بھج گئی۔ اے کوئی لحظہ کن دی ترخ بھج نہی۔ اے بکی سیتی ہمیش دی ترخ بھج ہی۔ میں تہا کوں نائیجیریا دی مثال ڈینداں جیندے بارے میڈا اے ناول ہے۔ اتھاں اگبو لوک اپنی کئی کئی سانجھ ویتیں تے قصیں اچ آباد ہائے۔ انہیں دا اپنے پٹے تے اپنے جیون اُتیں ہک اختیار ہا۔ انگریزیں دے آون نال اگبو دے ویب تے وسوں کوں ہک نئی سیاست نال جوڑ ڈتا گیا جینداں نائیجیریا رکھ ڈتا گیا۔ نائیجیریا دے بٹاؤن اچ اگبو لوکیں دی کار نہیں بہوں سارے لوکیں وی رلا ڈتوئے۔ انہیں لوکیں نال نہ اگبو لوکیں دا آپس اچ کوئی واسطہ ہی نہ کوئی راستہ ہی۔ ایندا نتیجہ اے کھتا جو اساں اگبو لوک کڈا ہیں دی اپنے آپ کوں ولانہ جوڑے۔ ساکوں ہک نئی حقیقت تے صورتحال نال واسطہ پئے گیا۔ ایں حقیقت داناں ہا ”نائیجیریا“ تے اوندی ریاست۔ ایں نئی ریاست اچ دکھریں تے انجوان قومیں دے لوکیں کوں کٹھار ہون تیں مجبور کر ڈتا گیا۔ جڈاں جو انہیں قومیں دی اپنی انجوان بھوئیں ہی دکھری ریت رواج ہی۔ انہیں داندہب تے پیاں لوڑھاں انجوان ہائے۔ وت پنجاہ ورہیں

بعد آزادی ملی تاں ساکوں مڑ منڈھوں نواں جیون شروع کرنا پیا۔ اج نائیجریا جیڑھے اوکھ اچول
گذر داپے اوانگریز کالونیل (Colonial) حکومت دے انہیں کوششیں دانتیجہ ہی تاں ہے۔

تساں اپنی ننویں کتاب ”ہوم اینڈ ایگزائل“ اچ لکھے جو انگریز
لکھاریں صدیں کنیں افریقہ کوں مندے ڈھب نال ڈکھائے۔ ایندے
نال انہیں دا کیا مقصد پورا تھنیدا ہا؟

پچھلے چارچ صدیں کنیں جڈاں دا وی یورپین دا افریقہ نال رابطہ تھے اوندے نال
ہک انتخجالٹریچر پیدا تھے جیندے اچ افریقہ کوں مندا کر کے ڈکھلایا گئے۔ ایندی سدھی ساڈھی بھ
غلامیں دی تجارت تے کاروبار کوں جائز ثابت کرن ہا۔ یورپ اچ کجھ لوکیں غلامیں دی تجارت
اوندے ڈھپ تے کوڑھپ بارے سوال کرن شروع کر پڑن۔ ڈو جھی پاسوں اے وڈ نفع دا کاروبار
ہا۔ اوجیڑھے ایں تجارت اچ زوھے ہوئے ہائن انہیں ہک پوری لابی بنا گدھی جیڑھی ایں
کاروبار تے تجارت کوں چنگا تے جائز ثابت کرن اچ جپ گئی۔ غلامیں دی تجارت تے کاروبار
دی تاویل کوئی سوکھا کم نبی اینکوں جائز تے صحیح ثابت کرن سانگے انتہائی اقدامات کیئے گئے۔
اے آکھا گیا جو افریقن تاں صحیح معنی اچ انسان وی نہیں، اے اسال کنیں وکھرے بن یاوت اے
آکھا گیا جو غلامیں دی تجارت تے کاروبار خود افریقن کیئے چنگا اے جو ایندا کوئی وی متبادل ایں
کنیں ودھ ظالمانہ ہوسی۔ ایں سبھ کجھ دے پچھو کڑ انتخجالٹریچر پیدا تھیا جیندے نال افریقن کوں
مندا کر کے ڈکھلایا گیا تو نہیں جو انہو ویں صدی اچ غلامیں دی تجارت منک گئی پر وت وی انتخجا
لٹریچر چھپدا رہیا کیوں جو ایندا مقصد یورپ دے افریقہ بارے سامراجی لوڑھیں کوں پورا کرن

ہا۔ وت ویہویں صدی دے وچالے افریقن اپنی کہانی آپ ڈسٹن تے لکھن شروع کر پڑتی۔

تساں ”ہوم اینڈ ایگزائل“ اچ لکھے جو ”تھولی جہیں
جمہوریت دے دور تے اپنے پرائے سامراجی مشن بارے نکرے جہیں
شک بعد مغرب وت تیار ڈسدے جو دنیا بارے ڈڈھپ دے اپنے
مونو لاگ (Monologue) کوں ولا شروع کرے۔“ کیا مغرب دے
لکھاری مڑ منڈھوں پچھو کڑا پنڈھ کرن لگ پنیں تے افریقہ
بارے اپنی وکھری کہانی کوں لکھن لگ پنیں؟

جیڑھی روایت بارے میں گالھ کریندا پیاں اے صدیں کنیں جاری ساری ہے۔
بہوں ساراں بیڑھاں ایندے اثر اچ ودھ پل کنیں جوان تھینیں۔ جو کجھ عیسائی مشنریں دی تبلیغ
رہی ہے یا جو کجھ انہیں دے افریقی پانہ پیل کریندے رہنیں، اوں سبھ دا مطلب افریقہ بارے
ہک خاص ڈکھ (View) کوں ودھاوٹن ہی جیڑھی روایت صدیاں کنیں چلدی آوے تاں
اڈکوں ہکے پور اچ نہوے مکاسکدے۔ ایں روایت بارے جیں ویلے افریقی رو عمل تھے تاں
یورپیئندی پاسوں ہک دم پچ تھی گئی اے۔ اینویں لگدے جو انہیں سوچیا ہووے جو ٹھیک اے
اساں اپنی افریقہ بارے کہانی ڈسٹن تے لکھن بند کریندے ہائیں کیوں جو ہن افریقہ دی اپنی
وکھری کہانی موجود ہے۔ پرتھولی مند بعد ہی افریقہ بارے یورپین کہانی وت شروع تھی گئی اے۔ پر
اے پچھو کڑا پنڈھ نہیں۔ اے افریقن دی اپنی کہانی دار عمل ہے۔ تاں اینکوں رد عمل دار عمل
وی آکھ سکدے ہاؤ تے وت ایندا اگلا رد عمل وی تھسی تے اے چلدارسی۔ میں سمجھینداں اے

اُوں ویلے تائیں تھیں اسی جیلے تائیں کہائیں دا بیلنس (Balance) نہ تھیں۔ میڈی اس
سک ہے جو ایں صدی اچ اینویں تھیں۔ کہائیں دا بیلنس اُوں ویلے تھیں جڈاں لوک اس
بارے آپ ڈسا بگن جو گے تھیں۔ جڈاں او ڈو جھیں دی اپنے بارے ڈسی تے لکھی کہائی
شکار نہ تھیں ایندا اے مطلب نیں جو کوئی وی نہیں بارے کہائی نہ لکھے۔ میں سمجھیں ایں ایندے
اچ کوئی خرچ نیں پراو جنہیں بارے کہائی لکھی ویدی پئی اے، او اپنی کہائی ڈسن تے لکھن جو کہ
وی ہوں۔ وت ونج کنیں کہائیں دا بیلنس تھیں۔

..... تے ایندی منڈھ تہاڈے ناول تے پنجہ دے ڈھا کے اچ چھپ
الے ڈو جھے افریقن لٹریچر نال بدھیج گئی ہے۔

بلکل اینویں ہی تھے ساکوں پیلھوں اے جاں نہی جو اسان کیا کریندے پئے ہئیں۔
اسان تاں لکھی اپنی کہائی ڈسیندے پئے ہاے ایندی ساکوں ہن سچاں تھیں جو کیوں ساڈیاں اے
کہائیاں ہک بیٹے نال گنڈھاں ہون۔ ساکوں اے وی جانکاری تھیں جو دنیا اچ بہوں سارے
لوک ہن جنہیں بالی تائیں الاء وی نیں ڈٹھاتے نہ اپنی کہائی ڈسن جو گے تھیں اینویں نہی جو
انہیں کوہوں ڈسن کیے اپنی کہائی نہی بلکہ ایندا تعلق طاقت دی ونڈ نال ہے۔ کہائی ڈسن طاقت
نال جڑواں ساگ ہے۔ او جنہیں دی جیت تھیں دی ہے او ہے ہی کہائی ڈس سکدن، جیڑھے ہر
ویدن انہیں کوں کوئی وی نیں سندا۔

تساں طاقت دے وٹارے دی گالھ کیتی ہے تاں جو انجو انج
کلچرز اچ طاقت دا بیلنس تھی سبگے۔

میں طاقت دے ڈھانچے اچ وٹارے دی گالھ نیں بیا کریندا نہ ہی میں سیاسی طاقت
دی گالھ کیتی ہے۔ طاقت اچ وٹارے نال کہائیاں بندن تے کہائیاں نال طاقت دا وٹارہ تھی
سکدے۔ اے ہک بیٹے نال گنڈھے ہون۔ ایندے نال ہی اے دنیا ہک خوش حال جاہ بٹن
سکدی اے۔

اچ دے گلوبلائزیشن (Globalization) دے دور اچ جتھاں
امریکن کلچر دی برآمد زور اچ ہے، کیا ایندے وچ کہائیاں دے
بیلنس دی توقع کیتی ونج سگدی ہے؟

اے ہک وڈا تے حقیقی مسئلہ۔ امریکن خیالات، کلچر تے رویے دے ایں کھنڈار نال
کہائیں دے بیلنس تھیون اچ نہ کوئی مدد ملدی پئے نہ ایندے نال دنیا اچ کوئی چنگائی تھیں۔
لوکین اپنے آپ کوں ہک مخصوص نقطہ نظر تائیں محدود کرن شروع کرتے جیڑھاں کتھاؤں بی جاہ کنیں
آندا پئے۔ اے ہک تشجھی شے ہے جیندے نال ساکوں اپنی لکھاری تے شہری ڈوہیں پوزیشنیں
نال بھڑاند کرنی پوسی کیوں جو ایندا اثر کلہا لٹریچر تے آرٹ تے نہ پوسی۔

سارا ڈینہہ ڈاتری مار کے لئی ہارنجی پیشیں نال اپٹیاں گلیاں دوول آندے ہن، جئے چیل سدھی کرن کیتے وگرویندے ہن، پال چچی پھٹاڑا تے کجھ مہارامہارا دی کھیڈ اچ آتے تریمتیں جگلی مانے اچ جپ ویندیاں ہن، انہاں وانڈھیاں اچ ہر روز دامیلہ سجھ دے ڈھلن نال ودھن پنے ویندہا باقی دے ڈیہاں آنگوں ایں ڈینہہ وی لئو دی راند رسی پئی ہئی، تریمتیں جنیں چیلان پدھ کے کٹ کون چئی لئی آندے ہن۔ شاہاں دے کچے پاسوں اٹھ ڈاھ قدم ماں دی وٹھ تے مٹھو لئو کریدا کھڑا ہا۔ شاہاں ڈاتری سرتے رکھ کے پھٹکے اچوں پانی بیون پئے گئی، مٹھو کافی دیدلی کھڑا ہا جیرھے ویلے ڈھس جو شاہاں پھتکے رکھیندی ہئی ہے تاں پرہاں کوکھ الاکتھس ”کھلا گھٹ میکوں دی پلائیں“ مٹھو کون ترہہ اصلو کوئے نہی، صرف شاہاں نال الاونا چاہندا ہا۔ اوپھتکے مٹھو دے ہتھیں ڈے کے ولد لئو اچ ر جھ گئی۔

پانی دی تنکی گلیاں توں تھوڑا جھیاں پرے ہئی دیگرے ویلے جنیں، پال اتے تریمتیں اٹھاؤں پانی آن بھریندے ہن، مٹھو ناگی مونڈھے تے رکھی آندا ہا تے پئے پاسوں شاہاں ڈوگھرے سرتے چاکے ہتھیں پھتکے لڑکیندی آندی ہئی، تلکی تے آکے ڈوہاں پانی بھرا۔ شاہاں پہلے پھتکے بھر کے من تے کڈھ رکھاتے کچھ گھرے بھرن پئے گئی، پانی بھریدی جھاتے ڈوہیں ہک بئے دونما کھلدے ہوئے ڈیدھے رہے۔ مٹھو گھرے بھر کے ناگی مونڈھے تے رکھی جیرھل شاہاں دے نالوں لنگھاتاں اوندے پھتکے کون دی ہتھیں پانی آیا، شاہاں ڈٹھا تاں الاٹی جو ”اے تاں میڈے“

”ہا ہائیڈے میں کڈاں آکھے جو میڈے؟“

سیتلاں دے داغ

حبیب موہان

دراہن کلاں

کونسی چتر دے اخیر دی ڈیہاں دی گالھ ہے کیوں جو شاہ عالم اچ کالوقندر نسین دامیلہ بھگت گیا ہا۔ دمان دے کرینہہ رتے پھلاں آلی چچی اچوں گھنڈ کڈھی کھڑے ہن، چالیں پھلاں تے ہن اتے لٹیاں دے ساوے کچوچ تھڈے بھوئیں تے بدل بن کے لٹھے پئے ہن، اکڑیاں دے گاجری پھلاں کون چٹوے پٹ پگلیاں و دے پیندے ہن، بہار دی اے مستی محض پھلاں تنیں ہئی باقی دی بھوئیں مینہ نہ بہن پاروں گریہ وات ہئی تہوں تاں موچی وال دے وای سال دا آن کٹھا کرن کیتے بان مریندے پال تے مال گھلیندے دار بن دے نال کالے پانی دے آباد ملخان تے دیرا آلی لئیو نے جتھاں پہلے وی اس پوس دیاں پیاں وستیاں دے وسدن اپٹیاں گلیاں لاکے جنگل اچ ہک چھوٹا جھیاں وانڈھا آباد کیتی پئے ہن۔ ججن شاہ دے ابھے پاسوں اے سبھے آدم زاد آن دی سبک اچ کٹھے آن تھے، جتھاں چڑیاں دیاں جھلاں چھیروں ڈکاٹ مچائی ودیاں ہن۔ موچی وال آلے منڈاں اچوں ہک منڈ شاہاں داہا جیندے نال ڈو جوان بھراتے ہک ما دی ہئی۔

”دل چنی کیوں ویندیں“

”تہیڈی کلی دے نال رکھساں چا“ کل میں پانی پیتا ہاتاں اتنا تاں میڈاوی حق بندے
اے توں ترے شمس کیوں جھسیں؟“ شاہاں گھرے چا کے ٹر پئی کلیاں دے نال وچ کے مٹھو
مہتمک ہک کرینہ دے منڈھ نال ٹیک لاکھڑا تے آپ اگوں تے ٹر پیا۔

ڈو جھے ڈیہنہ جیرھے ویلے سارے لوک لٹو دے کریندے ہن تاں مٹھو شاہاں دو
تکیند اریہا تے شاہاں وی مٹھو دو ٹر ٹر ڈیہی رہی۔ لٹو کریندے کریندے ڈو ویں ہک پئے دے
نیزے تھے تاں لٹو وی مک گیا۔

لٹی ہار وارے وارے نال کرواے توں لٹی گھنٹ پئے گئے، شاہاں آپنی ڈاٹری کھر
کے دے آتھر اچ پھسا کے لٹی گھنٹ لگی تاں مٹھو اپنی مندری لہا کے ہولے ہولے ڈاٹری دی چُچ
اچ پوکھرائی، شاہاں ولی ڈاٹری دی چُچ اچ مندری پوتی ڈیکھ کے مٹھو دو ٹکس تے تھوڈاں اچ
کھلن پئے گئی۔

دیگر ویلے مٹھو شاہاں دی تاکھ اچ ہئی جو کیرھے پانی دو آسی؟ جیرھے او پانی بھرن آئی
تاں مٹھو وی تلتی دو روانہ تھیا، اچ ایس پانی بھرن کیے جان بچھ کے منگر نہ آئس جو شاہاں کو لھوں
منکساں شاہاں پانی بھرنیدی رہی مٹھو ڈیدھار یہا جیرھے بھر گھڑس تاں مٹھو منگر منگا، اوں اپنا
چاندی دا چھلا لہا کے منگر اچ شمس تے منگر پانی اچ کاغذی بیڑی آنگوں ٹھیل ڈئس۔

چھلا انگل اچ پاکے مٹھو پانی بھرن لگ گیا تے شاہاں نخرے نال اپنے بٹسونے آنگوں
منہ تے پانی دے ہولے ہولے چھٹے مارن لگ گئی۔

رات دا ویلا ہئی کچھ جئے ٹکڑ کھا کے سم پئے تے کچھ آپت اچ ہاں مارن لگ گئے

چرھے تریمتیں کو لھوں تھ تے اپنے کھنڈے گھنڈے ہن۔

بکیاں نکلیاں چھوڑیں ڈگر تے پاتھی مار کے تھال وچاون بہہ تھیاں اتے کچھ لٹھے کیے
تریمتیں آپنے بگلے گمازی اچ رچھ گیاں، چٹے میدان تے ہر پاسوں کنگ دیاں گڈیاں دے پیلے
پیلے ڈھک پچھلے چن دے نیلے چاندن اچ روہی دیاں ٹیپیاں وانگوں لگدے پئے ہن۔ شاہاں تے
مٹھو ہک ڈھک دے اوڈھرتھی رات دے ہاں اچ لگ کے چالھیں بیٹھے کریندے ہن۔ تہیڈے
مپوکدے پئے ہن تے ہک ٹیئر چکیتم چکیتم کریندی زمین آسمان تے آندی ویندی کھڑی ہئی۔
چھوڑیں ہک جاہ لوں ڈیکھ کے اوندے پچھوں چڑھ لھیاں، جاہ داناسن کے ہک جوان چھوہروہی
انہاں نال آن رلی تے آکھن پئے گئی ”اڑی“ ایندے اگوں تھال وچاؤ اے بہوں سوہنا
نچدے، شاہاں وی مٹھو دی گھک تے چونڈھی مار کے انہاں دو دھڑک آئی، انہاں بہوں دیر تھیں
تھال وچا کے جاہ کوں چنکا ذلیل رستونے، انت اوکٹ دے ہک ڈھک اچ لگ گیا۔

مٹھو دا گھر گنڈی عیب تے ہئی اوسیکل تے نال آلیاں دستیاں واڑیاں اچ کنگھی
شیشے اتے سرمہ مساک وچیندا ہا۔ لٹو مک گئے، لوک باریں ڈھیریاں چا کے گھراں دو اپڑ گئے
مٹھو شاہاں کوں ملن دے بہانے موچی وال شمس وچن آٹ وڑا، موچی وال دیاں تریمتیں ہو
کے تے ایویں جھم تھی گیاں جیویں لگدو دے رکت رکت کرن تے نال چوچے جھم تھی ویندن۔
شاہاں وی ہک سرے وائی تے ہک بگی گھدی۔

مٹھو شمس آلا ٹرنگ سیکل دے بسترے بند تے رکھ کے ہک گھائے ون دے بیٹھوں

چھاں تے کھڑا اُتوں وٹ تے چڑیاں جھیرائی پیاں ہن او اے سُنڈا کھڑا او ہو پتا لگا جو
شاہاں رکنری آلی رکیل چنگیر تے روٹی نال لسی دامنگر وی گھن آئی، مٹھو روٹی کھادی تیں شاہاں
ہک پاسے تھی کھڑی نال چار پنچ نکلے نکلے پال وی کئی نہ کئی شے گھن دی تاگھ اچ کھڑے ہن۔
شاہاں تھان گھدے تاں ہولے ہوئے آکھس ”اچ اتھائیں نکل پو“ ”روح تاں میڈاوی ہے
پر کھان؟“

”ایہا سامنے آلی چوک میڈے چاچے دی ہے وڈا او مہمان نواز ہے“ اے کالھ کر
کے او دا جھولڑیں آنگوں ویندی تھی۔

شاہاں دے وڈے وڈے بھرا کچریاں دی واڑی دی رکھی تے ہن، اوند اچا چا مٹھو کوں رات
دی روٹی کھوا کے گھر وں آیا۔

کوئی اڈھی رات دا ویلا ہا، ہر پاسوں گدڑ غوا نکدے پئے ہن، شاہاں مٹھو دے
کوھوں چونک تے آوڑی، اوڈوھیں ہک پے دے سامنے لحظہ کھن بت بن کے ایویں کھڑ گئے جو
سمجھ نہی آندی بت کیڑا ہے تے پجاری کیڑھے، مٹھو چپ تر وڑی تے آکھس ”میں پئے
پھیرے تیڈے کیتے چیل اُٹیاں“

شاہاں شرم کرن لگ بئی، مٹھو آپنا ہتھ بوجھے اچوں کدھ کے شاہاں دے ہتھ تے
رکھیندے ہوئے آکھس :

”اے مٹھولی میں تیڈے کیتے آندی اے رتی ہے تیڈے لال تھوڈاں کوں بیادوی لال
کر لسی ہاں گھن تے میکوں ہنٹیں لا کے دی ڈکھا“

”بس میں ویندی ہاں اماں اٹھی پوسی“
”ایڈی جلتی۔۔۔۔۔؟ وت آئی کیوں ہیں؟“
”متاں کوئی بیا آونچے“
”کوئی نیں آندا ویلھو میکوں ٹھگولی لا کے ڈکھا“
”اے تاں عید خوشی تے لویندی ہے“

”کیا اے ویلا عید خوشی کنوں گھٹا اے؟“

شاہاں پلدے چن دی چاندنی اچ ٹھگولی لا کے جیرھے مٹھو کوں اللہ بلی کیش تاں
اوندے تھوڈا ایویں کنبدے پئے ہن جیویں مندر اچ ڈیوا کنبدے۔ مٹھو موچی وال اچ شاہاں
کوں ملن سانگے جتن بلی بٹا گھدے اتے میل ملاقات دا اے سلسلہ اُون ویلے تئیں چلدا رہیا
جے تئیں مٹھو مزدوری کیتے کراچی نہی گیا۔

ویلا واندرا رہیا، موچی وال اچ سیتلاں دی وبا آٹ وڑی، شاہاں تے اوندے وڈے
بھرا کوں سیتلاں نکھتی۔ سیتلاں اوندے بھرا کوں تاں قبر اچ گھن گئی بھلا شاہاں مرن توں بچ گئی
اتے ذلیل پہوں تھی۔ کئی ڈیہاں تئیں پچوھدی رہی سیتلاں دے دانے اوندے پنڈے تے
میخاں آنگوں ٹھو کے وڈے ہن۔ ہولے ہولے دانے پھسدے گئے تے پیٹھوں بھدے
پھتر اکے چھوہرہ بندے گئے۔ اوندی ما روزانہ انہاں تے کھنٹ لپ کھڑی ہئی۔ شاہاں دا پنڈا
ایویں لگدا ہئی جیویں کہیں جیندی کبوتری دے کھنمب چھک گھدے ہو وں۔

ساکھ آلیاں انہاں راتیں اوکوں کھٹوے جھانہ ڈتی تے نہ او کہیں پاسے سمن دی ہئی

اوں اے راتیں اکھیں اچ پال کے لنگھایاں۔

پورے ہک سال باد مٹھو کراچی اچوں گھروں آیا تے نال وچنٹ کیتے بانوبان داسان دی گھن آیا۔ شاہاں دی سبک اوکوں ولد اموچی وال چھک گھن آئی۔ گلیاں اچ آن کے ہوکا ڈٹس۔ تربیتیں اوئیں ڈھیری تے بھیاں چڑیاں وانگوں جھم تھی گلیاں۔ مٹھو جن رکن دید ماری بھلا اوکوں شاہاں نہ نظری۔ شاہاں گھراچ مٹھو دا ہوکا تاں سن گھدا بھلا اوکوں سیتلاں آلے منہ دیاں کھومیاں باہر قدم نہ رکھن ڈتا۔ مٹھو ہو کے ڈے ڈے ہٹ پیا انت جیرھے سہی کدھن چونک تے وچنٹ لگا تاں شاہاں کوں بگہیاں والال چا کے گھردو آندا ڈیکھ گھڈس۔ اوں مٹھو کوں ڈیکھ کے راہ تبدیل چا کیتا، مٹھو دا دھیان سیتلاں آلے داغاں دو نہ تھیا۔ او چونک تے ایس آس اچ بہہ تھیا جو شاہاں ملن ضرور آسی بھلا ساری رات لنگھ گئی شاہاں نہ آوٹا ہئی نہ آئی۔ ڈو جھے ڈینہہ شاہاں گھرے چا کے چھویریں نال پانی مٹی ویدی مٹی مٹھو الاٹن کے کندھ دے اوڈھرتھی کھڑا اتے لگ کے ڈیکھن پئے گیا۔ شاہاں دے منہ تے داغ ڈیکھ کے اپنیاں اکھیں تے یقین نہ آئیں۔ اچ اوکوں شاہاں اینٹیں نہی مٹی لگدی، اوندے پیلے کھڑے تے سیتلاں دے داغ ایویں چمکدے ہن جیویں ڈھپ اچ پتل دی کھومیاں آلی تھالی چکے، بجائے ایندے جو اوندو ونچے ہاہ تے اوندے نال الاوے ہا، بس اچ اوندے منہ تے جند رے اتے پیراں کوڈھگا لگ گیا ہا۔

مٹھو ہک مہینہ اپنے گھر گزار کے ولا کراچی لگا گیا۔ ترے سال باد کراچی توں رکوئج کے گھرولا تاں چاچے دی دھی نال جج کیٹس تے ہئی کڈھ کے گھر مل گھڈس۔

پچھلے پنج سالاں اچ موچی وال دیاں ڈاہ پندراں شاہاں دیاں سینگیاں سیندھ اچ

سیندور بھری اتے ہتھوں تے میندی لئی اٹھاں دے کچاویاں اچ بہہ کے آٹے گھر آلیاں تھی گلیاں پر سیتلاں دے داغاں کارن شاہاں دو کوئی ڈھک نہ آئی، آخر ہک ڈینہہ گرہ جت دے ہک گڈے نال پرینج گئی۔ اچاں اوکوں پر نے ہک مہینہ وی نہی گزارا جو درابن دیاں کنکاں سوناٹین لگ گیاں شاہاں دامسالا اتے سورھا وانڈھیاں تے آئے شاہاں وی نال سلکھو تچ آئی۔ اچاں ایندے ہتھوں ٹوں ڈو جھے ست واڑے آلی میندی نہی لٹھی جو ڈاٹری دامٹھا ہتھ اچ آگیا۔ او آٹنیاں ونکاں چھلے اتے مند ریاں لہا کے لٹو کرن لگ پئی۔

سیتلاں شاہاں دانسٹپ تاں کھس گھدا اول وی اوند اچٹا اتے سلکھا تن جوانی دے جو بن تے ہا تہوں تاں رتی چنی اتے رتی بگی ڈیکھ کے پھر لو بھی آٹنیاں لو بھو سماوٹا چا ہندا ہا۔ حاجی فراز دیاں مولے شیشاں آلی عینک اچوں چنچیاں اکھیں اوکوں تاڑ گھدا۔ اوں آٹے دل دی گالھ آٹے کراوے کوں کیتی، کراوے ولد اڈتا ”حاجی صیب تو چغتاز نہ کراے چھو ہراچ رات ایلے تہیڈے کولھ ہوسی“ کراوے ونج کے ڈے طریقے نال شاہاں دے سورھے کوں آکھس جو بھئی حاجی صیب دے گھر کم کیتے ہک تربیت دی لوڑ ہے، جیکر شاہاں اوندے گھر کم کرے تاں مہینے دیاں پہلی کنک آلیاں چار پوریاں ڈیسی، چنگی گالھ ہے جو چھو ہرنکا وچا، اے پورے لٹم کرے تاں دی ڈو پوریاں نہ کر گھنسی، بھلا اوں آکھا اساں ایویں نہیں کر سگدے۔ جیرھے کراوے انہاں کوں ہر روز تنگ کیتا تاں شاہاں دے مسالے آٹے بیو کوں آکھا جو ”بابا بس گھر چلوں اے وانڈھے شاندھے چھوڑوں نتاں حاجی صیب خراب کریسی“ بیو اوکوں مت لئی جو روز روز کنک وٹیاں اچ نیں زلدی گھر چوونج کریسوں، اٹھاں تاں تہیڈے دی ترہہ توں مرگھیں، اتھاں پیا نہیں

تاں اٹھ ڈاھ مہیاں دا اُن تاں کٹھا کر گھنوں۔ ساڈوتاں سانہاں دے سوا کئی شے وی زمین تے کوئے نیں، انت ڈوہیں پیو پتر اکھیں تے پٹی بدھی رہے اُنوں کراواتے حاجی فراز بکھے نہر آنگوں شاہاں دے اُنوں اُنوں غر دے رہے۔

انگلے سال شاہاں مُسّالے نال لُٹو کرٹ واندھے تے آئی تاں مٹھو وی آیا وڈا شاہاں کوں بکھ گھس، اوندے گڈے مُسّالے کوں وی ڈنھس پر مُنہ اچوں کجھ نہ کڈھس۔

انگلے ڈوسال متواتر موچی وال وسو بے نال آباد تھیندا ریہا تے لوکاں دے کھاوٹ جوگی کنگ تھیدی رہی، کوئی بشر کہیں واندھے لُٹو تے نہ گیا۔ ایں دوران شاہاں دے ڈو جاڑے بالّاں اچوں ہک مر گیا اتے اوندے ہڈھے سورھے وی قبر کوں گل لاگھدا۔

ترتجھے سال موچی وال ہک دفا ولاحیتی گر یہہ دے چک اچ آیا اتے لوکاں اُن کیستے وِلا واندھیاں دو مُنہ کیئا۔ شاہاں تے اوند اُمسالاوی آپنا نصیب کماوٹ ول آئے۔ ایں دفا گر یہہ پہلے کولھ بہوں ڈیر ہئی لُٹو شروع تھے۔ اچاں ڈو جھاڈ نہہ ہئی جو جھوک موہا نہ، گرہ جت تے کوڑی ہوت دے بکھڑی کنگ تے بیڑی آنگوں پئے گئے۔ ایں دفا شاہاں لُٹو کریندی ہئی اتے اوند ا مُسالا بیٹی ڈاچی تے ڈھویاں ڈھوندا ہا۔ اچ شاہاں اے بکھ کے بہوں مٹھی تھی جو مٹھو خان دا کراوٹا کھڑھے تے لُٹی وی اوہو بندا کھڑے مٹھو دے متھے لگن تے شاہاں دا دل نہی آدھا پس مجبور تھی کے اچنی واری تے لُٹی گھنٹ آئی، مٹھو وی شاہاں دو ڈیدھا ریہا بھلا اچ چہرے دو تھولا تے باقی وجود دو زیادہ ڈنھس۔ شاہاں اوندیاں اکھیں اچ لو بھ بکھ کے وِلا اوندو نہ ڈنھس اتے پیاں توں زیادہ لُٹی جیڑھی مٹھو پتہ نیں کیوں ڈتی، چا کے آپنی کلی دوڑ جی۔

ترتجھے ڈینہہ مٹھو شاہاں کوں لُٹی اوں ویلے ڈتی جیڑھے ویلے سارے لُٹی ہاراں لُٹی گھن گھدی، تے نال اے وی آکھس ”شاہاں جیکر میڈے دل دی آس پُچا چا تاں چار پوریاں پیلی کنگ دیاں ڈیساں“ شاہاں حق حیران تھی اوندے مُنہ دوڑ ٹر کنگ پئے گئی، مٹھو دے چہرے تے وِلا وِلا حاجی فراز دا چہرہ آویندا ہا اوکوں سمجھ نہیں ہئی آندی جو اے مٹھو ہے یا حاجی فراز ہے، اچ او جیڑھے آپنی لُٹی چا کے کلی دو آندی ہئی ہی تاں اوکوں آپنے چارے پاسوں حاجی فراز تے مٹھو نال نال آندے ڈندے پئے ہن۔

جھوٹے دی کہانی اتے سیٹھ مجید دے خاب توں اے جھلار کئی ورہے توں آباد ہئی۔ بابا بھانویں جو انہاں دے نال نال راہندا ہا۔ پراوندی جھوٹے اتے سیٹھ مجید دے خاب توں چند ویدی ہئی۔

سیٹھ مجید دا خاب (جیڑا کذا ہیں مکمل نہیں تھیا) بابے ہتھوں بھنگ تھیون پچھوں کالا الاوے ہا: ”تیکوں پتہ ہے بابا، چڈاں چاچے علی موٹھے اپنی جھوٹ آن لوائی۔۔۔۔۔ جھوٹے شیر خدا دے اوندی جنگھ بھن گھتسی۔۔۔۔۔ جاہ جواچی جھکی ہئی سائیاں موئی“ تے دل کجھ دیر باد آکھیں: ”گٹھی ہانے پچھے۔ کچھ سیٹھ مجید توں۔“

مجید سیٹھ مودب تھی کے کالے دی ایں گالھ دی تائید کیتی تے تھوڑا پیلا پئے کے پولیا: ”ہامریں کالا۔۔۔۔۔ حالیں تیں ماء میڈی اوں جھوٹ کوں روندی اے۔“

بھانویں جو اے خدا دا کرٹا ہوت وی کالے نال چاچے علی موٹھے والا پول بند ہا۔ ”بیا۔ ڈساواں تیکوں“۔ کالا بابے اگوں اپنی انگل کر کے پنج منٹ بھل پیشا۔۔۔۔۔ گالھ یاد آلیں تاں گر کیا: ”ست سال تھی گئے ہوسن ایں گالھ کوں۔۔۔۔۔ سندھ ساگر ٹھاٹھاں پیا مریندا ہا۔ چھل چڑھی اسمان تیں، اللہ بشکس پیو میڈا اچاں جیندا ہا۔ پارودے ہاسے دریا دے۔ جھوٹا میڈا اراںیاں دی منجھ پچھوں گھر چھوڑ گیا ہا۔ اراںیاں ہنڈ گھدا۔ اوکوں دلاون گئے ہاسے۔ رات دی رات اچ چھل چڑھی۔ آہائی پانی ویڑھ گئے، اے آکھیا۔۔۔۔۔ جھوٹا شیر خدا دا تیکوں کیا آکھاں۔۔۔۔۔ اسمان دو مونہہ کر کے رنگیا اتے سندھ دریا کوں سنگھاں تے چا کے اچھل مارئس۔۔۔۔۔ چھل کوں چیر کے دھمی ویلے اساں اتھ ہاسے جھلارتے۔۔۔۔۔، پیاساواں۔“

”نہیں نہیں میں بس وینداں۔۔۔۔۔“ بابا جیویں جھوٹے کوں اپنے سامنے ڈکھ کے وسمیا پیشا ہا۔ جوگی پیو اوندے اوکوں ڈسایا ہا جو جھوٹا جم دوت ہے ایکوں ڈکھ کے لاجول دلا پڑھٹی چاہیدی ہے۔

ویندے ہوئے اوندی کنڈ پچھوں سیٹھ مجید مذاق کیتی: ”کھڑ کے ہٹن پڑیندی اے جگیاں دا جوگا۔“

تے ڈونہیں کافی دیر تیں بلا وجہ کھلے ریہے۔ آنجھیں کھل حیدے وچ زمانیاں دی کوئی دتھ نہ ہئی۔

بابا اپنے کھومیاں والے مونہہ کوں نکڑی نکڑی اپنی ڈاڑھی وچ لکا گھدا ہا۔ ڈاڑھی اپنی دے خط توں او عربی بدو لگدا ہا پس ہک توغے دی کسر ہاوس۔ نکڑیاں نکڑیاں چمکنیاں گول اکھیں جیویں ناگ دیاں ہودن۔ وڈے اوندے پچھوں کر نال دے جوگی ہن۔ چاچا اوندے بہوں سوہنٹی سارنگی وچیندا ہا۔ غدر توں پچھے بابا اتھائیں کوٹ کروڑ وچ جمیا۔

تریہے اپنی دیگر ہر روز جھلارتے چھنڈیندے ہن۔ انہاں وچوں کالا سبھ توں خوش روح ہا۔ ہر ویلے جیویں کھلدا ہو یا۔ تریہہ روپے منجھ لوائی اوکوں ساوی پیون کیتے بہوں تھی پوندی ہئی۔ جھلار دے نال ابھوں پتہ ہا۔ پتہ دی چڑھائی تے سامنے او قدیم بھگتاں والی بوہڑاے، بارھاں اپٹیاں تھمباں نال حیدے پٹھ غدر توں پہلے بھجن کیترن تھیندا ہا۔ اچھل جوگیاں دے کھو تے بدھے کھڑے ہن۔ انہاں دے رگیاں تے متر نال بھرے تھلے دی لاہی، ہٹن سکدی ویدی کھائی اچ پئی لاہندی اے۔ اندر ای اندر وگدا ہو یا شاہراہ دا گند گھائی وچ آن ڈھاندے۔

جھلاروی تقریباً تقریباً مکستی اے۔

بابے دے وچن توں باد جھلارے بندہ فقیر آن کھتا۔ کالے دی سالھ تے نماشاں پئی
لاہندی ہی۔ بندے فقیر کون ڈیکھ کے سالھ دیاں چڑیاں چپ کر گیاں، جھوٹا وی رنگن لگ پیا۔
بندہ فقیر جھلار دا گرو اُستاد ہا۔ نکلے لا تو گاؤں داشوق ہاوس۔ چڈاں پہلا پہلا کوٹھے جیڈا ریڈ پیر
شاہر کروڑ وچ ٹرک تے لڈتج کے ملتانوں انہاں دے گھر آیا ہاتاں اوکوں سنن کیتے پورا شاہر کھٹھا
تھیا ہا۔ بندہ فقیر اچاں چھوٹا ہا۔ وڈے حکیم صاحب دے علم وچوں ڈھیر سارا خزانہ بندے فقیر دے
وی ہتھ لکيا۔ کیا جادو کیا تنز کیا خاب دی تعبیر کیا علم جفر کیا سمیات بگدا اے جیویں ہر
شے وچ ماہر ہا۔ دھتورے دامجون، کچلے داکشتہ، شگرف پارے دے مرکبات بگاتے تلاء دے
نخے، چورن پھکیاں، جھون تے رنیل دے شربتیاں توں لا پالاں دی صحت تیں بندہ فقیر وڈے
حکیم صاحب دا ہاں علم دوست ہا۔ کونسلی دی الیکشن وی ہک ادھ دفعہ جیت چکا ہا۔ پراچکل ہر شے توں
دل اچاٹ ہاوس۔ اندر اوں دے ہک سک اگر رہ گئی ہی تا او ہی موسیقی وچ کمال حاصل کرن دی
سک۔ بندے فقیر آندے سیتی جھوٹے نال مہڈا لایا جو:

”اوئے یم راج دی سواری بناواں تیکوں پو ہا۔“

بندے فقیر جھوٹے نال نکھا الا گھدا تاں کالے آکھیا: ”تہاڈے لگھ آوٹن تے خوش
تھیا کھڑے سائیں“ کالے بندے فقیر دی خوشامد کیتی متاں کھٹھائیں بنا ای نہ ڈیوے ایکوں
چوہا تے ول آکھیں: ”تساں جیویں فرمایا جو گے دا پیڑا روزا ایکوں کھویندا آنداں پر پچھلے کجھ
مہیاں توں منجھیں کوں نیں سنگھدا اوترا۔“

اونویں تاں سارا شاہر بندے فقیر دا احترام کریندا ہا پر کالا، سیٹھ مجید اتے بابا تاں

جیویں اوں دے مُرید ہن۔ جھلار توں ہک رستہ ڈینھار دو مکھاراں دی آوی کنوں تھیندا بندے
فقیر دے آشرم دوویندا ہا۔ آشرم دے نال ای بندے فقیر دا خاندانی مطب ہا۔ جتھاں ایلو پیٹھک،
ہومیو پیٹھک، یونانی تنز۔۔۔ آئیور ویک ہر قسمی طریقہ علاج ورتیا ویندا ہا۔ ایندی بنیاد بندے فقیر
دے ناناجی وڈے حکیم صاحب رکھی ہی۔ امر ایضاں توں کوئی فیس نہن گھندے۔ ہتھوں ویندے
ویلے کہیں مریض دی جیب اچ چاندی دے روپے وی کھلدے ہوئے پاؤ بندے ہن۔ کہیں نال
دے جٹن انہاں تے گور پر چہ درج کرایا تا ایندے صدے توں باد گھر دے باہروں انہاں دی
میت نکھتی۔

بندہ فقیر اپنی نانی دا پتر یلا ہا۔ وڈے حکیم صاحب دی صرف ہک دھی ہی جیندے
نال بندے فقیر دا بیو پر نیا۔ بندہ فقیر وی اپنے ناناں دا بگول دل دریا ہا۔ دنیا جہان دے گاؤں
دچاؤن آلے، دولی، تماشے وال، ناچے اوں دے آشرم تے جھم راہندے ہن۔ دیسی گھیو
دے بھونجن، مکھن ملائیاں، حلوے مانڈے آشرم دے استاد پہہہ چھن ہاتے بندے فقیر دی
ذال شودھی سارا ڈینہہ چلھے دی بھاء تے اوں داناں کھڑ کڈھے ہا۔ ہک ڈینہہ اوں جرّت کر کے
آکھای ڈتا جو: ”اے گاؤں تاں دل اچوں پھلے ڈڈھا اچوں نیں“ تاں بندہ فقیر کئی مہینے رُسیا
رہیا۔

نانی اوندی تاں باقاعدہ لا با ہوئے ہا۔ ”اے مرانی، کہیں کوں نیں ڈیندے اپنی
مراث۔ حرام کیتی آموئیاں دی ہڈی۔“ تے بلاناغہ برکت دے تعویذ کوٹھی دے دروازیوں تے

پر کھٹاں ریڈیو فنکار بن دے شوق، تھوں جیویں اے استاد آکھن ہا، بندہ فقیر اونیوں کر پیدا ہا۔ ہک ڈیہ تال اول اپنے ہک سنگتی منو خان کوں چلی چھک ماری، استاد اپنے کوں ”مخن پو“ آکھن تے، اتے ول کئی ڈیہہ اپنے اندروں قصور وار تھیا ریہا جو دلی اے چنگا مھی کیتا۔

”سائیں ساکوں حکم کریندے“ کالے ہتھ جوڑ کے مبالغہ کی تھی۔

”حکم خدا دا۔۔۔۔۔ اپنے ہک مطلب کوں آیا وداں۔۔۔۔۔ ریاست توں کجھ گاؤں آ لے آئے ہوں وی پوٹی وی ارج سویلے نکلی اے۔ خیال نیں ریہا کہیں کوں آہدا، تہوں آپ آیا وداں۔۔۔۔۔ تے پڈجھی گالھ اے ہے جو بابا اچکل پکڑیاں اچ بھگ کھڑا تلیندے۔ تہاڈے نال اٹھدا ہندے، اوکوں سمجھا دلوکاں دی بھھ ودھاؤں چنگی گالھ نیں۔“ تے نال ای مجیدے کوں چٹو اکے آکھیں: ”تیکو اے پکڑے منع ان۔ وت وی باز نہو ہن آندا کرارتوں“

”بلکل حق پئے الیندے او۔ کالے کوں تاں پہلے وی آکھیم“ سیٹھ مجید اپنا سر لٹا دیا
اتے عطر دے پھوہے کوں ہک کن توں کدھ کے بے ونچ پاگھدس۔

جے تیں کالا اندروں سا دی گھسلی چا کے آیا بندے فقیر سیٹھ مجید توں کچھ گھدا جو:

”خاب و اکیا حال اے؟“

”اونویں آندا کھڑے سائیں“ اتے موقعہ پا کے بندے فقیراگوں ولایان کرن ول

پیشا: ”پہل ای پہل ان۔ پہل ای پہل ان ---- کئی سو میل لمبی انہاں دی گھور چھاں اے تے اندرا ای اندرا ساں ویندے لاہندے ہیں۔ ایں سرگ دے اخیر اچ کھائیں گول گول روشنی اے۔ چندر اے پتہ نیں بچھ اے۔ کیا آ کھاں وڈے ہک گرگھاڈے تے اساں پئے ویندے ہیں۔ ابا ہے، اماں ہے“ میں ہاں تے نکا کریم شاہ اے اماں دی جھولی وچ ---- وگدے ویندے ہیں۔ ---- وگدے ویندے ہیں نہ پندھ منکدے اتے نہ چھاں منکدی اے۔ لگدے جیویں گرگھاڈے اچوں کالے دا جھوٹا بچا ویندے۔ اماں آہدی اے قسطی تارے کوں ملن پئے ویندے ہیں اوہو ہک قائم اے، ایں چھاں دے پروں اپنی روشنی نال۔ پر اندھارا ای اندھارا اے جیڑا ہاہر شے کوں بنگی ویندے ---- پتلاں تے گائیں ان، کھل اپنی لہوا کے ٹنکیاں ہویاں -----“

جھوٹے رنگ کے جیویں سیٹھ جمید دے خاب دی تصدیق کیتی۔

سیٹھ مجید کی سال پچھوں اپنا خاب مکمل کر گھدا ہا۔ کافی دیر میں چپ تھی گئی۔ سالھ دیاں
چڑیاں وی چپ بن۔ کالے داجھوٹا وی تاری پدھی کالی عینک آ لے بندے کوں کھڑا ڈھدا ہا۔

”پتہ نہیں ایڈپی گھائی جہاں کیس ورتائی اے“ سیٹھ مجید اپنے خاب اچوں پولیا تے دل بندے فقیر اگوں جیویں حُجّت کیتی اس۔ ”تساں میکوں ونڈی اے“ میں کالے کوں ڈٹی اے، کالے بابے کوں ورتائی اے، بابے اگوں کریم شاہ کوں سبھائی اے، کریم شاہ اگوں بھولی شاہ کوں پلائی اے“ تے بھولی شاہ اگوں چوہدریاں دے کارخانے وِج پُچائی اے۔۔۔۔۔“

”کہیں نیں ونڈی کہیں کوں، چھاں پہلاں دی آپیں ہر تئیں بچی اے۔“ بندے فقیر

اپنی معرفت چولی: ”اندھارا بہوں ڈھیر اے روشنی توں-----اے چھاں تیڈا بچھلا ویلا اے

مجید سیٹھ ----- اے پل تیدھے دے وڈ کے ان۔ اے گائیں او مانواں ان جہاں کول کوہ کے بزرگ تیدھے انہاں دے پچھوں لگ بیٹھے ہن۔ متاں کتھائیں مسلمان صرف کلمے دا اتار نہ کرن ----- تہوں تاں چڑے دے وپاری ان -----

”اچھا میں جلد اس -----“ بندے فقیر ساوی دی گتھلی سنبھالی تے عینک لہا کے آکھیں: ”بٹاواں تہا کول نولو؟“

”نہیں نہیں -----“ کالے ہتھ پدھ کے زاری کیتی: ”ساڈی جو مجال اے“ بندے فقیر دے وچن پچھوں سیٹھ مجید دا خاب کھلیا پیا ہا جیکو میلن کیتے وت ہک نویں عمر درکار ہی۔ پر سیٹھ مجید خوش ہا۔ جیویں اوکوں اپنے خاب دی تعبیر مل گئی ہووے۔

”بندہ فقیر جس وقت چاہوے اندھاری گھٹلا سکدے“ مینہہ سداتاں اوندی ملھار پچھوں میں آپ ڈٹھے۔ سویرے اٹھاں تاں سٹھن میڈی سنی ہوندی اے۔“

”تہوں تاں عینک نیں لہیندا۔ فیضو گڈے کول تاں میڈے سامھنے ہک دفعہ اوں گھڑے وچوں کاں بنا کے اڈاڈتا۔ منت زاری کیتی پیو ماء اوندے تاں اوکوں لالی بناوٹ تے امن کیتس۔ تہوں تاں فیضو گڈا لالی واگھوں ہر ویلے لوندارا ہندے۔“ کئی گز لے اپنے پیراں اتے مونڈھیاں تیں لے اپنے کیساں نال کالاجیویں قصے وچوں بہہ الدیندا ہا۔

خاب اپنا کھلن پچھوں سیٹھ مجید کول ایویں لگا، ویلا جیویں تھم گیا ہووے۔ انہاں دے اندروں اچ تے کل وچ کوئی تھ نہ رہی ہووے، خاب واگھوں جیویں روز دا ہر کم مسلسل ہا۔ ایندے وچ کتھائیں دی کوئی تھ نہی۔ واہندے لالے واگھوں جیویں او ہمیشاں توں پیا آندا ہووے۔

اس جھلار نال جیڑھی قطبی تارے واگھوں قائم اے۔

”اچھا یار میں وی جلد اس۔“ کالے خیر خیر کیتی تے سیٹھ مجید آوی دے اتوں پھر دا اپنے گھر دو روانہ تھیا۔ وت دل اچ آلیں جونویں نویں شادی تھی اے ذال کیتے شاہ دی برنی گھدی ونچے۔ تاں ڈاکر فضل الہی دے کلینک دی تنگ گلی وچوں تھیندا او بازار اچ آ گیا۔ اچاں او شاہ دی گلی دو نہی مڑیا جو پچھوں او از آندی اے:

”مجید اکڈا ہن اٹھ داچم وی گھدی“ کریندا ہا۔ سیٹھ مجید بابے کول اٹھاں جواب ڈتا:

”تیکوں پہلے وی کئی دفعہ آکھیں تمیز نال الا یا کر۔ تھیوں جو راگڑ“

”ہا۔۔۔ توں تاں جیویں مدینے توں آیا و دیں“

”مدینے توں نہ آیا ودا ول وی عزت آلاں۔۔۔ شیخ عبد المجید المعروف سیٹھ مجید آف

مڈ۔“

’مڈ‘ ساہو والے واگھوں کچھی دی سبھ توں رچی جاہ ہی پر دریا ڈھالٹی تاں او سارے اتھاں کوٹ کر وڈ شفت آٹ تھے ہن۔ سیٹھ ذنی چند اتھاں کچھی دامہاندراسیٹھ ہا۔ جیندے ماڑی کول ڈھاندے ویلے ہک دنیا کھڑی تکبیدی ہی۔ شیخ مجید ہوتاں غدر توں پہوں پہلے دے مسلمان پئے آندے ہن۔

”اچھا مجید اے تاں ڈس توں تاچلو شیخ تھیوں۔ اے بھرا تیدھا کریمیاں‘ شیخان وچوں

کیوں شاہ تھی گئے؟“

بھانویں جو کریم شاہ اوکوں ڈودفعہ گٹ چکیا ہاول وی بابا اپنی زبان دی جس تو باز نہی

آندا۔

”پرے پھٹا تھی“ ذال میڈ انتظار بیٹھی کریندی ہوسی،،

پراچاں بابے دا ہاضمہ نہی تھیا اوندال آہدا پیا ہا۔ جو مجیدا کجھ دیر اوندی سنداری پسنی

پھو کے۔

”مروجن دا جہان اے مجیدا بھانویں توں سیٹھ وئی چند بھانویں تے بھانویں شیخ

عبدالمجید آف بٹ۔۔۔ انت فناہ اے۔ سیٹھ وئی چند تے سیٹھ مجید اچ کوئی وٹھ نہیں۔ وٹھ صرف

بندے دے دماغ اچ اے۔ ایہو ویلا اے۔۔۔ ہر ویلے خوش رہو بس“ تے نال ای مجیدے کوں

ولا کھڑا لیس: ”کڈا ہیں اٹھ دی کھل دی گھدی وی مجیدا!“

سیٹھ مجید بلا کہیں وقفے دے الاٹا: ”کیوں نہی گھدی“ کٹالھ گھدی ام وچھال

گھدی ام کھلو گھدم کنگر گھدم چم کھے کیتم پرماہ تیڈی دی گھگھری کڈا ہیں نہی گھدی۔

مریں پکوڑیاں دی شرشر۔۔۔“ سیٹھ مجید اوکوں بجا ڈے کے ٹر پیا۔

”ایہو تاں آہداں مریں چوہا نہ کر“ بابے ولد اڈتا تے ڈونہیں اپنے اپنے گھراں دو

لے جتھے۔

سیٹھ مجید شیخ علی مولھے دے گھر ستواں پتر ہا۔ اونویں تاں سارے پال علی مولھے

دے بختارور بن پر سیٹھ وئی چند انہاں وچوں مجید ہا۔ سیالے دا چنکا سارا علی مولھا مجیدے دے

کھلو ہاؤس دے اگوں تھلی تے بہہ گزریندا ہا۔ ڈانگاں تے لڑکے چھاں دے بچھانویں دوروں

سائیکل تے کھلو آندا ڈیکھے ہاتالا ہا ہوے ہا:

”پرے تھی۔۔۔۔۔ پرے تھی۔۔۔ بد بختا! بوماری پئی اے۔ بوماری پئی اے“ علی مولھا

کوڑموڑ داک اپنا کچے ہا ”اوے کریماں اے کون گھن سی؟“

اتے کریم شاہ سو دے کھلو کوں پنجاہ وچ کھلو اگھندا ہا۔ اے آکھ کے: ”میاں

اے کھلو ترک چکے۔“

”یار اے نہیں تازی کھل اے“

جے کوئی حجت کرے ہاں تاں کریم شاہ علی مولھے دو اشارہ کر کے آکھ ہا: ”یار!

اے بزرگ چٹی ڈاڑھی نال ٹوڑ پٹھا مریندے۔“

ایں ساری چیچ اچ اتے بد بوتوں دور شیخ مجید پچ چپتا انہاں کھلاں کوں تیار کرن اچ

بختار ہوے ہا۔ ٹر سے پے کھلوں کوں پھٹکوی دے پانی نال دھوون، انہاں کوں رنو کرن اتے

لون تیل لا کے تھان کوں ڈانگاں تے لڑکا وٹ بھانویں جو بہوں اوکھا کم ہا پر سیٹھ مجید کڈا ہیں اے

نہی سچیندا۔ تے علی مولھے دی ایں گالھ کوں اپنے چیتے اچ رکھیندا ہا جو پتر اوکھا نال سوکھاے۔

شیخ علی مولھاتے اوند اوڈا بھرا عبد و خوجہ اپنے پیو بھوکھل خوجے نال بڈتوں باد

اتھاں کوٹ کروڑ آن وے بن۔ عبد و خوجہ اپنی چٹی ڈاڑھی اتے بنجوتی نماز دے باوجود

اندری اندر اچ دی سیٹھ وئی چند کوں آپنا بزرگ سمجھیندا ہا۔ اوکوں قصیاں دی پوری مہا بھارت

جیویں زبانی یاد ہی محلے دے سارے پال اوں کوں پتھاری تے بہہ قسے سُنڈے بن۔ انہاں

ساریاں بالائے اچوں سیٹھ مجید اخیر تیں جا گدا اتے انت عبدو خوجے دے نال ای سمھ پوند اہا۔
عبدو خوجہ ہر قصہ اپنی وقتی توں شُر و کریندا اہا۔

”اچاں اسال بڈراہندے ہاے۔۔۔۔ پہاڑاں توں ڈاکوآں دیاں واہراں لہندیاں
ہن تے کچھی دے وچ لٹ مار کر کے ول پچھاں ول ویندیاں ہن۔ کچھی دے کراڑتاں بہوں تنگ
ہن اکثر شاہراں وچ اٹھی آئے ہن۔ انہاں واہراں توں ڈر کے ڈاڈے میڈے سیٹھ ذنی چند
کلمہ تاں پڑھ گھدا تے گاں اپنی کوہ کے ڈوجھے ڈینہہ مرستا۔ دریا کوں جوگی کاوڑتاں آندے
سال اسال اتھ کروڑ ہاے۔ تہوں کروڑ دے شیخ ساکوں چنگا نیں چاندے۔۔۔۔ کن ماڑی بگی
کن کاروبار گیا، کن ویزھے دا اوڈا پھل گیا۔۔۔۔“ تے انت عبدو خوجہ قصے قصے وچ
سیٹھ مجید دیاں گڈڑیاں کڈھ کے رووٹاں دا رچ کرے ہا۔۔۔۔۔ عبدو خوجہ مویا تاں سیٹھ مجید
وڈا سارا ہا۔

علی مولہا اپنے پھیاں پتراں توں ودھ قیمتی شیخ مجید کو جاندا ہا جیں چڑے دے کاروبار
اچ اوندی کلہوٹھی دھن نال بھر پتی ہئی۔ پرائندے وچوں سیٹھ مجید دے حصے اچ صرف عطر دا
پھویا آیا ہا۔ جیندی خوشبو نال او اپنی دیگر کھنڈا کے پوٹے توں پورا باغ تھی کھڑا ہا۔ کریم شاہ جیوہا
ایں کم وچ اوند ابا نہہ تیل ہاتے ہر ویلے ٹھیری لاون دی سچند ارہندا ہا، قصائی شاہر دے اوکوں
کھلو کٹھے کرن دابا دشاہ میندے ہن۔

انہاں کھلوآں تے چھاں دی سی تروپ اتے انہاں کوں لون لا کے ڈانگاں تے
لڑکاوٹ، سکاوٹ، داکم سیٹھ مجید کریندا ہا۔ پر جمال اے جو ہک ڈینہہ وی اوں شخص آکھیا ہووے جو

ترکاسن دا اے کم کھی کریندا۔ یا عید بقر عید دی چھٹی کرینداں۔ بس او سیٹھ ہا من اپنے دی موج
دا سیٹھ باقی بھرا مجید دے دے وی شاہراج لون، تیل، اٹے دا کاروبار کریندے ہن۔ مخنتی،
کم کوں عار نہ سمجھن آ لے، ہک ڈوجھے نال تاں انہاں دی سانجھ کانواں آلی کارہئی۔ ہک ڈوجھے
تے سر ڈیندے ہن۔ سارے کاربار دی آمدنی شام کو علی مولھے دی جھولی وچ سٹ کے کن پپ
کھرن دے ہیک۔ بھانویں جو شیخ علی مولھا لکھ انہاں دے ہاں تے منگ ڈلیندا ہا۔ پروت
دی پیو دا احترام تھوں نہن وچن ڈیندے۔ پر عاشق انہاں وچوں علی مولھا سیٹھ مجید دا ہا۔ علی مولھا او
ڈینہہ نیں بھلدا جڈن مجید دے اوندی دنیا ویران کر پٹی۔

واقعہ اے ہے جو غالباً لعل عیسن دے میلے چوڑھویں دے ڈینہہ ہن۔ اے میلہ
پورے ویسب اچ مشہور اے۔ قریشیاں، سامیاں، سیہواں دے گھوڑے سج سنور کے ملھن تے
بازاروں پے لنگدے ہن۔ ہک زمانے تاں عید توں ودھ رونق ہوندی ہئی ایں میلے دی۔ جڈن دا
بندے فقیر ہلکيا ہا۔ مجید اہن پکوڑے نہی کھاندا۔ جھلا رتوں او تریبے آپنی چاٹ ساوی پی کے میلہ
ڈیکھن نکھتے ہن۔ بابے ولاخلا کے اوکوں بھنگ دے پکوڑے وی اُتوں کھواڈتے۔ او صرف تماشا
ڈیکھن چاہندا ہا جو سیٹھ مجید نال کیا تھیندی ہے۔ سیٹھ مجید راہ وچ آکھیا تاں جُلو میں گھر ڈسی
آواں جو میلے تے پیوے ویندے ہیں۔ سیٹھ مجید بھانویں جو میلے داشوقین نہ ہا پر درگاہ دی زیارت
تے جمعہ دے جمعہ ہر دو رویندا ہا۔ رستے وچ انہاں دیسی گھوڑیاں جلیبیاں کھا کے اُتوں لاچیاں
داساواں شربت وی رچ کے پی گھدا۔ سیٹھ مجید کوں اچ دنیا اکھیں تے چوی چوی پئی لگدی ہئی روز
دے ڈینہہ توں ودھ روشن۔ سیٹھ مجید کوں راہ ویندیں اینویں یاد آیا۔ جڈن بندے فقیر پہلی دفعہ

اوکوں ساوی ڈتی ہی تاں اوند اسرہک من دا تھی گیا ہا۔ دھڑنوں سر نال گھر دی بجائے او بھگتس والی بو ہڑ پٹھ وچ بیٹھا ہاتے علی مولھا اوکوں نپ گھن آیا۔ ارج پتہ نہیں کتنے سالوں پچھوں اوکوں اپنا سر دلا ہک من دا پیا لگدا ہا۔ رستے وچ ہر درخت اوکوں اپنے خاب دا پتل چایا۔

بابے انہاں کوں گامٹن آ لے تھیڑ دے اتوں وڈے چڈول دو دھڑو نیجاتے زوری نال سیٹھ مجید کوں چڈول دے اکھ اچ وچ سیٹس۔

”کجھ نہیں تھیندا شیخڑا“

”یار میں نیں جھوٹا۔ اگے دی تہا کوں آکھم میکوں بھوں چڑھن“

مجید لے لاہون کوں جگھ پٹھ لڑکائی تاں بابے چڈول آ لے کوں اکھ ماری تے چڈول والے اکھا ہوا اچ بلند کر ڈتا۔ ڈرتوں سیٹھ مجید جگھ ولا چڈول اچ پاگھدی تے ڈونہاں ہتھاں نال اکھ دے ڈنڈیاں کوں زور نال نپ بیٹھا۔ اخیر ی اڈیل اوندیاں اکھیں وچ روضے دے چنے گنہس دی پی۔ خاب والی سرنگ دے اندر اتے پتلاں دے نال نال ہر شے جیویں بھر کن لگ پئی۔ کالا تاں اوندے سامٹھے جیویں اپنے جھوٹے دے سنگ پئی بیٹھا ہا۔ ڈاڑھی اوندی ہوا اچ پتنگ واگھوں پئی اڈدی ہی۔ سیٹھ مجید اپنے وجود کوں سنبھال دی بہوں کوشش کیتی پر کتھاں؟ شیواں بناں کہیں وتھ دے ہک ڈوجھے وچ غائب تھیوٹن تھوٹھی چکیاں ہن۔ اوند جیویں ہاں لاہندا ویندا ہووے۔ متھے تے پتنگھر، رنگ اوند اپلا جیویں مردے ویلے ہوندے۔ بس جند نہیں نکھتی کے نکھتی۔ سیٹھ مجید زور داسڈ مارن دی کوشش وی کیتی پر اے کوشش وی اوندی دنی دے سرکار اچ کتھائیں گم تھی گئی۔ ہاں جیویں اوند اٹھ وچ آ گیا ہا۔ اوکوں لکپا جیویں اوند اسر دھڑو تونج

تھی کے ڈونکھے پتال اچ ویندا رٹھدا ہووے۔ روضے دا چٹا گنہس دوروں جیویں قطبی تارے واگھوں ٹھکیا تے پارہویں چکرتے سیٹھ مجید اٹلی کر ڈتی۔ اٹلی دے نال ای پکڑے جلیبیاں تے ساوے شربت دا جیویں ہک سمندر چڈول والے دے سراج آن پیا۔

”اوئے بھر ڈتا ای سورا“ چڈول والے ہسکل پٹوائی۔

بابے دیاں واچھاں اچ ہالاں واگھوں کھل نہی پئی ماندی پر جوتھیا او بابے دی عقل توں دی اگونہاں ہا۔ چڈول توں اولتھے تاں سیٹھ مجید دا چیتا کھرکھج چکیا ہاتے اوں کالے اتے بابے کوں سنجان توں انکار کر ڈتا۔ بابے تاں اپنے گھر دوٹھیں پھوکیاں پر کالا اوکوں کو ایں گھر چکا وٹن اچ کامیاب تھی گیا۔ اوں ڈیہہ توں لاء ترائے سال اتے نوں ڈیہہ سیٹھ مجید اپنے آندھ گوانڈھ توں اجنبی رہیا۔ علی مولھا سویل توں لاء شام تیں بابے اتے کالے کوں مندے کدھی رکھے ہا۔ کریم شاہ بابے دی کٹاس وی چاڑھی پر سیٹھ مجید دی یاداشت نہ ولی۔ کیا پیر کیا تعویذ لہور ملتان تیں بجلی دے جھٹکے وچ لگے پر سیٹھ مجید اپنے خاب توں علاوہ ہر شے دی سُدھ بدھ دوسار بیٹھا۔ تے بھرا اوند کریم شاہ ہر ویلے ہن اوندے نال راہندا ہا۔ تے اوکوں ہمیشہ آکھی رکھے ہا:

”اوئے مرے ٹھیک تھی وچ، اچاں تاں ٹھیری دی لاوٹی اے“

ہر پاسوں تھک ہار کے اخیر بندے فقیر دے مطب سیٹھ مجید کوں آن جھلیا۔ کئی ہفتے بندے فقیر وی اوکوں اپنیاں مٹھیاں پڑیاں کھوایاں پر سیٹھ مجید ٹھیک نہ تھیا۔ اوہن ساوی نہی پنیندا۔ دت ہر کوئی بھل گیا جیویں کجھ وی نہ تھیا ہووے۔ ایں دوران مجید سیٹھ دے ڈوبال دی تھے پر سیٹھ مجید کوں پتہ نہ لکپا۔ ول کرنا خدا دا اے تھیا جو ہک دفعہ وڈے حکیم صاحب دے سامان اچوں پرانی

شراب دا ہک ٹھل بندے فقیر دے ہتھ لکھا۔ ہک ادھ قلمی نسخے توں علاوہ حکمت دے سارے نسخے سوئی کھا چکی ہئی۔ آشرم دے ممبراں دی شراب نہ پیتی جو متاں زہریلی ہووے۔ ہک ڈیڑھ لالے اصغر بندے فقیر دی غیر موجودگی وچ منگر بھر کے شراب دا سیٹھ مجید کوں گڑکا ڈٹاتے باقی ٹھل شراب دا چاکے ویندا تھا۔ سیٹھ مجید گھر ولایتے آندے سیتی سمجھ پیا۔ اے اوہو پلاہا جھل دیلے جھلارتے اوساوی ملیندے ہن۔

سیٹھ مجید خاب پیا ڈہدا اے: اوتریہے جھلارتے وڈے ہک چڈھے وچ موٹھے نال ساوی ٹیٹھے ملیندے جو ابزوغت علی موٹھا تھاں آن نکلدے تے چڈھے کوں بھن گھتیندے جیندے وچ ساوی اے۔ چڈھا بھنچین دی دیر ہئی جو مجید وچھل کے اٹھی ٹیٹھے تے کھٹ تے پیٹھا آہدے:

”دیر تھی گئی اے میں تاں بابے تے کالے نال میلہ ڈیکھن وچنجا ہا۔ اونیدھی بھال ٹیٹھے

بھلیندے ہوں۔“

حیران او اپنے سارے گھر کوں ڈیکھ کے تھیا جیڑھا اوندی کھٹ دے چوگرد کٹھا تھیا کھڑا ہا۔ تے پواندوں اپنے ڈوبالاں کوں ڈیکھ کے پچھیس جو: ”اے پال کیندے ہن؟“

اے سُن کے ذال اوندی تاں شرم توں زمین اچ لٹھی گئی۔ کریم شاہ وچوں الاٹا:

”یادداشت تاں جناب دی گئی ہئی جناب دی بیگم صاحبہ دی تاں نہی گئی۔ اے ڈو

نہیں پال آپ جناب دے ہن۔“

سوائے سیٹھ مجید دے سارا گھر نہال تھیا کھڑا جو شکر اے مجید دی یادداشت ول آئی

اے۔ حیرانی اتھوں شرم و تھیدی اے چڈن مجید اڈیڈھی دووہنچن لکھیا تاں پیواوندے پچھیا: ”کلنے؟“

”میں ذرا بابے تے کالے نال میلے توں تھیاں آواں۔“

”اوئے پتر گئے دا“ انہاں بد بختاں دی پاروں تیں ترائے سال تے نوڈے نہہ بھونڈن

وانگوں میکوں اپنی تھنسی تے کھڈائے۔ سراہ اے کریمیاں اے جیڑھا تیکوں شہر لڈی رہ گئے۔

پراپنے پیوتوں ودھ ہکا پکا سیٹھ مجید خود تھیا کھڑا جو ہنٹیں گھنٹہ پہلے تاں او جھلارتوں پیا

آندے تے پیواپنے کوں کھل کے آکھیس:

”ابا اچ خیر تاں ہے کملیاں کملیاں گالہیں کھڑے کریندے او۔“

تھالی تے نچدا بندہ

سعید کاڈی
ترجمہ: زبیر احمد

پہلا باب

کھوہ دے نیڑے یو بوج گئی ”بندہ مویا پئے“ کمی ڈٹھا لوک ابا ہلے ابا ہلے دے ویندن تیں انہیں دے پچھو چترنگ پالیں دی لام وی ویدی پئی ہی۔ ”کون مر گئے“ کھوہ گھوہ بندیں تریتیں کھوہ کوں کھڑا ڈتا۔ انہیں وچوہک تریت ہک تکھے دے بندے کوں پچھن دی کوشش وی کیتی پر اوں کوئی غیلا نہ ڈتا کیوں جو اوں سنسنی کوں اُنچ ناہ تھیون چاہندا ہا۔ کمی وی ڈردیں ڈردیں اوں کھٹ نال وگ روانہ تھیا۔ جھتیں کرئیں وچوہراہ پئیدا ڈھوڑا ڈنیدا ہر بندہ موقعے تیں اپڑن کیے مٹھیں پھوکی ویندا ہا۔ قہر دی گرمی ہی تیں ایں کڑکدی ڈھپ اِچ سہی کڈھن لو انہیں دے رستے تیں کوئی درخت وی کے نہ ہا۔ کمی کوں ڈر ہا کہ کتھیں او تر یہہ کنیں مر نہ وئے، پر لوکیں دے پیر کڈاں رُکدے ہن۔ اوتاں اوں سنسنی کنیں وانجے تھہ راہون چاہندے، جیہری اے سڑدی ہلدی بھوئیں انہیں دے سامھنے پیش کرن والی ہی۔ ایہا سنسنی آون والے کئی مہینیں تیں ہر گھر کوں آپنی وکیر وچ گھنن والی ہی۔ تیں نال وستی دی تاریخ وی بنن والی ہی۔ کمی کجھ تھی کوں ڈیکھ گھدا جو کجھ لوک گول دائرے دی شکل اِچ کھڑن تھے۔ ہُن لوکیں دا اوکھ، کمی وی جنہیں دے

زلے ہا، اوں گول دائرے وچ زل گیا۔ کمی کوں پتہ لگا جو ”مر کھٹو اتر یہہ کنیں مر سئے“ اولوکیں دے چڈیں وچو جھاتی پا کے انہیں اکھیں نال اوں بندے کوں ڈیکھن چاہندا ہا۔ اوں تن ماریا تیں او منظر ڈیکھن وچ کامیاب تھی گیا۔ ہک بندہ مونہہ دے بھرتے ڈٹھا پیا ہا تیں اوندی لاش دے آسو پاسو ہک ادھ لپ ٹکیں ٹافیں دی کمری پئی ہی۔ اے ٹکیاں ٹافیاں اوڈو ہتریں پوتریں واسطے گھدی ویندا ہا۔ او بندہ اوں وستی وچ ولدی واری مویا ہاجیہری وستی دے لوک تکرے ہن تیں چیکے دی خاطر کھیر وچ سوڈا ملا کے پیندے ہن۔ کمی دی ڈاڈی اوں کوں ہک واری اوں وستی دے بارے ڈسیا ہا۔ جیکر او مر کھٹو اپنی وستی وچ حیند اُچ ویندا تاں ٹکیں ٹافیں دی اِیں لپ نال اوندے گھر دے پال نہال تھی ویندے۔ کمی جڈاں وڈا تھی آیا، جیکر او اپنی وستی آیا ودا ہووے ہا تاں گرمیں دے ڈنہہ وچ اوں جاہ تیں وچن اوند معمول بن گیا ہا۔ او اتھاں چڑھاوے دی صورت ساوے پتریں دیں مٹھ وی وچ رکھدا ہا حیندا مطلب ہا ”اوں بندے دی یاد وچ“ جیہر اتھاں تر یہہ کنیں مرستا ہا تیں راہ بھلید ڈپالیں تیں ٹکیاں ٹافیاں ناہ پچا سکیا۔ اے اوں وستی دا ہک درشن ہاجیندے پچا دھو کوہ سلیمان کھڑے تیں پوا دھو سندھ ساگر پیا واند اے۔ ایں وستی دی ڈکھ ڈراکلی ہی تیں پہلی واری آون والیں کوں کہیں باری جاہ دے درشن ڈیندی ہی۔ اتھاں وٹن والیں دے قد چھوٹے تیں گھر چوڑی دے ہوندے ہن۔ او انہیں جادیں کوں کوئی اوپری مخلوق گلدے ہن۔ اداس رُوحاں۔ ایں وستی وچ کڈا ہیں کوئی باہر دا بندہ ناہ آندا بس کجھ مٹی وچ پھاڑتوں لہہ آندے ہن۔ پھاڑی مٹی صابن دی جاہ استعمال تھیدی ہی کیوں جو اتھو دا پانی پاڑا ہا۔ تیں اوندے وچ صابن ناہ گھلدا۔ ایں وستی دی کوئی تاریخ کے ناں ہی۔ گو کمی پہوں لوکیں کوں اوپتر

سُتر کرن دی کوشش کیتی پر بے سود۔ کالھ اے ہے جو ہمیش دی کوئی تاریخ نہیں ہوندی۔ ہمیش تاں بس ہمیش ہوندے پیا۔ جڈاں لوکیں کوں انہیں دے ماضی بارے پچھیا ونجے ہا تاں اوہ تھوٹھلیکے دی تلتی وچ پگیلیاں سٹلٹ پئے ویندے ہن، پتھروا لہراں گٹن پاروں، حال دی کندھی تیں تھوٹھ ساوے کریندیں ہوئیں۔ ایس نوٹے زمین دے وسنیک جنگجو ہن تیں انہیں دے وڈو ڈیرے عرب دے راہن والے ہن۔ جڈاں اُتھاں انہیں کوں کیس یدھ وچ ہارتھی تاں او جان بچا کے اُتھاں اُتھ وے ہن۔ ایس جاہ دی مٹی بہوں زرخیز ہئی تیں رود کوہیں نال سیراب تھیدی ہئی۔ ایس پچھوٹے دی بھراں لووی کوئی ٹوکواں تاریخی حوالہ ناہ ملدا۔ تیں ناں کہیں اچ تاں پیرا پچھو تیں ٹورن دی کوشش کیتی ہئی۔ خود اچ دی حیثیت دی ہک اٹھیں خواب دی ہئی جیں ہمیش ادھورا راہوٹے۔ ”میکوں اُتھاں کر اڑیں دی گذران یاد اے“ اوندے ہک پکے سن دے سکے اوکوں ڈسیا۔ اے ڈسیندے ویلے اوندیں اکھیں وچ چمک آگئی۔ کمی اوندیں اکھیں وچ چمک ڈھٹی۔ ”او بہوں بھلے مانس لوک ہن۔ میڈا ہک سنگتی ہوندا ہا جیندا ناں پھمن داس ہا۔ میں انہیں دے نال لڈ بچن چاہندا ہم۔ میں اپنے یار کنیں نکھرن نہی چاہندا۔ او میڈا بہوں گھانا سنگتی ہا۔ اساں جنگل وچ کٹھے پیر پٹن ویندے ہاسے۔۔۔ او بہوں سوہنے ویلے ہن“ اوں اپنے چولے دی ہانہ نال پنجھوں صاف کریندیں ہوئیں آکھیا ”گندری دے گھنڈ ناں لہا وے پال آ“ ہاں بھکاں ڈیون پئے ویندی اے۔“ مگر ایندی کوئی تاریخ ہوسی تاں سہی گواچ او کہیں اندھی کھڈ اچ مٹی دے پوئیں پٹھ دلیچ چکی اے۔ آئے پٹیا ددی اصلیت کوں جانن کیتے کہیں کوئی ضرورت محسوس نہیں کیتی۔ ایس علاقے دا سارا محل وقوع کہیں گھائی غش اچ ہا۔ کہیں وحشت پاروں ہرون توں منجھ دے نیل و نیل

پچھاویں تھنڈے ہن۔ اُتھ نہ کوئی عشق دی داستان ہئی جینکوں وتی دے چھو ہر راتیں کوں پہہ کاوٹ ہا۔ نماشاں دے باد تیل دے ٹمکدے ڈیوے، پروکولوں غستان دے درشن ڈیندے ہن نیزے دنچو ہا تاں کڈا ہن نہ جاگن والے ہنگارے سُنیدے ہن۔ ”کوئی ودے او وے“ ایس ہکل دا ولد اُتھ سٹے دی بھوک ہوندی ہئی۔ ایس وتی دا کوئی دی پیا جہم نہی تھی سگدا جو اُتھاں کوئی دلچاسا نہی رہندی جیندے کیتے کہیں یوسف دا اُتھاں آوٹ تھیوے ہا۔

اے غفور دی جاہ ہئی جیندا اسوائے ایندے کوئی کم نہی جو نکلے نکلے پالیں کوں بھاوے تے گجھیں چسپیں کنیں چانوں کرے۔ توڑے جو غفور مر چکا ہئی پر اوندے پچھوں اوندے سکھے پڑ پڑ شاگرد ہن جنہیں داکم نکلے نکلے پالیں کوں ٹھوکن تے گجھیں چسپیں کنیں چانوں کرنا ہا۔

غفور جیں ویلے لوکیں وچ ہوندا ہئی تاں او ہک مداری آلی کار لوکیں کوں حریان کر ڈیندا ہئی۔ او ہر ہک کوں اپنی پاسوں چمک گھندا ہئی۔ اوندیاں پگھلیں تے کہانیاں لوکیں کوں مندر گھندیان ہن۔ او کڈا ہن وی اپنے گھر تر اے چار ڈینہہ کنیں ودھیک نہی رہندا تے چلدا پھر دا رہندا ہئی۔ ہر ویلے اوندی روح بے تاب ہوندی ہئی جو کیویں نکلے پالیں کوں چھٹن دا ڈا سکھاوے۔ او جو کچھ چاہندا ہئی اوکوں مل ویندا ہئی۔ اوکوں کوئی پروا نہی چاہے او پریں دے امیں تیں کھجیں دے قصیں منگے پنے ہا، مستجیں کیتے چندے کٹھے کرے ہا پر کھتاوں نہ کھتاؤں اوکما ہی گھندا ہئی۔ دھوکہ ڈے کے نس و نجن، جنہیں کوں لہھاؤں تے کہیں شے کوں خائے تیں نہ لکھن اوندیاں خوبیاں ہن۔ او اینویں رہندا ہئی جیویں ہمیش کنیں اینویں ہووے تے اینویں ہی رہسی۔

ہک دفعہ او اپنی ذال جوئے وچ ہر گیا تیں وستی وچوں منڈھو گم گار تھی گیا۔ غفور پوہ تیں
ویندرا پیا ہا۔ ہک چھو ہراوندی ذال کوں آن ڈیا۔ اے ہواوی کھنڈی ودی اے جو و تیکوں شرط اچ
ہر گئے۔ اوندی ذال دا چہرہ ہمیشہ واگہوں کہیں تاثر کولوں خالی رہیا تیں او اپنی خفت دی چھکی کھل
کھلن پئے گئی۔ رات کوں غفور دا گنڈا کھڑ کیا ”میڈ پئے اگو لپڈئے بھونڈن تیڈا پئے سورتیکوں
شرط اچ ہر گئے۔ ہن میں مالک ہاں تیڈا میڈ پئے اگو کہیں بہانے دی لوڑ اے تیں نہ کہیں گئے
بھونک دی میں تیکوں جیتی کھڑاں۔“

چرس دے نشے اچ ڈھت ہک دھیبے کھاندے جو ان دے پوکے سُن کے وستی
دے بہوں سارے لوک گھریں کنیں پاہر و نکل آئے۔ چٹاں اوکوں نال گھن و نچن تیں بھند ہا۔ جتنے
لوک کٹھے تھے کھڑے ہن انہیں چو کوئی وی انہیں ڈوڈی ٹھہی کراوٹن لو اگو تیں نہ ودھیا۔ اوتاں بس
تماشہ ڈیکھن چاندے ہن۔ او ایویں چپ کیتی کھڑے ہن جیویں پردے تیں فلم پئے ڈہدے
ہودوں۔ او کہانی دے سنسی خیر انجام توں محروم تھہ راہوٹن چاہندے۔ او ڈی بے صبری نال آخری
سین دا انتظار کریندے کھڑے ہن۔ ”میں تیڈے نال کوئی نمی جلدی“ تاک دے ویلے وچوں
ہری ہوئی تربیت دی اواز آئی۔ وئے بھونڈن توں اے کیرہی تہ تیں کھڑی آہدیں، میں جھنڈ
چکاں تیں میں تیکوں سنگ اپنے نال گھن و نچ سکداں، جو ان غریکے۔ او غر کدارہ گئے پر اوکوں گھر
وچو کوئی ولد اولائیں ملیا۔ لوک اٹھوٹن پئے گئے۔ فجر کوں معاملہ سنبھل گیا تیں جیتن والے کوں
خالی تھہ گھر دوو نہ پٹا پیا۔

☆☆☆☆

کمی ہن چھی سالیں دا تھی چکا ہا تیں سکول داخل تھیوٹا ہا۔ وستی وچ ہک پرائمری سکول ہا
تیں ڈاڈے سیں اوکوں اٹھا تیں داخل کرن دا فیصلہ کیتا۔ ”تیری کرفجر کوں اسان سکول جلدے
پئے ہیں۔“ کمی سکول دے بارے کجھ ناہ چاند تیں ہاناں دی کوئی گالھ نہ کیتی۔ فجر کوں کی تیار تھیا
تیں ڈاڈے دے نال سکول آ لے پاسے ٹر پیا۔ گھر والیں واسطے اے کوئی وکھری گالھ نہ ہی تے نہ
انہیں اوکوں خیر خوش آکھیا۔ جڈاں او سکول پہنچے تاں اے تاں بہوں ڈراکلی جاہ نکھستی۔ ایندی
ڈھاریں والی چھت کڑکدی ڈھپ دے کڑاویں روکٹن جوگی دی کے ناں ہی۔ کوٹھے وچ مڑ دی بو
ہی تیں تقریباً ویرہ فقرے پال ٹاٹ تیں بیٹھے ہن۔ اُستاد موجود کے ناہ تیں شرارتی چھو ہر گوبھی
چائی پئے ہن۔ ڈاڈے انہیں کولوں ہچکھیا تہا ڈاڈا اُستاد کتھاں اے؟ انہیں وڈا خوشی دا اظہار
کریندیں ہوئیں آکھیا ”وٹ پکاوٹن گیا ودے“ ”چلو اسان اوندا انتظار کریندے ہیں پڑ آ“
ڈاڈا سیں اُستاد دی تہڈی تیں پہر تھیا۔ تیں کمی وی اوندے نال پہر گیا۔ ایں عجیب و غریب ماحول
وچ کمی کوں وٹ پوون پئے گئے۔ اوندا دل آہدا ہا اُتھوڈرک و نچاں پر او ڈاڈے دے خوف کنیں
اے جرات نہ کر سکدا ہا کیوں جو اوندا ڈاڈا احاکمانہ طبیعت دا بندہ ہا تیں نافرمانی منڈھو برداشت ناہ
کریندا۔ ہک مندھرا اُستاد کریشیں وچو ظاہر تھے۔ اوندی راحیں والی شکل ڈیکھ کے کمی ڈر گئے
”کڈا ہیں کڈا ہیں جن دی بندے دے روپ اچ سامھنے آویندن۔ او اوکوں کھاوٹن آندا پیا ہا۔
کمی دے معدے وچ وٹ پئے گئے تیں اوں اُلٹی کر سٹی۔ او ہاں کچے دامر بیض بن گیا تاں کئی
مدت اے بھوگ بھگیندا رہیا۔“ ”تیڈی طبیعت ٹھیک تاں ہے؟“ ڈاڈے اوندے کولوں ہچکھیا۔
”اچ اسان گھر ول جلدے ہیں، سبھا ہیں دل آسوں“ اگلے ڈینہہ اوں سکول و نچن کولوں انکار کر

ڈٹا۔ گھر وچ رولا مچ گیا۔ ڈاڈا سخت کاوڑ وچ ہا اوں اوکوں زور دے دڑ کے ڈتے۔ اوندے دڑکیں نال گھر وچ رکودا ہا۔ ڈاڈا جاہ تیں لگا گیا جیہری گھر کنیں فر لاگ کھن دی وچ تیں ہی۔ اوں سارا ڈیہ نہ اٹھائیں گذار ڈٹا۔ اورات کوں دیر نال گھر آندا ہا۔ کمی ہمیشہ ڈاڈے ڈاڈی دے لاہڑے (نوک جھونک) دی تاڑا وچ راہندا ہا۔ اے ایں گھردی ریت بن چکی ہی ”تریتیں کنیں پریں تھیا راہوں ہی ٹھیک اے“ او زیادہ تر وقت فارسی زبان دے شعر تیں طب یونانی دی کتاباں پڑھن وچ لگا رہندا ہا۔ او اپنے مزاج دا بندہ ہا اپنے سماجی ورتارے وچ صاف سٹھرا ہا۔ ”عجیب آدمی ہا“ آپنی ذال دے علاوہ کڈا اپیں کہیں بی تریت نال ناہ سٹا۔“ اولوکیں نال بہوں مہربان ہا“ بدلے وچ لوک دی اوندی عزت کریندے ہن۔ نہ پیسے والا ہا نہ اوکوں اپنے شجرے دا کوئی فخر ہا“ غریب خاندان وچ ہا۔ اے سب محبت دے طفیل ہا۔ اوسرا پا محبت ہا۔ کئی سالیں باد وچ کے کمی اوندے شخصیت دے حسن پچھوں اسرار کوں کھن دے قابل تھیا۔ ایویں لگدا ہا جیویں اوں اپنے آپکوں کائنات دے ردم وچ رلا چھوڑیا ہا۔ او ہوندی حقیقت چاٹ چکا ہا۔ کہیں نہ کہیں طراویں اوں اے راز پا گھدا ہا کہ ”سب مایا ہے فانی ہے“ اینکوں کھن دی کیا لوڑاے“ واہندے وگہدے چلو۔۔۔“ جے سرانندی بیٹھ دیوان حافظ ہووے تاں زندگی کولوں پیا کیا طلبیجیے“ اوندے مرث دے باد ہک کاٹھی دی صندوق وچ اوندیاں کچھ لکھتاں ملیاں جیکوں اوندی زندگی وچ کہیں ہتھ لاوٹ دی کوشش نہ کیٹی۔ کتابیں دے بیٹھو ہک فوٹو دی ملیا۔ کمی اپنے ڈاڈے سیں دی جھولی وچ بیٹھا ہو یا ہا۔ باد وچ کمی ایکوں گذرے ویلے دے ہک من موہنے خزانے دے طور سانہج رکھیا۔ اینکوں سنہری فریم وچ پوایا حیندے اُتیں ساوے رنگ دا ہالہ بنیا ہو یا ہا۔

دوجھا باب

ہک دفعہ ڈاڈا اوکوں اپنے نال جے نماز دو گھن گیا۔ ہنالے مانہہ اچ وی مسیت ٹھڈی ہی۔ منہر اُتے ڈاڈھی آلا ہک بندہ تلے بیٹھے لوکاں کوں خطبہ پیٹھا ڈیوے: ”تساں گنہگار اوں اگلے جہان داسوچو“ اپنے سارے گنہاں دا تہا کوں اُتھ حساب ڈیونا پوسی“ اپنے گنہاں دی تہا کوں سزا ملی، ہمیشہ کیتے بھاء اچ سڑ دے راہسو۔“ اے سُن کے کمی مسیت اچ بے ہوش تھی گیا۔ خسی دے مونڈھیاں تے اُتھوں چوٹج آیا۔ ”ایں معصوم کوں اُتھ کیوں گھن آئیں؟“ ”آپ آدھا سہی۔“ اے اوند آ پکوں جواب ہی۔ کمی اتنا ڈر گیا جو اوکوں سبھ شے بھاء اچ سڑ دی لگے۔ اوند اخیال بدلاوٹ کیے، ڈاڈے اوکوں ریڈیو گھن ڈٹا۔ اے تحفہ اوکوں ڈاڈا بھانا۔ ایکوں چلا کے اومیوزک سنے، بھلکھ ساری حیاتی ایکوں اوں ہاں نال لائی رکھا۔ راتیں ایکوں کچھیں پاسے۔ ہک رات کو اہیں مولی ریڈیو اچ دی بیہہ آیا: ”زندگی عارضی شے ہے ہر فیلے موت یاد رکھیجے“ زندگی دے سارے مکاں دا آخر حساب تھیں۔ ہک نہ ہک ڈیہ نہ بندے مرنے، کھی قبر اچ وٹ کیا کریسو اُتھ وٹھو ہیں تہا کوں کھاسن۔ قبر تہا کوں گھٹ گھنسی تے اے سب کچھ کھپے سر بھوگنا پوسی۔“

اوکوں لگے بھاء جیویں ویرھی دیندی ہووے۔ بھاء چوں نکلتن لورووے پٹھے، لیکن عجیب عجیب چہرے ہن جیہڑے اوکوں چنخے اچ ولاسٹ گھتن۔۔۔ اے چنخا جتھ اُوں سڑنا ہی، اوکوں ازلی لگے۔ راتیں ڈرا کلاخاب ڈٹھس: او چنخے اچ ڈھاندا پئے۔ دھاڑ دھاڑ کریندے۔ وٹ دی اوکوں کوئی بھاء دو دھروئی دیندے۔ ”اماں! اماں!“ ہوش اچ آنن کیتے

سَموں غفور دی وڈی وڈی بھین ہئی۔ کئی دے رت ناکڑے چاچے نال پر پی ہوئی
ہئی۔ او پہلوان ہئی، نکھو لیکن ڈسنا پاسنا جوان۔ ”وئی بیٹھوں، پیڈ بیٹھوں۔۔۔۔۔“ دا کیہاں شرم
کر تیجے۔“ تریمتیں پھساوٹ دا ڈھب ہس۔ پک ڈنہہ اپنے گھر او پک تریمت گھن آیا۔
”کچھن آیاں جو میں ایندے نال شادی کرینداں“

پیس۔

”شیر و آگئے، شیر و آگئے۔“ آپنی لسی جہیں گھوڑی تے چڑھا آوے۔ اوندے

156

مونڈھیاں نال بھئی، پچھوں سموں بٹھی ہووے۔ منہ تے پھلھ ہووے، رنگ نیل کچ ڈے۔

گھوڑی توں لہہ کے شیر، سموں کوں زمین تے دھر و سٹا، اوہنا کہیں تہ دے بے جندے بار
واپس بٹھی۔ پچھوں کی پدھی ہوئی ہس۔ ”ٹھنیں کو ہنداں اکیوں۔“ شیر و پوکا۔

”نہیں۔۔۔۔“ ڈاڈی اوکوں ڈکن دی کوشش کیتی۔ ”مارن گناہ اے۔ چنگا اے طلاق چا
ڈینوس۔“ ماء کوں پچھو و دھا و دھا ڈٹس۔ ہوا اچ رت دی بو لگے۔ لوک سارے کپے کپے ہووے۔

کندھلی اُتے کانواں، کاں کاں گھٹ ڈتی۔ پچھانویں و دھنوں کھڑ گئے جیویں آکھو وقت رُک
جگیا ہووے۔ گھنٹاں اکھیں ٹوٹ گھدیاں، گجھ اکھیں پاڑ پاڑ ڈیکھن۔ اماں کئی کوں کوٹھے اندر

نیون دی کوشش کیتی۔ تریمتیں دی اوں جاہ کٹھیاں تھی گیاں تے سموں دے انوں انوں کھلا دائرہ
بنا گھد وئے۔ سموں دیاں دیداں پٹھہ دو ہووے۔ کمب دی وچے۔ سارا جھ پنگھر و پانی ہووے۔ شیر و

آپنا خنجر جو چھکا، ساری وتی دھاڑ دھاڑ کیتی۔ کئی، سموں دے پیٹ اچوں خون دافوارا نکلا
ڈٹھا۔ او رت دے دریا اچ ہڈی پئی ہووے و ت شیر و اپنی پوری طاقت نال وار کر بندار یہا۔

ایں منظر اچ تریمتیں پچھے کئی رنگ بھرے۔۔۔۔ ”شیر و سموں دی چھاتی کیندا اپیا ہاوے۔“
شیر و دے وچن پچھوں، سموں کوں کھٹ تے رکھ ڈتوئے، اُتے جی چادر گھٹوئے چا۔

قطرہ قطرہ تر مداخون بھوئیں تے ڈھاوے پیا۔ قانونی تقاضیاں دے بادا و فوج گئی۔ نہ کوئی اوکوں
رنا نہ کیس اوئدے وین کیتے۔ چھڑا اوئدی کڑی دھی دیاں ٹوکاں، ڈسکیاں اوکوں و داغ کیتا۔ شیر و

ڈھیک گیا۔ ”میں خاندان دی عزت بچائی اے۔“ اووتی داہیر و بن گیا۔ ڈاہویں چند ہر دیں، وتی
آلے جواناں دی اوئدے نال جیل اچ ملاقات ہک مقدس رسم بن گئی۔ جبکہ گھنٹاں شکھ داسا ہ

گھداتے اپنے ذالیں جو گے تھے۔

”ہوں تھی گئی اے، بس ہن میں آپنے ڈال بالاں کوں نال گھن وینداں، ڈو جھا اچکل

میڈی پوسٹنگ وی جنگی جاہ ہے۔“ کئی دے پیو آکھا۔ اوں رات کئی آپنے ڈاڈے نال سٹا۔
”ڈاڈا! آساں سجاہیں ویندے پئے ہائیں۔“ اوئدے جئے دی بواو کوں بھاندی ہئی۔ ”میں تیکوں

خط لکھساں، وعدہ۔۔۔۔۔ توں وی لکھیں تاں۔۔۔۔۔“ ڈاڈے اوئدا متھا چٹما۔ ”وچ سمھ پو،
سجاہیں سویل نال ٹساں وچنے۔۔۔۔۔“ اوئدیاں گلہاں، ڈاڈے دے ہنجھو آں نال بیچ گیاں۔

”چھڑا توں میڈا سنگتی ہاویں، ہن میں کلہا تھی گیم۔“ ڈاڈے فارسی دے شعر پڑھن شروع کر ڈتے
جیو ہس بھادیں جو اوئدی سمجھ توں باہر وں ہن لیکن اوئدی سُر اوکوں پخس ڈیندی ہئی۔

کئی لگا گیا۔ اوئدا رقعہ اوئدے ڈاڈے کوں ڈتوئے۔ کچی لکھائی اچ لکھا پیا ہووے۔
”پیڈے کیتے ڈاڈا میں مونجھا جھیاں۔“

ہک ڈ۔ نہہ اوئدے پیو آں ڈسایا: ”پڈھڑا مر گئے۔“ کئی رو رو آساں ہلاوٹن چاہندا
ہئی۔ اوئدے پیو اوکوں اتہاں چاکے، اوئدا سر آپنے مونڈھے نال لا گھدا۔ ”آے دنیا دی کھیڈ

اے بابا! ہک نہ ہک ڈ۔ نہہ ہارنی اے۔“ آپنی تمام دانائی کوں بھککیندا، پڈھڑا ہمیشہ کیتے ٹر گیا۔
اوئدے مرٹ تے اوں ڈ۔ نہہ گھر دیاں چڑیاں مونجھیاں تھی، آپنے آپنے آکھٹیاں چوں نہ

بکھتیاں۔
”جیویں تساں اپنی قسمت داسا مٹا کریندے ہاؤ، اوئدے نال ہی تہا ڈی ہونڈ بندی

ہے۔ کوئی نیں جاندا جو ساڈی قسمت ساڈے چار چو پھیر نال بندی ہے یا وت اسانوں لکھیندی

ہے؟ ہک شے پکی ہے جیس شے تھیوے او تھی کنیں رہندی ہے“
 بڈھے ڈاڈے دی ڈاڑی دا ہک پتا۔

”اللہ --- دادا--- بی بی“

مزار خان

محرر کون اندر بھیج“

پکٹر چڑا سی کون حکم ڈتا، جیڑھا اوندی گھنٹی دے لاتے سامھنے تھیا۔

”جی سر۔۔۔۔؟“

صاحب دے کرے اچ وڑ کے محرر ادب نال پچھیا۔

”ہاں بھی!۔۔۔۔ توں اتھا ہوں دامقامی وی ہیں تے تھانے دا پرانا ملازم دی۔۔۔۔۔ ایں بندے کون

جاندا ایں؟۔۔۔۔۔“

”کیڑھاسر۔۔۔۔۔؟“

”تساں نہوے ڈیدھے۔۔۔۔۔ اوں پیروں راہنے بندے کون؟۔۔۔۔۔ جیڑھا تھانے دی اگلی گلی اچ،

روز فجر توں لانا شاں تانی، ہتھ بھی بلانا غمہ دارا ہندے۔۔۔۔۔“

”اچھا! او۔۔۔۔۔ کر بری ڈاڑھی نال، میلے کپڑیاں آلا۔۔۔۔۔ ست فٹا۔۔۔۔۔ کالے رنگ دا پنڈھڑا

۔۔۔۔۔؟“

”اوھو! بالکل اوھو۔۔۔۔۔“

چڑھوئے اپنے ایمان دی سلامتی نال سرداراں توں ودھ نیک نامی کیتی۔ اپنے کسب اچ آہدا اتنا طاق ہئی اوں اپنے زمینداراں دے پتراں دھیاں دے پیر دا میچا زندگی اچ ہک واری گھدا ہوی۔ اوکوں پک ہوندا ہا، وڈے ملک دے چھوٹے پتر دا پیرا کتنا ہے۔ چھوٹے خان دے پریندے پتر دی بچی کتنے انگل سیوٹی اے۔ مجال اے جو تیل پھل دا فرق پوے ہا۔ چھڑا موچی نہ اکھیا جے۔ ان پڑھتی کے وی سارے وسیب دے لوکاں دیاں امانتاں سنھلیندے پڑاٹے ہندو آں روک ہگولیاں ولیندا ہا۔ ذرے جیڈا مغالطہ جو نہی تھیندا۔ کہیں زور واری چٹھی اوکھی جھلیندا ہا۔ جھل گھنے ہا، تاں اوندی چٹھی انگریز دی عدالت وی کڈا ہیں نہ اُپترائی۔۔۔۔۔ ایویں خمیسا اپنے ہنر دا بادشاہ ہئی تے ستھ پر ہیں دا صرف سیانا نہی، جرأت نال نیاں کریندا ہا۔ اللہ لگی آہدیں، او کہیں سردار، مہراں گوں نہی ڈردا۔ وٹیرتاں اوندے لکھے اچ نہی۔ اوندی چھڑی حاضری کہیں ستھ پر ہیں اچ انصاف دی ضمانت ہووے ہا۔۔۔۔۔ ڈونہیں میہر جیندے ہن۔ سوٹی صحت نال مٹی صدی توں اُتہاں عمر ہاں دا چندھ کچی ٹیٹھے ہن۔ ہوش حواس اچ ہن۔۔۔۔۔ اتنا جان کے سوشیا لوجی اچ ماسٹر، نوئل پولیس انسپکٹر دے من اچ اوں ”اللہ۔۔۔۔۔ دادا۔۔۔۔۔ بی بی“ آ لے پڑھڑے گا لھے بارے شاہر دے دانا بزرگاں دی یادداشت کوں ٹٹولن دی سک بکھ پئی۔

ہک رات کہیں ویلے، انسپکٹر صاحب اپنے مقامی محرکوں نال رلیندا پٹھانے کسلے دی کہانی سُنن کیے، ہک بزرگ دوونچ پُچا۔ پتہ اے لگا بھئی: چارے آلی راکھ دے ڈبھاروں، بھنڈڑیں اڈے توں ڈواڈھا کی کوہ اُبھیوں ڈوکھوہ ان: کچا تے پکا۔ ڈوہیں کوہ چھینیاں دن۔ انہاں دے نال ہک بیاء شادے چھینے دا کوہ ہا: پاوی۔۔۔۔۔ جیڑ ہا ہُن شیت بھڑتھی بگئے۔ شادا،

پٹھانے لگا لھے دا پیو ہا۔ پاوی تے وسدا ہا۔ اوندے جیندیں پاوی تے وائی ناں جوگی ہئی لیکن چھینا، سوڈو ڈھ سو پہارو دے نویکے اجڑا مالک ہا۔ سوکھا سوڈھا ماٹھوں ہئی۔ وسدا رسدا تر تاڈا ہس۔ ڈودھ پُتر آ لا جٹ ہئی۔ ذال تے ترائے پال ہانس۔ ڈو پتر تے تر تیکھی دھی۔ وڈے وڈے داناں پٹھاناں۔۔۔۔۔ ڈو جھادا داتے کئی کئی دھی جنی ہس۔ پُتر ہا نہہ پیل وی آن تھیونس، اللہ سیں شادے تے اوندی ذال کوں آ بگڑ پچھڑ سنہال گھدا۔ ڈوہاں دا کو چلیھا تھیا۔ خمیسے چڑھوئے ٹھڈھا ساہ بھر کے ڈسیا:

”میکوں اچ دی گھڑی روک یاد اے، ڈوہاں دے چلیجے دی خیریت ہئی ڈی نہہ تھئی تے میں آپ وونچ پکائی ہم۔۔۔۔۔“

خمیسے تے چھینے دی گھائی ہئی۔ کئی زمیندار تعلق اپنی جھاء لیکن ہک پے دے ڈکھ سکھ شادی غمی دی بھاجی برادری پرائی ٹری آندی ہانیں۔ خمیسے کوں ڈوہاں ذال پے دی موت دا بھرا بھین جیڈا ارمان لگا۔ اوں بھرا بن کے یتیم بھرجیاں دی کئی سالاں توٹی اُتو والی وی کیتی۔ ڈوہیں بھرا۔۔۔۔۔ پٹھاناں تے دادا آپ ڈاڈھے سیانے تے ڈے وار نکھتے۔ انہاں پیو دی پلدی وِسُن نہ ڈٹی ہتھوں پیو کن ودھ راند رسونہیں۔ بھرانواں دی میت تے سبھ دوست خوش تھے، شریک سرن۔ انہاں دے بخت سیت کوں مالک چوکھا کیتا۔ اجڑو دھا ویایا تاں لکاں لانگھیاں نہ ماوے۔ پیو، سوڈو ڈھ سو پہارو چھوڑ موویا۔ ہُن اجڑ ڈوڑا تھیا ودا ہانیں، فصل وائی کوں اورنگ لگے، مٹاں مٹاں اُن دے پلے اگلی و ساکھ تائیں نہ کھلن۔ ٹنگ وچکن داسٹاں رواج جو نہی پیا۔ وسیب اچ انہاں دا اُن امانت تھی ورتیندا ہا۔ اے اوں ویلے دی گالھ اے جڈاں نہر نہی آئی تے تھل دی

ودھدی گئی۔ ہفتیاں مہینیاں بچھوں کیا تھیا کوئی بہوں ضروری کالھ مختصر توں مختصر کرے ہاچا۔

دوا غذا کیے تک ڈنہہ اپنے پئے نال حسی جو اوندی سالھ اچ وٹے تاں اوندے زبان تے بی بی دالوظ آیا ڈوہاں سمجھا معیادی بخار نال شیت چیتا پھر نکیس۔ بھرا اوکوں کھل مشکری نال سمجھایا: ”کاکا! اے میڈی بھر جائی اے۔۔۔“ ”حسی“

انگل دے اشارے نال نانہہ نانہہ نکیس۔ خرت جواب ڈتس: ”بی بی“ حسی تے دادا ڈوہیں ذال مسالا کچی کچی کھل کھل پئے۔

کچھ ڈنہہاں باد پٹھاناں ٹرن پھرن داتھیا۔ پہلے پہلے مالھ دے لوٹیاں دے ورھیاں وٹن لگ پیا۔ وت تھولی تھولی زبان وی چلن لگ پیس۔ دادا گپ مذاق اچ کڈا ہیں اپنی ذال کوں اوندی بھر جائی آکھے ہاتاں پچی پچی اوچھر تچ کے ھٹکس ہا:

”وت نہ آکھیں بھر جائی۔۔۔۔۔“

لحظے بادوت بھرا کوں پہرہ سمجھاوے ہا:

”وئے کلا! بھر جائی بھر جائی ہوندی اے۔۔۔۔۔ اے بی بی اے میڈی۔۔۔۔۔“

جیویں جیویں ڈنہہ لنگھدے گئے نویں پرنی کنواروی اپنے پئے نال کم کاراچ رل گئی۔ خمیسا اوں ٹہردی کئی کئی کالھ چاندا ہی۔ آکھے: جھیکو بھر جائی دالوظ، پٹھانے دی چیز ھ بن گیا۔ کہیں کالھوں رے بٹھے ڈیر کوں اپنے پئے دے سامنے آکھے ہا:

”بھرا دا آکھا منے نہ منے۔۔۔۔۔ بھر جائی دا آکھا تاں ضرور منیسی۔۔۔۔۔“

اُتھائیں رُسیما چھنڈک، بزرگ بن کے وضاحت کرن ضروری سمجھے ہا:

”مریں! کستی واری سمجھائے۔۔۔۔۔ توں بی بی ایس۔۔۔۔۔ بھر جائی نیس۔۔۔۔۔ بھر

جائی غیر جائی ہوندی اے۔۔۔۔۔ بی بی ماء پیو جائی ہوندی اے۔۔۔۔۔“

خمیسے کوں پٹھانے دی ایہوتا نی خیر خبر ہی۔ وت کیا تھیا۔ ایس توں اگہاں او آپ بھیڑا کہیں گیزوات آ گیا۔ اوندے اپنے بے حال تھیون دی وت تک انج کہانی اے۔ اوں آپ مختصر ڈسایا:

چپارے اچ اوند ا خاندان اُن، مجلس دا پار کریندا ہا۔ نہر آون پچھوں تھل دا جنگل کھٹا تاں مال دی آخر گھٹنا ہا۔ ڈاچی بھڑ دی مجلس اُن دا کارڈ بارھو لے ہو لے مک ستا۔ غربت اوکوں ویڑھ گئی۔ اتوں جوان دھی تے پتر کوں ٹی بی تھی گئی۔ اوندے ڈوہیں جوان پال بچے ای ناں، ہتھوں گھر دالو ہاتلو ہالون سواہ تھی گیا۔ آکھن ڈاکٹراں دا بھی کولے دے کپاں دی گیس ادھے تھل کوں ٹی بی اچ پور چھوڑے۔ کاروبار دا ڈوالا، لچ پال بیماری، جوان سراں دی تروٹ، خمیسے چڑھوئے دی چیل نوا چھوڑی۔ اوشودھا آپ جو گانہ رہیا۔ وسیب دی، بچناں، دشمنان دی کیا کل رکھے ہا۔ چھینیاں دا خاندان اوں کن چھٹ گیا۔ تریہہ سال تھی گئیں۔ پورے وسیب کن رہ گیا۔ خمیسے کوں اپنی خبر نہی، دنیا جہان بارے کیا چاندا۔

گالھے دا اودھورا حال چان کے انسپکٹر خوش تاں تھیا، لیکن مطمئن نہ۔ اوندے کیوں؟ کیا؟ دی ڈنگ مریندی اچوی ہالے نہ لگی۔ ڈوچار ڈنہہ جب کے وت او مھر نال شاہر دے ڈوجھے بزرگ آحمہ موچی کول، پٹھانے گالھے دا حال چاون لگا گیا۔ ہڈیاں دی مٹھ ملوک جہیں پڈھڑے کوں مانجھے چم اچ آرٹیندے ڈیکھ کے، افسر ماتحت ڈوہاں تک پئے دوجہ رانی

نال ڈٹھا۔ اوندے ایمان دی سلامتی کوں اندروں داد ڈتوئیں۔ وت جیڑھا اوں بزرگ گالھدا
حال ڈتا: اکھیاں جے لطف علی دے سیفل بدیل داقصہ سُر نال پیٹھا پڑھدا ہووے۔ انسپر
پٹھانے دا ادھورا حال چاتی دواہی، سچدا آحمدے پورا کر ڈتا۔ گالھے بارے نمیسے اپنی گالھ جتھ
مکائی، آحمدے موچی اپنی گالھ اتھا ہوں اگہاں ٹوری۔

دادے تے جنی ڈوہاں بھراہمین دے شادی دیاں بھیاں اوں آپ ونج ڈتیاں ہن۔
مبارخی اچ پٹھانے بھینٹن ویٹھول ڈتی۔ بھینٹن بھراوی شادی تے لوکاں پٹھانے کوں کھلدا ہسدا
ڈٹھا۔ اندر کیڑھے گاہ پئے گاہندے ہن، کہیں نہ ڈٹھا۔ آپ وی کہیں کوں وند نہ ڈتس۔ سارے
وسیب سُنیا بلکہ ڈٹھا: شادی توں پہلے پٹھاناں حسی ناویں دل کیٹا دواہا۔ حسی دی ماء دے فیصلے اہوں
اپنے ہتھوں اونہیں دل کوں، اوں کوہ کپ، ونڈیاں گھت کے بھرا بھرجائی توں وتا چھوڑا۔ پہلے
سُر و سُر لیس، گاؤن ٹیس۔ وت الاون بھل گیا۔ بس پچھے تاں چھڑا اللہ۔۔۔۔۔ اللہ آکھے۔

چار سالان اچ، دادے حسی کوں اللہ سیں ڈو بال ڈتے۔ دھی پتر۔ ڈوہاں کوں
مونڈھے چیندا پٹھاناں اکھے تھکے نہ۔ نال دادے تے حسی دی نوکری وی کرے۔ کب ویلے اجڑ
نال ہووے تاں ڈوجھے ویلے کھوہ دے کیارے گا دھی اُتے۔ ڈوہاں دی ڈنہہ رات چاکری
کرے۔ مسلسل اٹھ پہر کم دے تھیکوے ونج بخارتھی گیوس۔ کئی ڈنہہاں توں وارے دا بخارتھی سیا
جان نہ پیا چھوڑس۔ کھوہ دواہی دی دادے کوں آپ کرنی پووے تے اجڑ دی سنبھال وی۔ حسی
مال منی دا پٹھا بھاڑا کرے تے پالاں کوں سنبھالے۔ حسی روزکانے ڈنہہ دے اجڑ کوں اپیرا را کہ
جنگل دو تراہ چھوڑے۔ دیگر نماشاں، کہیں ویلے اوند اپنے مال ولد اپہارا آوے۔ تہاں را کہ اچ

چوری چکاری داناں ای کہیں نہی سنا۔ البتہ نال چنانہہ دی کچھی اچ، مال منی دی چوری عام ہئی۔
نویں نویں تھل اچ نہر آئی تاں چھوٹی موٹی چوری دیاں خبراں سُن کے تھل دے لوک حیران
تھیون۔ کھوہ ودھا کے دادا را کہ اچوں بکوی دیگر نماشاں اپنا اجڑ ولاوٹن گیا تاں رات تائی نہ
ولیا۔ حسی پٹھانے کوں چٹوایا۔ اووہن جو گا نہی۔ نالوں کپے کھوہ تے ونج کے حسی آپ ڈوچھوہراں
دی منت کیتی۔ چھوہر دھمدی ایلے ولے، پتہ لگا: پکی سڑک نال، ہزارے آ لے چنڈ پٹھ دادے دا
خون تھیا پئے۔ اجڑ دا پیرا پکی تے مک ویندا اے۔ نال دے کھوہاں دی خلقت، اونہیں ویلے
بھنی۔ ونج ڈٹھونے تاں دادے دے ہتھ پیر نہی پین۔ منہ اچ کپڑا اٹھاپے۔ زی دے گھوگھے
نال چٹاں، خبراں کیڑھے ویلے دامویا پئے۔ لاش نال تریں بندیاں دا پیرا اے، جیڑھے ٹرک
اُتے مال لڈیندے رہ گئے۔ نہر توں باو تھل اچ اے پہلا ڈاکا ہئی۔ اوں ڈاکے توں باو آدھن را کہ
اچ کہیں اپیرا مال نہ چھڑا۔ تھانے کو تھی گئی۔ تھانہ آٹ لٹھا۔ تھانے آلیاں پہلے پہلے اونہیں دسوں
دے لوکاں کوں ہنھ گھدا۔ چھینیاں شہر دے سردار کوں کوک ڈتی۔ سردار بے گناہ بندے تاں
چھڑا ڈتے، پروڈھی گھن کے۔ تھورا اتر لائیں۔ بھرا دا خون سُن کے پٹھاناں پک پڑویاں
رووے۔ دادا۔۔۔۔۔ دادا کرے۔ تری تیں روک وین کرے، آکھے: ”دوئے سائیاں، کھا، کھا،
دادے کوں کوہ کھا دھا۔۔۔۔۔ بی بی بگوسا نوں تھی گئی“ وقت گزرن نال ہولے ہولے صبر آندا ہئی۔
لیکن کہیں کہیں ڈنہہ آدھن جھولا پوندا ہس۔ دادا۔۔۔۔۔ دادا کوکدا پٹھاناں شودھا شاہر نکل وینے
تے اُتھوں تھانے ونج وڑدا ہا۔ آدھن ہولے ہولے پچھے تاں اوندے منہ تے مسکان دا پٹھا دھند
گیا، لوٹاں دا تانا گھندا گیا۔

حسی دی عدت کی تاں چاچی دی آکھ تے برادری پٹھانے کوں آکھیا: بھر جائی نال نکاح کرے۔ پٹھانے جواب ڈتا:

”کیڑھی بھر جائی؟۔۔۔ حسی بی بی اے۔۔۔ کڈا ہیں بھین نال ای نکاح تھیدا اے؟۔۔۔“
برادری پریشان تھی گئی۔ پٹھانے داماغ ٹل گئے۔ پھل تعویذ ٹوٹے ٹوٹے کتوئے، پٹھانے دی ہکاناں کھڑی ہووے۔ وت ڈوچار ڈپٹنہاں باد نکاح دی مقال کرن تاں اوندی اوھو ناں۔ کئی وڈ وڈیرے مت لاوٹ آئے۔ پٹھانٹاں ”سیہو دیاں ترائے جنگھاں پکڑی بیٹھا ہو وے“۔ چھیکڑا راہ لاوٹ کیتے پیر صاحب تشریف گھن آئے، فرمونئیں:

”جوان آ! بھر جائی، حق شرع اچ آندی اے۔۔۔“

پٹھانے اگوں رُت ای نہ ڈتا۔

پیر اپنا سوال بار بار دُہریندا ریہا۔ پٹھانٹاں اگوں سارا ڈپٹنہ چپ بیٹھا مسکدا ریہا۔

نماشان تائیں پیر اپنی کہیں رمز پچھوں اوکوں پلو اگھدا۔

پٹھانے ہتھ ہتھ کے عرض کیتی:

”سرکار! تہا ڈے منہ اچ گھیسو شکر، شرع شریعت، سناں چانو مرشد! اوں اکھ دا کیا کرے جیکوں حسی

بی بی ڈسدی اے۔ ناں گئے دل کوں بھین لگدی اے۔۔۔“

مرشد قائل کرن دی لکھ کوشش کرے، پٹھانٹاں اگوں اپنی مجبوری ڈے:

”جیو وشالا! ڈوھی تھیں نہیں پوندی، میں حسی کوں اپنی رگ رگ اچوں ڈوہ بیٹھاں۔۔۔“

آ جڑی دارسٹن کے پیر آخر چپ تھی گیا، لیکن جٹاں وت وی ہتھیا رہے۔

جیں ویلے برادری دامت ترلا کم نہ آیا۔ وڈ کیاں دارعب نہ چلیا۔ پیراں دے پھل تعویذ اس اثر نہ ڈکھایا۔ تاں اڑجل برادری زوری زوری نکاح دا سوچا۔ پہلے پہلے بکھ تر یہہ ڈتوئے۔ ہانہ تھیں۔ جنگی مانج کڈوہنے وت ای گالھ نہ جوی۔ اخیر جوان کوں رسیاں نال ہنھ کے واری واری اوندے ہتھ پیر، پاویاں تلے ڈے کے ڈاہ ڈاہ جوان کھٹ تے چڑھ کھٹن۔ ایں کارا راج پنج ڈپٹنہ گھلدے رہ گئے۔ پٹھانٹاں مونہوں پولن جوگانہ بجا۔ چھٹرا ہتھ ہنھ کے مجال کرے ہاتے آکھے ہا، بی بی۔۔۔ بی بی۔۔۔ بھاویں جون کوئی وی گالھ کرے، اوثر خڑ ڈیکھے ہاتے فوراً ہتھ ہنھ کے بی بی۔۔۔ بی بی آکھن لگ پو وے ہا۔

کچھ آپوں دسٹن داتپشا، کچھ برادری دے پورے مہینے دے ظلم، اوندے ذہن اچوں بچے کچھ لوخاں داحمد و ذخیرہ ڈوہ گھدا۔ پہلے چھٹرا اللہ۔۔۔ دادا۔۔۔ آھدا ہی۔۔۔ ہن۔۔۔ اللہ۔۔۔ دادا۔۔۔ بی بی آکھ کے بک کھوہ توں بچے کھوہ تائیں، تے اگوں تے رُدا ڈسدا ہی۔ تھانے آلی بگلی اچ آوڑے ہا۔ اللہ جانے دادے بھرا دے قاتلاں کوں گولیندا ہی، بھاویں برادری دے ظلم دی رپورٹ کروٹن یا حسی دی سک اچ بچی بچی داماغ ٹل گیا ہس۔ کالی وردی آلا جیڑھا لکریس ہا۔ تاں اگوں ہتھ ہنھ کے ترائے لوظ آکھے ہا: ”اللہ۔۔۔ دادا۔۔۔ بی بی“

ایم اے پاس ڈارکٹ انسپکٹر تھانے دا ریکارڈ پھولا تاں پتہ اے لگا: ستاویں سال پہلے ڈاکے دی بک واردات اچ تقریباً ڈوسو بھیدھاں کوں چپارے آلی راکھ وچوں ٹرک تے لڈ کے ترس ڈاکو آں لائل پور منڈی وچ دسچا تے اجڑ دے سیں کوں موقع واردات تے گھوگھا ڈے کے مار سٹونئیں۔ موقع دی کہیں شہادت تے ثبوت مٹوں ڈاکو اں دی نشان دہی نہ تھی سنگھی لہذا مجرم گرفتار نہ تھے۔ ادھرے چالان دی روشنی اچ مثل مقدمہ قتل چھوٹی عدالت ترس پیشیاں اچ داخل دفتر کر ڈتی۔ لیکن مقتول دا آجڑی بھرا پٹھانٹاں، خبر اے کیڑھے نیاں پاروں ستاویں سالوں توں تھانے اگوں چکر لیندا اللہ۔۔۔ دادا۔۔۔ بی بی آکھیاں روک تھکا نہی۔

”.....‘ زر‘ زمین“

بنیش رفیق

گول یونیورسٹی، دیرہ اسماعیل خان

سیالی ڈیمہ دایس ڈکھلاھوندا۔ ہنڑیں تھیا، ہنڑیں ڈھلیا تے شام تھی۔ تھل عچ سیالے دی شام والو ک انتظار کریندن۔ سیالے عچ شام ایلے نال سالھیں عچ ڈیوے بلن لگ پوندن۔ ہر یو ہے تے لکڑیں دی پنڈ نظر دی۔ اندھارا کھل تھیون توں عی پہلے یکے وڈے سالھیں عچ کٹھے تھی پتھاری تے بہہ کراہیں چلے دے پتھیر وں بھاء دی جس چاؤن لگ پوندن۔

اے گالھ بہوں پرائی ع پرکئی دفعہ سٹن توں بادایو یں لگدے جیویں کتاں سٹی گھٹ تے اکھیں ڈھٹی ڈھیر ہووے۔ سیالے دی ہک شام یکے وڈے سارے سالھ عچ کٹھے تھے بیٹھے حن۔ روٹی مانی توں باد وڈ وڈیرے مٹھ گڑ کیندے، کوڑ کیندے بیٹھے حن، ڈو جھی پنڈ عچ ہال اپنے قے کہانیاں تے بھارتاں عچ مصروف حن جو کرنا ہوں پئی دا ہک پلوگٹرا میا نکا۔ ساریاں چپ تھی کے کٹو گھدی۔ پلوگٹرے دے الاتے چھوٹے وڈے چپ تھی کے ہک پے دی منہ دو

ڈیکھن لگ پئے۔ لکھ کھن غور کرن دے باد پتہ اے لگا: آلاء سالھ دے اندروں آئے پاہروں نہیں۔ پندرہاں ویہ گھراں دی وتی عچ کہیں پئی دا نکا نا کوئی نہی۔ سارے حیران، جو پلوگٹرا کتھوں آوڑے۔ ہال خوش جو کھیڈ بٹن پوسی، وڈے آواز ار جو پلوگٹرے ودھ ویا پئے تاں کھاؤن چوٹ دیاں سکھ شیں مکروہ تھیندیاں راھسن۔ ساریاں عچوں بابو ڈھیر پریشان تھی گیا۔ مٹھ پائے کر کے ہالاں توں پچھیس: ”اے پلوگٹرے کتھوں آئیں؟“ پہلے تاں ہالاں کچھ دیر چپ وٹی اخیر گھو بے لونا بھن چھوڑا: ”خسو نہیں جیہو اسو؟ تہا ڈاپٹر، وگی کھو توں چا آئے“ وت سارے ہالاں پر ایتی حال چا ڈتا: آج فجر ایلے آساں وگی تے ٹیک کھاؤن گئے ہاے، اتھاہیں پئی بچے وٹی پئی تھی۔ کہیں سوں نیڑے نہی لگن ڈیندی سارے آساں سبے کھڑے ہاے، خسو کہیں آنکل نال پلوگٹرے تھکا گھدے تے جھل بھر کے گھر آن سٹے نس۔

ہالاں منہوں پلوگٹریاں دے آنن دا قصہ سُن کے بابو اپنے چھوٹے چھوٹے ہال خسو دی شرارت تے اندروں اندروں خوش ہووے اتوں وڑکا ڈے کے پچھیس: ”وڈے مرن مول آ! اے کیہاں عذاب وتی آن سٹا عی۔ اے مکروہ ودھے ویاے تاں لودھ اسان کن تاں نہ سمبر لسی۔ ایں کر فجر نال انہاں کوں کٹھا، چاتے ولا وگی تے چھوڑا، انہاں بھیریاں دی ماء رڑرڑ مر پوسی۔ ماء متوں اے مشوم اتھ مرو یسن۔“

خسو اپنے پیو دا چھوٹا چھوٹا پتر تھی۔ وڈے ڈو پر نے ہونے بھراہانس ماء موئی ہوئی حس۔ پیو دا ڈھالا ڈالا تے سوہٹاں بال ہووٹ پاروں ساری وتی دی وی اکھ داتا راھتی۔ پیو دی اتی ساری گالھ برداشت نہ کرے گا۔ اوکوں حکم چنکاں نہ لگا اوں کا وڈ عچ آڈٹھا نہ تاء، پلوگٹریاں

گلوں فجر نال اندھورے ویلے چا کے اپنے کھوہ وچ ونج سٹئیس۔ ڈیہ نہہ اُبھرن نال ہال ہال پو گئی۔ وتی آکھن لگ پئی: کھوہ پلٹت تھی بگے۔ کھوہ پلٹت تھی بگے بابو لوں جو پتہ لگا، اپنی ٹوڑی بچی کاوڑ وچ خوکوں اوں گھلا بچا کیتا، سمجھا نہیں: ”جیندے جی مرے تے تاں پاپ تھیں“۔ ہال ہی اندری اندر کھائیں احساس جاگس تے اپنے منہ سر تے بلوگٹریاں گوں کھوہ وچوں کدھن: اہر کپٹس۔ ٹوکرے گول کے اوندے نال رسی پدھس تے کھوہ دوڑ پیا۔ وتی دے اوندے سینے پال بقال نال ٹر پئے۔ حالی وڈے وڈیرے بلوگٹریاں کوں کھوہ وچوں کدھن داسو جیندے ودے ہن جو خوکھوہ وچ ٹوکرے سٹی کھڑا ہا۔ پانی وچ تر دے بلوگٹرے اوندی ٹوکرے وچ وڈن دی جھا، اتنے اتنے جوتھی ویندے ہن اتوں کپے توں جھاتی پاتی جھا انہاں کوں ہکل مار کے ترغیب ڈیندا ہا: ”ہا ہا۔۔۔ چڑھ آ عشق دی بیڑی تے۔۔۔ چڑھ آ عشق دی بیڑی تے۔۔۔“ اٹھ ڈاہ سال دے اوں چانجے پال دیاں گالھیں سن سن کے اوندے چچھوں کھڑے وتی آلے جس نال تماشا ڈیہدے رہے۔ انت فجر کن لاڈ پھراں ایلے وچ کھائیں اوں بلوگٹرے اپنے منہ سر تے کدھے۔ اے کوئی نویں گالھ نہی۔ ساری وتی اوندیاں شرارتاں وچوں جس جیندی ہی اوکمل خوش دل پال ہا ہرویلے اپنی مستی وچ مست راہندا ہا۔ لیلے بکریاں نال کھپڈا ہا۔

ہک ہٹا لے دی گالھ ۷۔ وڈیاں مونہوں سٹی ودا ہا جو کہیں تے پانی سٹو، اگوں اوچوہ ونچے تاں مینہ وس پوند ۷۔ ڈاڈھیاں گرمیاں دے ڈیہ نہہ ہن مینہ کٹی دا کوئی مہاندرا نہی ودا بندھا۔ دل وچ آئیں، اگھ ڈھنس نہ گھ تے پانی دا گھڑا وسو آندھے تے ونج کے بگھا ڈتس۔ ہال ہال مچ گئی وسو شو دھا ہاڑ مہینے اچ گرم پانی نال کچ پیا۔ ختو دی ایں حرکت تے تاں اوندے بابو

اوکوں مرٹ دی مار ڈتی۔ اوندے ڈیہ نہہ رات اتھیں شوخیاں اچ لگھدے ہن۔ بیوکوں ڈاڈھیاں راہی لیکن لوکاں دے لگیاں ہتھوں خوکوں وچ رخ کیتی راہندا ہا۔ ہرنویں شیطانی توں باد پودے خوف ہوئوں وتی اچ کہیں ماسی، چاچی، مامی، بواء دے گھر وچ لگد ہاتے اووی پناہ ڈیندیاں ہانس چا۔ ایں کیتے وی پس چندیاں ہانس جو ماء دی کمی محسوس نہ تھیوس۔

وتی دے ڈیہر سارے لاڈ پیار تے ٹھڈھی مٹھی کاوڑ وچ خوکھوہ جو ان تھی آیا۔ پودے مرٹ توں باد وڈے بھرانواں دا اونویں لاڈ لار یہا پیا۔ انہاں ہتھوں اوکوں ہتھ داچھلا بٹاکے رکھا۔ بھرجائیاں گوں روٹی دی چٹی لگد ہا بھلکھ ڈو اکھیں نہی بھاندا۔ ہرویلے او اوندے بھرانواں گوں اوندے خلاف چائی لائی رکھن ہا۔ بھراں اوکوں پرناٹون دا کوئی اہر کریندے ہن تاں بھرجائیاں راہ مار چڑیندیاں ہن۔ سدھاسا ہمنٹاں وٹے دا کوئی بازو ہانیں کوئی نہ جو اوکوں پرناٹون ہا، کہیں وٹ پھیر نال پرناٹون دی بھرا کوشش کریندے ہن تاں بھرجائیاں کہیں اٹکل اچ نہن آندیاں۔ خوکھوہ ساری کھپڈ گوں چنگی طراں ڈیہدا بھلیندا راہندا ہا۔ بھپڈاں بکریاں دی کریندا ہا تاں بھرجائیاں گلے کرن باجو مال اوتر ایندے ہتھوں ودھدا ویاں داندائیں۔ رڑھ وائی وچ بھرانواں نال کماوے باتاں بھرجائیاں وت دی ڈوسو بارھوون ہا۔ اوندے کہیں کم تے انہاں دی تک فلک نہی پوندی۔ خوکھوہ بھرجائیاں دی نیت کیا تھی اوتر میت ذات کن بد دل تھی گیا دل وچ فیصلہ کر گھدس جو چھٹا تھیوے مال جائداد۔ میڈ پے حصے نال بھرجائیاں واڈھڈ بھربندے تاں ٹھیک ۷۔ شادی دی تانگھ سٹ، گھروں نکل کھڑا تھیا۔ بھرانواں کوں اتنی ساری وند ڈتس جو اوکھائیں ونج نوکری کر لسی۔ بھرانواں اگوں لکھ ہٹکا ہوڑیا پر خوکھوہ ریاست (بہاولپور) نکل گیا۔

پاکستان بنی چکھوں راجستھان تے ریاست بہاولپور دی سرحد تے، پاروں آونٹ
آلے مہاجر اں دے ڈکھ درد وندٹن کیتے اوند اھاں بھج پیا۔ اوندے اندر دے پرائے شرارتاں
وچوں مشوم جذبیاں دے بچ کیا پڑے، اوندے اندر دی ملوک دہند شاعری دی شکل ءِ بچ آونٹ
نہری۔ اونکے لاتوں ہُن تائیں اونویں سدھا سادا جوان رہیا پیا۔ ہر قسم دے لگ لویڑ توں پاک
ہک ہمدرد انسان ہئی۔ پار دے مہاجر ہک غریب بھٹی قبیلے دی روٹی ٹکی دا بندوبست کیتس۔
ھولے ھولے اُنہاں دے سر لکانوں دی چھری دا انتظام کر پڑتس۔ سال کھن دے وچ اُنہاں
دائیر یلا بن گیا۔ اُنہاں وی اگوں اوکوں اپنے گھر دا وڈا کمن گھدا۔ چھوٹے وڈے پندھراں ویہہ
جیاں دا او بٹن وڈیرا ہا۔ اُنہاں تریختیں مرداں دی محبت تے اعتماد اوندے تربیت بارے
پرائے تعصب کوں گھول ڈتا۔ بھر جائیاں دی شکل ءِ بچ عورت دی پرائی تصویر اوندے بھیجے چوں
مس بگئی تاں اُونہیں قبیلے دی ہک رنڈر تربیت نال اوندی شادی تھی گئی۔ اپنی ڈال نال لوکاں
واگوں زندگی دی بھج دھروک ءِ بچ کئی سالوں توں شامل ھوے جو کہیں ڈینہہ اوندی ڈال اوکوں
صلاح ڈتی: ”بھلا تھیوی! پتر اں نال ساڈی ہُن وھی وی وڈی تھی آندی ءِ ایند ارشتہ بے توں
غیر اں بچ کریں تاں ٹھیک، نہیں تاں جیڈے و لگن دوول جلوں، اُتھائیں ایند ارشتہ وچ تھیوے“
خو ڈال گوں فوراً کوئی ولداند ڈتا تے اندری اندر سوچ وچار کر کے چکھاں ولن دا ہر کیتس۔

ہک ڈینہہ سو ترائے بالاں تے ڈال نال اپنی وستی آن اٹھا۔ خو گوں پورے
پندھراں سال پادڈیکھ کے وستی آلے پکے تھے تھی بگئے۔ ساری وستی خو گوں بالاں بچیاں نال
ڈیکھ کے اتوں اتوں خوش تھی گئی تے بھر جائیاں حیران پریشان۔ بھر جائیاں مال ءِ چوں خو گوں

حصہ نہ ڈیون ڈتا۔ بیو آلی آباد زمین بھتر سبج وٹھی کھڑے ھن۔ خو آباد زمین تے کوئی دعویٰ وگا نہ
رکھیا بھلکے کجھ سالوں بچھوں اوں وستی دی سانجھی زمین شملات ءِ بچ زل کے نواں کھوہ مارن دی
صلاح ڈتی۔ ھولے ھولے سارے راضی تھی گئے تے اپنے اپنے حصے سنویں رقم دا انتظام دی کر
گھد ونیں۔ خو اپنے حصے دی رقم اناہاں دے ہتھ تے رکھ چھوڑی۔

کھوہ کھٹیا بجن شر تھی گیا۔ وستی دا شغل بن پیا۔ بالاں کیتے تاں نواں کم ہا،
وڈے وی آئے اپنے کم کارسٹ کے روز کھوہ کھیند اڈیہدے ھن۔ آخر ہک ڈینہہ کھوہ کھٹیا
تے اوندے ھے بخرے تھیون لگے تاں گینٹ ءِ بچ خو دانان کوئی نہی، کیوں جو جیس بھونیں تے
کھوہ کھٹیا ھانیں اُتھ خو دا حصہ کوئی نہا۔ خو کوں ایں گالھ دا علم کوئی ناہا لیکن وستی آلیاں گوں تاں
حقیقت دا پہلے ٹوں پتہ ھئی۔ ایڈے وڈے دود دی گالھ دا وستی ءِ بچ آدھن پہلی دفعہ رواج تھیا۔
ایں کن پہلے چھوٹے لا بالاں کوئی ماواں ولیندیاں ھن تاں نانیاں ڈاڈیاں، نوھر یں دھیاں گوں
آکھن ہا: ”مر وشا! بالاں نال کوڑ مارن وڈا پاپ ھوندے۔“ خو دی ماء تاں یکے لادی مر گئی ھئی
او بھر جائیاں ہتھ پلایا ولایا۔ آدھن پلینٹ ءِ بچ جڈاں او بٹھا تھی ٹکر منکد اھا تاں بھر جائیاں اوکوں
ولاون ہا: ”او! لمے بے دے پروں اُتھاں دی قطار ویندی پئی ءِ۔ او شوہا ڈھرک پوے ہا۔ اڈھا
ڈینہہ اُتھاں دی قطار گولیند اراھوے ہا۔ ولے ہا تاں ڈو جھے بچ دا ویلا تھی ویندا ہا۔ ہُن وی
اوندے نال یکے لاواگوں دود تھی گیا۔ اوکوں سمجھ اوں ویلے آئی جیس ویلے اوکوں وستی ءِ بچ کوٹھے
پانوں دی جھاوی کہیں نہ ڈتی۔ بھر امر گئے ہانس۔ بھر جائیاں ہتھ بادشاہی ھئی۔ اوندیاں ماسیاں،
ماسیاں، چاچیاں، پھنھیاں، مائے، چاچے، پپو، بھرا سبھ لڑ گئے ھن، جہاں دی اکھ دا کڈا ہیں اوتارا ھوندا

ہی۔ پاکستان بٹن چمکھوں تھل دی زمین ہٹن ماء نہی جیڑھی جو سبھ بھیریوں بھرانواں کیے سائھی
 ہوندی اے۔ پانی آون نال ہٹن زمین زن وانگوں غیرت بٹ چکی ہی۔ نویں کھوہ آ لے دود ہوٹوں
 حق اصولوں مو نجھانہ تھیا۔ چھوٹے لاد خوش دل جوان تاں ہا۔ اٹھ رکھ گھد وئس۔ جت تھی کے وقت
 گوارئیس۔ آپنے پالاں کوں آپ دی کارلگ لویڑتوں پاک راہون بسکھا ئس۔ سرن توں پہلے پڈھا
 تھی گیا ہی۔ کم کار جوگا نہی۔ کنکنا اندا ضرور ہا۔ مایے ڈھو لے گانوں و سر گئے ہانس البتہ کلمے درود
 دی جھا رنکالاوے ہا۔ پتہ نیں کیوں سٹویندا ہا:۔۔۔ گھڑی پلک دے آساں مہمان تہاڈے

فجری ٹرسدھا سوں

بٹکے تھیون اے وطن تہا کوں

تہاڈے وطنان ول نہ آسوں

درداں مارے غم اساڈے

لنگھ ویسوں آسوں پاسوں

ول نہ آسوں۔۔۔۔۔

جیویں سیالی ڈینہہ داڈ کھالا ہوندا۔ آدھن وتی گوں وی کوئی ڈکھالا تھیا، خسو دی موت
 چمکھوں ڈینھاں ڈیہاڑیاں اچ، آکھو صرف پنج ڈاہ سالان عچ او انزائی آن ورا دھی جو جک
 حسودے پال کیا بے گھر تھے۔ وتی اچ نہ کوئی مال منی بچا نہ کوئی بندہ بشر، سبھ اوں بھوئیں توں تھڈن ج
 گئے تے روزی چمکھوں آج تائیں کانوکاں عن۔

چیکنی مٹی

جیمز جوائس

ترجمہ: شناس

میٹرن اوندی چھٹی منظور کریندیں ہوئیں آکھیا جولا نڈری دیاں تریمتیں کوں چاہ پلا کے اودوچ
 سکی اے، تاں ماریہ اپنے باہر گزرن آلے شام بارے سوچن لگ پئی۔ کچن شیشے وانگوں پیا
 چمکدا ہا۔ ایندے تر اے دے بوانکر زانج بیشک اپنا منہ کھڑڈیکھو "باورچی" آکھیا: نمی نمی بھا
 بہوں چنگی پئی لگدی ہی تے نال دیاں میزاں اچوں بک وڈی میز تے چار نمیری کیک پئے ہن۔
 لگدا اھاجیویں ان پکے ہون پر نیڑے توں ڈیکھو تاں پتہ لگدا اھا کہ سلاکسز دی شکل اچ کیسے پین
 تے چاہ نال ڈیون کیے تیار ہن۔ "ماریہ" انہاں کوں آپ کیپا ہا۔

"ماریہ" لمبے تک تے وڈی کھاڈی آلی بہوں مرجیڑی چھو ہر ہی تے تھوڑا نوناں
 (تک اچوں) الیندی ہی۔ تے اوندی محبت بھری زبان تے ہمیشہ آنکھیں لوظ ہوندے ہن
 "Yes my dear" (ہا پیارے) تے "No my dear" (نہیں پیارے) اوں کوں
 ہمیشہ تریمتیں دے چھوٹے موٹے چھوٹے مکاؤں پٹھیا ویندا ہاتے او امن دی ایس کوشش اچ ہمیشہ
 کامیاب راہندی ہی۔ بک ڈینہ "میٹرن" او کوں آکھیا: "ماریہ! توں تاں کچ کچ امن دی فاخہ

ہیں“ تریمتیں وی سینے----- قصہ کوتاہ ہر بندہ اوندے نال پیار کریندا ہا۔

تریمتیں اکثر چھیں دے نمائشاں تائیں چاہہ پی گھندیاں ہن تے اوست دے تک
 ویلھی تھی سبکدی ہئی۔ بالزبرج (Balls birdge) توں پلر (Piller) تک دیہہ منٹ‘ پلر
 توں ڈرم کانڈرا (Drum condra) تک دیہہ منٹ تے دیہہ منٹ شاپنگ آ لے کڈھ کے
 اواٹھ دے توں پہلے اتھاں ہوسی۔ اوں اپنا چاندی دے کلپاں آلا پرس چا تا تے اوندے اے تے لکھینے
 لوظ ولا پڑھولس۔ ”بلقاسٹ داتھہ“ اوکوں اے پرس بہوں پیارا ہا۔ اوندے کیجے اے ”جو“ گھن
 آیا ہا۔ جڈاں پنج سال پہلے او تے ”ایلفی“ وائٹ منڈے ٹرپ“ تے بلقاسٹ گئے ہن۔ ایندے
 وچ ڈوباف کراؤن تے کجھ بھانج ہا۔ ٹرام دا بھاڑا ڈے کے وی اوں کول پنج شلنگ بچدے ہن۔
 باللاں دے کٹھے نجدی پگاندی کیجھی سوٹی شام ہوسی! ایس آس تے کہ ”جو“ پی کے نہ آسی۔۔۔۔ او
 پی کے ہئی ترانواں تھی ویندا ہا۔ ”جو“ اکثر ہا اوکوں نال گھن وچن تے اتھائیں ٹکاؤن دی ہٹھ کریندا
 ہا۔ پر اوکوں ”جو“ تے اوندی ذال نال راہون چنگاں نہی لگدا ہا۔ (بھانویں جو ”جو“ دی ذال
 اوندے نال بہوں چنگی ہئی)۔ اولانڈری دی زندگی دی عادی تھی گئی ہئی۔ ”جو“ ہک چنگاں
 دوست ہا۔ او ”جو“ تے ”ایلفی“ ڈونہاں دی ڈیکھ بھال کریندی ہئی۔ تے ”جو“ اکثر آہدا ہا۔

”اماں-----اماں اے پر ماریہ میڈی اصل اماں اے“

بال گھراچ لڑ بھگڑ کے ہمیشاں اوندے کول آن اڑکدے ہن۔ اوکوں اے بہوں
 چنگاں لگدا ہئی۔ عام طور تے اوپر وٹسٹنٹ عیسائیاں کوں چنگاں نہی چاندی پرہن اوندے خیال ہا
 جو اے بہوں چنگے لوک ہوندن۔ تھوڑا چیتے تے سنجیدہ۔۔۔۔ ول وی کٹھے راہون ڈے ڈاء دے

ہن۔ ذخیرے اچ بہوں سارے اوندے پوٹے ہن جہاں دی ڈیکھ بھال وی اوندے معمول ہا۔
 پیارے پیارے فرن تے ویکس پلائس۔ اپنے ملن آلیاں کوں ہک ڈوبوٹے ذخیرے اچوں ضرور
 ڈیندی ہئی۔

جیہیں ویلے باورچی اوکوں ڈسایا جو ہر شے تیارے تاں تریمتیں آ لے کرے وچ بچی
 تے وڈی گھٹی وچائیں تے تھوڑی دیر پچھوں ڈوڈو ترے ترے کر کے تریمتیں آون لگ پیاں۔
 اپنے بھاپ آ لے سنے ہتھ اپنے پیٹی کوٹ نال پونھجیندیاں، اپنے بلاوڑ دیاں آستیاں اپنے
 بازواں تے تلے کریندیاں اپنے اپنے وڈے مگاں اگوں بہہ رہیاں، جیڑھے باورچی تے ڈمی
 کھیر تے مٹھالی تی چاہ نال بھر ڈتے ہن۔ ماریہ اے خیال رکھیا جو کوئی تریمت اپنے وٹڈے دے
 کیک دے چار سلاٹساں توں بغیر نہ رہے۔ ایس دوران کھل ہاسے داماحول رہیا۔ کھاؤن پیوٹ
 دے دوران ”لڑی فلمینگ“ آکھیا: ”ماریہ مندری پا کے راہی بھانویں جو فلمینگ اے ساریاں
 تریمتیں واسطے آکھیا پر ماریہ کھل پئی تے آکھیں کہ اوں کوں کہیں مندری یا بندے دی کوئی لوڑ
 نہی۔ اوکھلی تاں اوندیاں بھوریاں سا دیاں اکھیں دی شرمات اچ مایوسی صاف پئی جھلکدی ہئی
 تے اوندے نک دی چچ اوندی کھاڈی نال تقریباً مل گئی ہئی۔ تیں ویلے ”جنجر مونی“ اپنا گک
 چا تا تے ماریہ دی صحت بارے الاوٹن لگ پیا۔ جبکہ باقی تریمتیں اپنے اپنے ٹنگ میز نال وچاؤن
 پئے بگیاں۔ تے اکھیونیں کہ ماریہ کوں افسوس اے کہ اوندے کپ پیوٹ کیجے شراب دا ہک گھٹ
 دی کینی تے ماریہ ولاکھلی تاں اوندے نک دی نوک تقریباً اوندی کھاڈی نال وچ رلی تے اوندے
 پتلے کمزور جسم دا سنہ سنہ ہل گیا۔ کیوں جو جنجر مونی دا او مطلب چنگی طراں چاندی ہئی تے اوندے

خیالات وی عام تر میت و انگوں ہن۔ کیا اوں ویلے ماریہ بہوں خوش نہ ہی جیوہے ویلے تری میتیں چاہ مکائی اتے باورچی تے ڈی خالی تھاں سمیٹن لگے۔ او اپنے نکلے بیڈروم اچ گئی تے اے یاد کریندیں ہوئیں جو کل دی سویر کتنی بھر پور ہوسی تے اوں گھڑی دا الارم ست دی جاہ چھیں وچے دا کر ڈتا۔ وت کم کرن آلی سکرٹ تے گھراچ پاوٹ آلی جتی لہا کے بستر اچوں اپنی چونویں سکرٹ کدھس تے بیڈ دے پچھوں چھوٹے چھوٹے جوڑے دے نال پاوٹ آ لے بوٹ کدھیںوس۔ اپنا بلازوی وٹائس تے شیشے ابگوں اے سوچن لگ پئی جو آڈت دی سویل اولوکاں اچ اپنی جوانی اچ کیویں کپڑے پیندی ہئی۔ او کافی دیر تیں اپنے نکلے جسم کوں عجیب پیار نال ڈیہدی رہی۔ جیکوں ہر ویلے ہاری سنگھاری رکھدی ہئی۔ ڈھیر سالاں بعد او اپنے ایں کٹڑے جیسن جسم کوں پسند کریندی ہئی۔

او باہروں آئی تاں نگلیاں مینہ نال دھوتیاں پیاں ہن۔ او اپنی پرائی براون برساتی نال خوش ہئی۔ ٹرام فل ہئی تے او کوں کار دے اخیر اچ سٹول تے لوکاں دو مونہہ کر کے پاہوٹا پیا۔ او ندے پیر مشکل نال فرش تیں اپڑ دے ہن۔ او خیالاں خیالاں اچ اپنا پروگرام ترتیب ڈیوٹ لگ پئی۔ جو پنچنت ہونوٹ تے کھیسے اچ اپنا پیہہ ہووٹ کتنی جنگی گالھ اے۔ او کوں یقین ہا جو شام چنگی گزری او کوں اے وی یقین ہا جو ”جو“ تے ”ہلفی“ الا پول چھوڑی ودے ہوسن۔ پر او انہاں دی سوچ تاں نہ بدل سہدی ہئی۔ او ہر ویلے آپت اچ تھیرا گھتی راہندے ہن۔ چھوٹے لاء بھانویں جو چنگے دوست ہن۔ پر حیاتی اینویں ہوندی اے۔ پلر تے اوٹرام توں لٹھی اتے بھیڑ دے نال نال تکھیں تکھیں اپنے راہ ٹپئی۔ ”ڈاونیز کیک شاپ“ تے رش دی وجہ توں او کوں کافی

دیر اپنی واری دا انتظار کرنا پیا۔ او کئی درجن ”کس پینی کیک“ گھدے تے آخر او ہک وڈے بیگ نال لڈی ہوئی دکان دے باہروں آئی تے سوچن لگی جو اوں بنی کیا شاپنگ کرنی اے۔ او بہوں کوئی خاص شے گھنن چاہندی ہئی۔ ڈھیر سارا خشک میوہ تے سیب تاں انہاں کن ہوسن پئے۔ وت کیا گھننے؟ آخر او ندی نظر پلم کیک (Plum cake) تے وچ تھاہری۔ اوں فیصلہ کیتا جو پلم کیک ای گھن گھن۔ پر ڈاونیز شاپ دے کیک اتے پدام پدم کے ہوئے نیں ہوندے۔ تے ”اوہنری سٹریٹ“ اچ ہک دکان دو مڑ پئی۔ اتھاں اپنے آپ کوں سیٹ کرن کیتے او ندے کول کافی ویلا ہا۔ کا وٹر تے ہک سوٹی چھو ہر بظاہر تھوڑا ترڑ کے پچھیا جو کیا او کوں اپنی شادی کیتے کیک چاہیدے؟ ایں گالھ تے ماریہ تھوڑا شرماکے مکائی۔ پر اوں نو جوان تر میت بنجیدگی نال پلم کیک دا ہک بیک کیتا تے او کوں ڈیندے ہوئیں پل ڈسائس:

”ٹو اینڈ فور، پلیز“

اوں سوچیا او کوں ڈرم کانڈرا ٹرام اچ کھڑ کے وچٹناں پوسی۔ کہیں جوان او ندا نوٹس نہ گھدا پر ہک بزرگ او ندے واسطے جاہ بنا ڈتی۔ جیسن براؤن رنگ دا سخت جیہاں ہیٹ پاتا ہویا ہا۔ تے او ندے گول مول لال چہرے تے سلیٹی مچھاں ہن۔ کافی کٹھ آلا بندہ ہا۔ ماریہ سوچیا جو اے شریف بندہ لگدا تاں کوئی کرنیل ٹائپ اے تے ایندا اظہار وی کیتس۔ ماریہ نال او ندا شائستہ رویہ ڈیکھ سامٹھے پیٹا ہک نو جوان انہاں کوں ٹکن لگ پیا۔ او کٹھل بزرگ ماریہ نال تر میت اتے بارش دی ہٹ مارن لگ پیا۔ اوں فرض کیتا جو ایس بیگ اچ پالاں کیتے چنگیاں چنگیاں شمشیں ہوسن تے آکھیں: ”حق وی اینویں بندے جو چھو ہراں کوں اپنی مرضی دا جیون چاہیدے“ ماریہ او ندے

نال اتفاق کیا تے سر ہلا کے ایندی تائید وی کتیں۔ اونداریو مار یہ نال بہوں چنگاں ہا۔ اوں ڈسایا جو اوندے دفتر اچ وی ایویں تھئے تے مار یہ کینال برج تے لاہندیں ہوئیں سرنوا کے اونداشکر یہ ادا کیا۔ اوں وی کھل کے ہیٹ تھوڑا اتہاں کر کے جواب ڈتا۔ ٹیرس دے نال نال ٹردیں ہوئیں اپنے نکلے جیں سرکوں بارش اچ پسندی، پئی سچندی بنی جو ”گیل بندے کوں چائن کتنا سوکھا ہوندے اے“ بھانویں پل دی ملاقات ای کیوں نہ ہووے“

جیں ویلے او ”جو“ دے گھر چنی تاں سارے اوکوں ڈیکھ کے نہال تھی گئے۔ ”جو“ وی اپنے کم کارتوں ول کے موجود ہا۔ پال آڈت دے خاص کپڑے پاتی کھڑے ہن۔ نال آلیاں دیاں ڈو ڈپھلیاں چھوہریں وی اتھاں موجود ہن۔ تے سب اپنی اپنی کھڈ اچ مصروف ہن۔ مار یہ بیگ سب توں وڈے پال کوں ڈتا۔ ایلٹی تے مسز ڈونلے اوندی چنگائی دی تعریف کیتی تے پالاں کوں اکھونے جو مار یہ داشکر یہ ادا کرن۔ پر مار یہ آکھن لگی جو ادا ماں ابے کیتے خاص شے گھن کے آئی اے۔ آنجھیں شے جیکوں او پسند کریں پر بیگ اچ، ڈاؤنیز شاپراچ، برساتی دیاں جیماں اچ کتھائیں وی پلم یک نہ ملیا۔ اوں پالاں توں پچھیا غلطی نال تہاڈے اچوں کہیں کھاتاں نیں چھوڑیا۔ پالاں انکار کیا بھلکہ اکھونے جو چوری دا الزام انہاں کوں کیک کھاوٹ تو دھ برا لگیے۔ ہر بندے کوں ایس اسرار داکوئی نہ کوئی جواز موجود ہاتے مسز ڈونلے آکھیا جو اے واضح ہے جو او کیک ٹرام اچ چھوڑ آئی اے تاں مار یہ کوں یاد آیا جو کیویں اوں سلٹی مچھاں آ لے بزرگ اوکوں بے وقوت بنائے۔ اپنے ایں نکلے سر پرانز دے فیل تھیوٹ تے اپنی رقم ضایو وچن تے او تقریباً تقریباً روون ہاکی تھی کھڑی ہی۔ پر ”جو“ آکھیا کوئی کالھ نیں۔ تے اوکوں اپنے نال بھاء اگوں

پلھا گھدس اونداریو مار یہ نال بہوں چنگاں ہا۔ اوں ڈسایا جو اوندے دفتر اچ وی ایویں تھئے تے مینجر کوں اپنا جواب مار یہ اگوں ترسلے کیتے دھرائس۔ مار یہ کوں سمجھ نہی پئی آندی جو ”جو“ اتنا کیوں ویندا کھلدے۔ مار یہ آکھیا جو مینجر کافی برداشت آلا بندہ اے جیڑھا اوندے نال گزارہ کریندا اے۔ ”مسز ڈونلے“ پیا نوو چایا تاں پال ٹچن لگ پئے۔ ہمایاں دیاں چھوہریں کوں وی اخروٹ ڈتے گئے۔ پر اخروٹ بھٹن آلا سروتا کہیں کوں وی نہ لدا۔ ”جو“ تقریباً ٹرن آلا تھی گیا جو مار یہ اخروٹ سروتے دے بغیر بھینسی پر مار یہ آکھیا جو اخروٹ اوکوں چنگے نیں لگدے، سوا پریشان نہ تھیو۔ ”جو“ مار یہ توں پچھیا کیا Stout دی بوتل پیوٹن چاہسی تے مسز ڈونلے آکھیا کہ Port wine دی گھراچ پی اے جے او پسند کرے تاں۔ مار یہ آکھیا اوندادل نیں پیا کریندا کھاوٹ پیوٹن کوں پر ”جو“ اسرار کیتی رکھیا۔

دل او سارے بھاء دے چوگرد پہہ تھئے تے پرانے وقاں کوں یاد کرن لگ پئے تاں مار یہ سوچیا جو ادا ایلٹی کیتے چنگے لوظ استعمال کریں۔ پر ”جو“ چکیا جو اللہ اوکوں سنگھسار کریں جے اوں ہک لوظ دی اوندے بھرا کیتے ولا الا یا۔ مار یہ آکھیا جو اوکوں ایں کالھ دا افسوس اے جو اوں اے ذکر چھیڑے۔ مسز ڈونلے اپنے پئے کوں آکھیا جو تیکوں اپنے بھراء کیتے اپنے خون کیتے آنجھیں زبان نیں ورتی چاہیدی پر ”جو“ الانا جو ایلٹی اونداکوئی بھرائیں، اللہ گالیس، میں اپنی رات خراب نیں کرن چاہندا تے اپنی ذال کوں آکھیں جو اوکوں تھوڑی ساوٹ ہی پلاوے۔ ہمائے دیاں چھوہریں آنجھیں راندر سائی جو ماحول خوشگوار تھی گیا۔ مار یہ جو اوندی ذال اتے پالاں دی خوشی وچ خوش ہی۔ انہاں چھوہریں میز تے کچھ پلیٹاں رکھ ڈتیاں تے چھوہراں دیاں اکھیں ہدھ

ڈوتونیں۔ ہک دے ہتھ دعائیں آلی کتاب آگئی تے باقی ترائے دے حصے پانی آیا۔ تے جیس ویلے ہسائی چھو ہر دے ہتھیں مندری آئی تاں مسز ڈونلے شرم توں لال چھو ہر دوا نگل کیتی:

"O, I know all about it" وت انہاں ماریہ کو منت کیتی اتے پٹی بدھ کے میز دے نال گھن آیاں جو ڈیکھاں اوندے ہتھ کیا آندے۔ پٹی بدھو ویندیں ماریہ اتنی کھلی جواوندانک تے کھاڈی ہک مک تھی بگئے۔

اوکھلدے ہسدے ماریہ کوں میز دے کول گھن آئے تے ماریہ انہاں دی ہدایت مطابق ہوا ایچ ان اُن ہتھ مارن پئے گئی تے ہک پلیٹ میز توں ڈھے پئی کوئی نرم تے سنی سنی شے اوندے ہتھوں کوں محسوس تھئی پر حیران ایں بگاھوں تھئی جو ناں تاں کوئی البیندے تے نہ ای اوندی پٹی کھلیندے۔ جھٹ کھن پچھوں کھسر پھسر تھئی گئی۔ کوئی باغ دے بارے پیا البیندہا۔ تے آخر "مسز ڈونلے" ہسائے دی چھو ہر کوں ہو لے جیہاں آکھیا: "باہر سٹ گھت ایکوں۔۔۔۔۔ اے تاں کھیڈ پئیں" ماریہ سمجھ گئی جو ایں دفعہ کجھ دال ایچ کالا اے۔ اوں دلا کوشش کیتی تے اوندے ہتھ دعائیں آلی کتاب آگئی۔ ایندے باد مسز ڈونلے تے مسز میکلاوڈ تاں ہالاں نال کھیڈ دیاں ریہاں تے "جو" ماریہ کوں گلاس ایچ شراب پاڈتی۔ مسز ڈونلے ماریہ کو آکھیا کہ سال ختم تھیوٹوں پہلے ای اورا ہبہ بن ویسی کیوں جو ایندے ہتھیں دعائیں آلی کتاب آئی۔ ماریہ "جو" کوں ایں تو پہلے اپٹے کیے کڈا ہیں اتنا خوش نہی ڈٹھا۔ اوں آکھیا جو اوندے نال ساریاں دارویہ پہوں خوش کن اے۔

انت ہال تھک گئے تے انہاں کوں مندر آون پئے گئی "جو" ماریہ کو آکھیا جو رخصتی

توں پہلے او انہاں کوں پرانے گیتاں وچوں ہک گیت سٹاوے۔ مسز ڈونلے وی "ضرور ضرور" کیتی۔ لہذا ماریہ کوں پیا نو تے پاہوٹا پیا۔ مسز ڈونلے ہالاں کو لچپ راہوٹ دی تاکید کیتی۔ اوندے بعد اوں پیا نو سیٹ کیتا تے آکھیں: "میں غاب ڈٹھے کہ میں سنگ مرمر دے انہاں ہالاں ایچ رل گئی آں غلاماں تے خادماں دے ہجوم ایچ۔۔۔۔۔ انہاں ساریاں وچ جیڑھے انہاں دیواراں نال جمع ہن۔۔۔۔۔ میں امید ہم۔۔۔۔۔ میں فخر ہم" بے شمار دولت تے وڈے خاندانی ناں نال۔۔۔۔۔ تے اے وی غاب ڈٹھم جیڑھا میکوں خوش کریندے جو تساں سارے میڈھے نال اونویں پہلے دا بگوں محبت کریندے او" پر کہیں وی اوکوں اوندی غلطی دا احساس نہ ڈوا یا۔ گیت ٹکلیا تاں "جو" پہوں جذباتی تھی کے آکھیا: "پرانے ویلے جیہاں ویلا کتھاں تے پرانے میوزک جیہاں میوزک کتھ؟" پر شاید نہاں لوکاں واسطے اینویں نہ ہووے۔ اوندیاں اکھیں وچ ہنجوں اتنیاں تر آیاں کہ جو کجھ او گلیکیند او دھا، بول نہ سکیا تے آخر اوکوں اپنی ذال توں ہچھٹا پیا جو بیچ کس کتھاں اے؟

نوٹ: اے کہانی "جیمز جوائنس" دے کہانیاں دے مجموعے "Dubliners" اچوں گھیدی بگنی اے۔

جئیں دل وچ پیار دے دیرے بن بس اوں دل کوں عرفان سمجھ

لئیو نالستانی

ترجمہ: اظہر لاشاری

ہک دتی اچ مارٹن ایوڈیج نال دا ہک پنڈھیرا (موچی) راندھا ہا۔ کہیں بھورے (زیر زمین مکان) دی ہک کڑی جھیں کوٹھڑی اچ جیندی تاکڑی پاہڑوں گلی اچ کھل دی تھی۔ ایں تاکڑی کن گلی چوں لنگھدے ٹپدے بندے دے چھڑے پیر ڈسدے سُن پر مارٹن تال لوکاں کوں اُنہاں دیاں جتیاں توں سُجائ گھندا ہا۔ ایں دتی اچ ہک لمبے عرصے توں راہن پاروں اوندی اتھ چنگی جان سُجائ بن گئی۔ آئندہ گوانڈھ اچ شیت ای جتی دا کوئی ہک ادھ جوڑا ہوسی جیڑھا ہک یا ڈوداری اوندے ہتھاں چوں نہ لنگھا ہووے۔ تال اکثر ایں تاکڑی چوں او آپنے ہتھ دے کیے کم ڈیہد راندھا ہا۔ کہناں جتیاں دے اُون نوں تلے لائے، کجھ کوں ٹاکیاں لائیاں ہانس، کہناں دی ٹر پائی کیتی ہنس اُتے کئی اے جھیں وی بن جہاں دے اُتے پائے نوں لائے ہانس۔ کم چنگاں کریندا ہا، مال چنگاں لیندا ہا، ودھیک پیسے وی ناہی گھندا، تہوں اوندے اُتے لوکاں دا ہک اعتماد جیہاں بن گیا، ایں نہیں پاروں مزوری دا کم وی اوں کن چنگاں بھلا آیا رہیہ

سُجائ

دیندا ہا۔ جیکر کوئی کم چاہک دی تسلی دے مطابق ویلے سر کر گھنن دا پک ہووے ہاتاں او کم گھندا ہا نہیں تال سدھی سامھنی نانہہ چا کرے ہا۔ کالج سدھی کریندا ہاتے گوڑے کارے کہیں نال ناہی کریندا تہوں چنگاں نال کماکس تے کم دی تھوڑھ وی اللہ بھانویں کڈا ہیں نہ تھیوس۔

ساری حیاتی مارٹن بھلے مانس رہیا پر پڈھپے اچ رُوح بارے تے خُدا نال نیڑ ودھاوَن دا زیادہ سوچن پو گیا۔ آپنا کاروبار شر و کرن توں پہلے جڈاں او ہالی مالک نال کم کریندا ہا، اوندی ذال ترائے سال دا پتر آئے چھوٹے چھوٹے بندے مرستی۔ (ایں پتر کن) وڈا ہال اوند کوئی جیندا ناہی بچا، سارے آپنی لکھی اچ مر گئے۔ پہلے تال مارٹن اے سوچا جو ایں کٹڑے پتر کوں آپنی بھین ڈو، اوندی دتی کٹھ ڈیوے پرت آئے پتر توں وچھرن دا سوچ کے او موٹھا تھی گیا۔ دل اچ سوچیں: ”پر اے گھر اچ پکن، میڈے لال کیسی ٹون کپتے اوکھا ہوسی۔ میں ایکوں آپنے نال رکھیاں۔“

مارٹن مالک کوں جواب چاڈھتا تے پتر کوں نال لیندا کرائے دا مکان وچ گدھس پڑ پال شیت اوندے مقدر اچ ناہن لکھے۔ ایں پتر اوندے سینس اُون عمر اچ پیر رکھا جڈن او پٹیو دی کم اچ مدد کراوٹتے اوندے نال ہٹ کڑاک لاوٹن جوگا تھیوے ہا، او شو دھا بھارتھیا، ہک ہفتہ بخار نال سڑدا، منجے تے پیار رہیا تے چھیکو مرستا۔ مارٹن پتر کوں دفنایا تے آنجھیاں مایوس تھیا جو آپنی آپ مہاڑی گھر مگھر اچ خُدا نال جھیرے لائی ودا ہووے ہا۔ غم دے گھیریاں اچ ول ول (خُدا کن) دعا منگے باجو: ”میڈے ڈیہ نہہ دی پورے چا کر۔“ ول خُدا کوں گلا کرے ہا جو اُون کن اونداجان توں پیارا، اللہ آمی داخیر پتر گھن گدھس تے ایں پڈھپے اچ او کوں جیندا رکھی

سُجائ

پئے۔ پتر دی موت چٹھوں مارٹن گر بے و نجن چھوڑ ڈتا۔

ہک ڈینہہ مارٹن دی آپنی وتی دا ہک پڑھڑا بندہ جیڑھا پچھلے اٹھ ڈاہ سال کن زیارتاں کریندا آندا ہا، ٹرائیڈامونیسٹری توں ولدیں، اوکوں آن ملا۔ اوندے اٹھوں مارٹن آپنے دل دی ہک لکھ چولی تے اوکوں آٹنا ڈکھ ڈساکس:

”خدا تیکوں نیکی ڈیوے میں تاں اٹھوں تے جیون ای نھئی چاھندا۔ میں خدا کن چھڑا ایہو منگداں جو او میکوں جلدی سنبھال گھنے۔ میڈی تاں باقی کوئی سک ای نہیں بچی۔“

پڑھڑے اوکوں ولدا ڈتا: ”مارٹن! تیکوں اے تھنیں ہکھیں کرن دا کوئی حق نہیں۔ خدا دے کماں اچ اسان کچھ نہیں کر سگدے۔ جو تھیندے خدا دی مرضی نال تھیندے، ساڈی دلیل نال نہیں تھیندا۔ جیکر خدا دی ایہو رضا بنی، جو تیڈا پتر مرو نچے تے توں بچ و نھیں تاں ایہیں اچ کوئی چنگائی ہوی۔ رہی ہک لکھ تیڈی مایوسی تے نا امیدی دی تاں ایندی وجہ اے ہے جو توں آپنی خوشی کیے جیون چاھندیں۔“

”بیابندہ کت کیے حیندے؟“ مارٹن چکھا۔

”خدا دے کیے، مارٹن!“ پڑھڑے ولدا ڈتا: ”اے جیون تیکوں خدا ڈتے، توں اوندے (خدا دے) کیے جی۔ جیڑھے ایلے توں خدا کیے جیون، سبھس تیکوں کوئی ہک نہ آسی تے تیڈے سارے اوکھ مک وین۔“

کچھ دیر مارٹن چپ رہیا تے ول چکھیں: ”بھلا خدا کیے بندہ کیوں جی سگدے؟“

پڑھڑے ولدا ڈتا: ”کیوں؟ اے تاں ساکوں سوھنا عیسیٰ ڈس بگئے، بندہ خدا کیے

کیوں جی سگدے۔ توں پڑھ سگدیں؟ جیکر پڑھ سگدیں تاں ہزاروں انجیل مقدس گھن تے ایندے اچ لکھے عیسائی حکایات پڑھ۔ اے حکایتاں پڑھ کے تیکوں پتہ لکھی جو خدا بندے کن کیا چاہندے۔ انہاں حکایتاں اچ سبھ کچھ لکھا پئے۔“

پڑھڑے دی ایہا ہک لکھ مارٹن دے دل کوں لگی، او اونہیں ڈینہہ موٹے اکھراں اچ چھپی، انجیل مقدس دی ہک جلد مل گھن آیا تے پڑھن شروع کر گدھس۔

پہلے اوں سوچا جو او چھٹی آلے ڈیہاں تلاوت کیتی کریسی پر ہک واری اوں ایکوں پڑھن شروع کیا تاں اوکوں ایویں لگا جیویں ایندے پڑھن نال اوندے ہاں توں کوئی بار جیہاں لہیہ ویندے تے وت کیا ہا، اوں روز پڑھن شروع کر گدھا۔ کہیں ایلے تاں او ایکوں اتلا پڈ کے پڑھدا ہا جو راتیں کتاب ٹھینٹ توں پہلے اوندے ڈیوے دا تیل مک ونچے۔ ہر رات او پٹ کے پڑھدا ہا تے جیویں جیویں اوزیادہ پڑھدا گیا اونویں اونویں اوکوں سمجھ آون لگ پئی۔ جو خدا اوں کن کیا منگدے تے خدا کیے او کیوں جی سگدے، اونویں اونویں نال ای اوندے دل دا باروی ہولا تھیندا گیا۔ ایس کن پہلے جڈاں اورا تیں کھن کیے بسترے تے ویندا ہا، اوندے دل تے ہک بار جیہاں ہوند ہا۔ اوکوں آٹنا مر کھنڈا پتر کپی ٹون یاد آونچے تے اوندے بارے سوچ کے او وینٹ کرن لگ ویندا ہا، پڑھن او ایہو آدھار یہہ ویندا ہا ”تیڈی شان اے خدایا۔ تیڈی شان۔ تیڈی لکھی، تھی کے راندھی اے۔“

ایس توں باد مارٹن دی ساری زندگی جیویں بدل تھیں گئی۔ پہلے او چھٹی آلے ڈینہہ ہوٹل تے ادھا (پیالہ چاہ دا) پیون ویندا ہا تے کڈا ہیں کڈا ہییں دوڈکا (شراب) دے ڈوکھن گلاس

وی پی گھنڈا ہا۔ کڈا ہیں کڈا ہیں جڈاں او کہیں سنگتی نال بک ادھ گھٹ پی کے پبلک ہاؤس دے
پاہروں آندا ہا تاں اوٹر بٹ ناہی ہوندا بھلکھ تھوڑا جیہاں سر اچ ہوندا ہا، یا دا گوئی کرے ہاتے
کہیں بندے دے پکے پودیندا ہا، یا اوکوں مندے کڈھن کڈھن تھنیدا ہا۔ ہن اوائے تھیں سارے
کماں توں توبہ تیب تھی گیا۔ اوند اویوں شانت تے نہال تھی گیا۔ فجر نال آپنے کم تے بہہ ونچے
ہا۔ شام ایلے سارے ڈینہہ داکم مکا کے جالے چوں ڈیوا چا کے میز تے رکھ دیندا ہاتے وت پھٹے
توں کتاب چا کے اکیوں کھولے ہاتے پڑھن پہہ تھیندا ہا۔ جتلا زیادہ او پڑھدا اگیا اتلی زیادہ اوکوں
سمجھ آون لگ گئی تے اونویں اونویں کتاب اچ لکھیاں گھلیں، اوکوں شیشہ تھیندا یاں گلیاں نال
ای اونویں اونویں اوند اذہنی سکون ودھدا اگیا۔

ہک رات چرک تائیں بیٹھے اس کتاب اچ او غرق بیٹھا ہی چھویں باب اچ لیوک
دی حکایت پڑھدا بیٹھا ہاتے پڑھدے پڑھدے انہاں سطران تے آن وچا۔

”جے کوئی بندہ تہا کوں ہک گھگھ تے تھپ مارے تاں اوندے اگوں آپنی ڈو جھی لگھ اڈ
گھنوں۔ اتے جے کوئی بندہ تہا ڈاکوٹ چھک ونچے تاں آپنا کوٹ قابونہ کرو۔ جیڑا بندہ تہا ڈے کول
کچھ منگے، اوکوں ڈیوواتے جیکر کوئی بندہ تہا ڈے کن تہا ڈیاں چنگایاں کھسے تاں اوکوں اگوں تے
ایویں کرن توں بھلو۔ جیویں تساں لوکاں نال پیش آسو، لوک تہا ڈے نال اونویں پیش آسن تے
تساں وی لوکاں نال ایویں پیش آؤ۔“

اول اے سطران پڑھیاں جتھاں ساڈا پروردگار آدھے:

”اتے کیوں پروردگار پروردگار کر کے میکوں سہیندے او، اتے نوہے کریندے او کم

جیڑے میں تہا کوں آدھاں۔ جیڑا کوئی میڈے کول آندے، میڈیاں آکھیاں گھلیں سُنڈے
اتے انہاں گھلیں تے ٹردے تاں میں تہا کوں ڈسیساں جو او بندہ کیندی کاراے۔ اے جھیاں
بندہ اوں بندے دی کاراے جیڑا ہک اے جھیاں مکان اُسریندے جیندے ایڑے او جھکے
کھیندے اتے اے ایڑے او کہیں چٹان تے رکھدے۔ جڈاں چھل چڑھسی تے پانی زور اچ
اس مکان نال آن لکراسی تاں اس مکان کوں نہ ہلا بگیسی۔ کیوں جو اے مکان چٹان تے اُسریا ہویا
اے۔ پر او بندہ جیڑا سُنڈا ہے تے کریندا نہیں تاں او، اوں بندے دی کاراے جیڑا ہا بن ایڑا
کھٹے ریتلی بھوکس تے مکان اُسریندے، اس مکان تے جیڑے ایلے زور نال چھل چڑھی تاں او
اوہیں ایلے ڈھم ڈھیر آن تھیں، اتے اے مکان ہک وڈا کھولا بن ویسی۔“

اے لوط پڑھ کے مارٹن دی روح اندری اندر نہال تھی۔ اوں آپنی عینک لہا کے کتاب
تے رکھی تے آپنیاں ارکاں میز اُتے ٹیک کے انہاں سطران تے وچار کرن پہہ گیا، جیڑا ہیاں او
پڑھی بیٹھا۔ آپنی حیاتی کوں او انہاں لوطاں موجب پرکھن لگ گیا، اتے آپنے آپ توں پچھیس:
”کیا میڈا مکان چٹان تے اُسریا کھڑے یاریت اُتے؟ جیکر اے کہیں چٹان تے اُسریا ہوئے
تاں اے ٹھیک اے۔ ایویں لگدے ابجھیں مکان اچ بیٹھا، ککھا بندہ وی سُنکھا ہوندا ہوسی اتے
بندہ سُنچندے جو کچھ اوں کیتے رب سیں دے احکامات دے مطابق اے۔ پر جیویں ای میں آپنا بچا
ء کرن چھوڑ دینداں میں گناہ کرینداں۔ میں ہن اس گالھ تے ثابت قدم راہساں۔ ایندے نال
کتنی چس آندی اے۔ مدد آویں میڈی، رب سوہنا!“

اول اے سبھ کچھ سوچا تے بسترے دوونچن آلا ہا پر کتاب رکھن تے اوند دل ناہی پیا

آدھا‘ سو او ستواں باب پڑھداریہا۔ جتھاں اوں سینٹورینین بارے پڑھا، رنڈر تریمت دے پتر بارے پڑھا اتے جان دے چیلیاں کوں ڈتا ولد پڑھا۔ پڑھدے پڑھدے او اؤں حصے تے آجھا، جتھاں ہک امیر فارسی سوٹھے عیسیٰ کوں آپٹے گھر آون دی دعوت ڈتی، اتے اوں پڑھا کیویں ہک تریمت، جیڑھی گناہ گارھئی، اوندے پیراں دی مالش کیتھس، آپٹے ہتھواں نال دھوئیں و ت کیویں اوں (سوٹھے عیسیٰ) اوکوں نجات بخشی۔ چتا لیہویں بندے تے بچ کے اوں پڑھا:

”اتے تریمت دومنہ کر بندے ہوئے اوں سائسن کن پچھیا: ”کیا تئیں ڈٹھے ایں تریمت کوں؟ میں تیڈے گھر آیم، تیں مکیوں پیر دھوون کیتے کوئی پانی نہ ڈتا پر ایں (تریمت) میڈے پیراں کوں آپٹے ہتھواں نال دھوتا۔ تیں میکوں کوئی پیار نہ ڈتا، پر ایں (تریمت)، جیڑھے ایلے دا میں آیاں، میڈے پیر چن توں نہیں رکی۔ تیں میڈے سراج تیل نہیں گھتاتے ایں (تریمت) میڈے پیراں دی ملم نال مالش کیتی اے۔“

اے بند پڑھ کے اوں سوچا: ”اوندے پیراں کیتے اوں پانی نہ ڈتا، کوئی پیار نہ ڈتا اوندے سراج اوں تیل نہ گھتا.....“ تے مارٹن ہک واری ول آپٹی عینک لہا کے کتاب تے چا رکھی تے سوچن پو گیا:

”او فارسی میڈی کارہوسی۔ اووی میڈی کار چھوآ آپٹی ذات بارے پچیند اہوسی، جو کیویں بلی چاہ دی ٹھوٹھی کھری کر تے، کیویں آپٹے آپ کوں چھ (گرم) تے سوکھ اج رکھیں جسے اتے کڈا ہیں مزمان بارے نہ پچیند اہوسی۔ اووی آپٹی ذات دا خیال رکھیند اہئی پر مزماناں دی پرواہ ناہی کریندا۔ کیا پتہ او مزمان کون ہئی۔ کیا او مزمان (خود) آپ پروردگار

ہئی۔ جیکرا او میڈے کول آیا تاں کیا میکوں اوندے نال ایویں ورتنا چاہیدا ہے؟“

و ت مارٹن آپٹا سر آپٹے ڈوہاں پاہیں تے رکھاتے ایں توں پہلے جو اوکوں کہیں کالھ دی سدھ پوندی، اوکوں نندرا آگئی۔

”مارٹن!“ ابرغمت اوکوں ہک آواز سنٹیجی۔ اوکوں ایویں لگا جیویں اے لوظ اوندے کن اج کہیں پھسکا راما رکے آکھا ہووے۔

اونندروں اٹھی بیٹھاتے آپٹے آپ توں پچھیس: ”اے کون ہئی اتھاں۔“ اوں پچھاں مڑ کے پوہے در ڈٹھاتے ولا پچھیس۔ و ت اوکوں ہک کالھ صاف تھی سنٹیجی: ”مارٹن! مارٹن! سہائیں نگلی دے باہروں ڈیکھیں میں آساں۔“ مارٹن سجاگ تھی کرسی توں اٹھی کھڑا تھیا، تے اکھیں ملونس لیکن اوکوں ایں کالھ دی کوئی سدھ نہ ہئی جو اے لوظ اوندے نندرا اج یا سجاگ تھی کے سنے ہن۔ اوں ڈیواوسایا تے کھن کیتے لیٹ گیا۔

اگلی سویل اوڈینہ دا سوجھل تھیون توں پہلے اٹھا، پو جا پاٹ توں فارغ تھی، اوں بھاء پالی تے گوبھی دی پنجنی تے ٹنگ دا دلیا چلبے تے چاڑ کھڑا س۔ و ت ساوار (ھیٹھ بھاء) پال، اسپرن پاکے تا کڑی دے نال کم کرن پہن گیا۔ جیویں ای او کم کرن بیٹھا۔ پچھلی رات تھے دتو عے بارے سوچن پے گیا۔ کہیں ایلے اوکوں ایویں لگے جیویں اے خاب ہئی تے کہیں ایلے اوکوں ایویں چا پے جیویں سچ اوں اے الاٹنا ہے۔ اوں سوچا: ”اے جھیں واقعے ہن توں پہلے تاں تھیندے ریہہ لگے ہن۔“

تاکڑی نال بیٹھے، اوکم کرن توں ودھنگی دے باہروں بیہداریا۔ اتے جیڑھے
ایلی ان سوہنے بوناں نال کوئی لنگھے، اویٹھ دو پُن کے اتاں بیہداریاں جوراہ ویندے بندے
دے چھڑے پیر نہیں بھلکے مونہہ وی ڈیکھ سکے۔ نویں اوئی بوناں نال ہک واری ہک پلے دارپیا
تے وت ہک ماشکی۔ مین نکولیس دے عہد دا ہک پڑھڑ افوجی، تھہ اچ بیچہ جاتی تاکڑی دے نال
آن تھیا۔ مارٹن اوکوں اوندے ٹاکیاں لگے چُجڑے چُجڑے تھہ پُران بوناں توں سنجان گھدا۔ ایں
پڑھڑے فوجی دانان سنیانچ ہا۔ نال دا ہک واری اوکوں خدا ترسی کر کے آپنے کول نکائی پیا ہئی
تے اوند اکم گھر دے نوکر دا ہتھ وٹا دن ہئی۔ مارٹن دی تاکڑی اگوں او برف صاف کرن پو گیا۔
مارٹن اوندے تے دیدھنوائی، وت آپنے کم اچ لگ گیا۔

”عمر دے نال نال میڈا چیتا چرخ تھیدا ویندے۔“ مارٹن آکھاتے وت آپنی آرزو
تے کھلن پو گیا۔ ”سنیانچ برف صاف کرن کیا آئے، میکوں ایویں چاٹن پو گئے جیویں سوہنا
عسی میڈے کول تشریف گھن آئے۔ میں وی کیا پڑھڑ اپاگل ہاں۔“

کوئی درجن کھن تروپے بھر کے اوکوں تاکڑی دے باہروں ڈیکھن دی جھکی محسوس
تھئی۔ اوں ڈٹھا جو سنیانچ کندھ دے نال بیچہ نکا کھڑائے تے آپ جیویں ساہی کڈھن یا آپ کوں
گرم کرن لگ پیا ہووے۔ سنیانچ اتلا پڑھڑاتے کمزور ہا جو اوندے تن اچ برف صاف کرن دی
کوئی طاقت ناہی ڈس دی۔

اوں آپنی آراپنی جاہ تے پوز کھڑائی تے اٹھی کھڑا تھیا۔ سماوار کوں میز تے رکھ، اوں
چاہ بیٹی تے وت آپنی انگلیں نال تاکڑی ٹھنگو ریس۔ سنیانچ پچھان مڑ کے تاکڑی ول تھیا تاں

مارٹن اوکوں اندر آون دی شانڈ ڈے کے آپ بوہا کھولن ٹریا۔

اوں آکھا: ”اندر لنگھ آتے تھوڑا جیہاں آپ کوں گرم کر گھن۔ میکوں لگدے جیویں
توں جرڑا کھڑا ہوویں۔“

”مولا خوش رکھی“ سنیانچ اوکوں دلدا ڈتا ”ٹھڈھ توں تاں میڈیاں ہڈیاں
چریندیاں دیندن۔“ او اندر وڑیا تاں پہلے پہلے آپ توں برف چھنڈ کھیس، وت اے سوچ
کے جو کتھائیں اوندے ہوٹوں فرش خراب نہ تھیوے، آپنے پیر پونھن پو گیا، جیویں ای اوں اے
کم کیتا، اوکوں تھہا کاجیہاں آیا تے او ڈھاہن آلا ہا جو مارٹن اوکوں آکھا:

”اے کیہاں پیر صاف کرن دے رو لے اچ پو گئیں۔ اتھاں سارا ڈبہ نہہ ایہا کارہگی
راندھی اے۔ فرش میں صاف کر گھنساں۔ آسوہنا! توں بہہ کے چاہ پی۔“

چاہ دیاں ڈٹھوٹھیاں بھر کے، اوں ہک مزمان کوں ڈتی تے ڈجھی چوں چاہ پرچ اچ پا
’ اوکوں پھو کے ڈے ڈے تھارن لگ پیا۔

آپنی ٹھوٹھی خالی کر کے سنیانچ انونڈھی چاکیتی تے بچے ہوئے بگودی روڑی ایندے
اُتے رکھ ڈتس۔ او شکر یہ ادا کرن پو گیا پر اے صاف کالھ ہئی جو اوکوں ہئی چاہ ڈتی ویندی تاں او
نہال تھی پووے ہا۔

”اے گھن ہی بیالی۔“ آپنی تے سنیانچ دی ٹھوٹھی بھر بندے مارٹن اے آکھا پر
جتنی دیر او چاہ پیندا ریہا، مارٹن گلی دے باہروں تکی رکھیا۔

”توں کہیں دا بھالا بیٹھا کریندیں؟“ مزمان پچھا۔

”میں کہیں دا بھالا پیٹھا کرینداں؟ کیا چھدیں۔ کیا ڈساں تیکوں؟ توں کھلسیں۔ سچ تاں اے ہے جو میکوں کہیں دا بھالا نہیں۔ پر پچھلی رات میں ہک کھوٹی اے جیکوں میں آپنے چیتے چوں نہاں پیا کڈھ سکدا۔ خبر اے کوئی ڈکھالا تھئے یا کوئی آپناوہم ہے سمجھ نہیں آندی۔ سوہٹا! پچھلی رات عیسوی حکایات پڑھد اپیا ہم، سوہنے عیسیٰ تے خداوند بارے جو کیوں اؤں اوکھ ڈھا، کیوں او ایں بھونیں تے ٹریا۔ میکوں پک اے اے حکایتاں توں وی سنی ودا ہوئیں۔“

”ہا سنی تاں وداں، میں ان پڑھ ہاں تہوں پڑھے شڑھے نہی۔“ سٹیپانچ ولد اڈتا۔
 ”ہاتاں، تیکوں ڈسیندا اپیا ہم جو میں پڑھد اپیا ہم، کیوں خداوند ایں بھونیں تے ٹردا ہا۔ پڑھدے پڑھدے میں اؤں حصے تے چچا جتھاں او ہک فارسی کول گیا جنیں اوندی کوئی اُس تے نہ کیستی۔ اچھا تاں سوہٹا! اے پڑھ کے میں سوچیم: بھئی او بندہ سوہٹے عیسیٰ کول احترام نال ناہی ملا۔ وٹ سوچیم، بھلا پہلی اے جھیاں ڈھو میں تھیں بندے نال ڈھکے ہاتاں میں سوہٹے عیسیٰ دی کتلی اس تے کراں ہا۔ پراو فارسی تاں سوہٹے عیسیٰ دا کوئی آدر دی ناں چا کیتا۔ بس سوہٹا! ایسے گالھیں سچیندے سچیندے میکوں گھل تھیں آگئی۔ جیویں ای میکوں کوئی اگھلا جیہاں آیا تاں میں سنا جیویں کہیں ناں گھن کے میکوں سبدا ہووے۔ میں اٹھی پٹھم تے سوچیم کہیں دا پھکارا سٹیم۔“

”میڈا بھالا کریں۔ میں سبائیں آساں۔“ اے کوڈ واری سنڈیجی۔ سچ چھیں
 تاں اے گالھ تیکوں ڈسیندے شرم آندی اے لیکن اے واقعہ دل ایچ ایویں پہہ گئے جو میں سوہٹے پروردگار دے آون دا بھالا کریندا پیٹھاں۔“

سٹیپانچ چپ سادھی سر لڈایا۔ ٹھوٹی خالی کیتیں آتے اکیوں پک پاسے لھا ڈتس لیکن مارٹن اٹھی کے جھک واری ولد اوندے کیتے چاہ دی ٹھوٹی بھر ڈتی۔

”اے گھن ہووے! ہئی پیالی پی۔ ہاتاں میں سچیدا اپیا ہم او ایں بھونیں تے ٹردا ہوئے کہیں نال نفرت ناہی کرنیدا بھلکے زیادہ تر عام لوکاں کول آپ ٹریندا ہا، عام خلقت نال ٹردا ہا آتے او اسان تھیں پور پیتاں چوں تے اسان تھیں گناہ گاراں چوں آپنے چیلے پٹدا ہاتے آپ آکھاوی ہس، جیڑ ہا زتبہ پاوٹ چا ہندے اوکوں نما نا تھیوٹا پوسی تے جیڑ ہا نما نا ہوئی اوند ا زتبہ اچا ہوئی۔ خداوند آدھے: ”تساں میکوں پروردگار آکھ سبدا سو تاں میں تہاڈے پیر دھوساں۔ او اے وی آدھے، ”اوہو ای اگوں تے ہوئی جیڑ ہا سبھ دی چا کری کر لسی۔ کیوں جو بٹکے ہوئے ہن او جیڑ ہے غریب ہن، جیڑ ہے نماٹے ان، جہاں جھک نوانی کیتی اے اتے جیڑ ہے اہل ترس ہن۔“

سٹیپانچ کول آپنی چاہ و سزگئی۔ او پڑھڑا ہئی تہوں بکٹری تھیں گالھ تے روون لگ ویندا ہا۔ اوں جیویں ای پہہ کے اے گالھیں سنڈیاں تاں اوندے لگھاں توں منجھوں ڈرھن پو گیاں۔

”اے گھن ہئی چاہ پی۔“ مارٹن آکھا پر سٹیپانچ آپنے سینے تے صلیب دا نشان بنایا۔
 اوند ا شکریہ ادا کیتس، چاہ دی ٹھوٹی پاسے تے کر کے اٹھی کھڑوتا۔

”سیڈی مہربانی مارٹن ایوڈچ“ اؤں آکھا: ”تیں میکوں میڈی روح تے جسم ڈوباہیں کیتے خوراک تے سکھ ڈتے“

مارٹن آکھا: ”کوئی کچلھ نہیں۔ وت گھنیں ایلے لکھ آویں۔ آئے گئے نال میڈی رُوح چنگی رلی راندھی اے۔“

سٹپانچ لگا گیا تے مارٹن ساری بچی ہوئی چاہ پا کے پی گیا۔ وت او چاہ دے تھان تھے سمر کے ہک بوٹ دی ٹر پائی کرن بہہ گیا۔ تے جیویں جیویں اوترو پے بھرینداریہا اونیوں اونیوں تاکڑی دے پاہروں تکی رکھیں۔ سوہنے ٹھیں تے اوندے کماں بارے سچینداریہا تے اوندی تاگھ تاگھی رکھیں۔

ڈوفوجی لکھے۔ ہک سرکاری بوٹاں ایچ ہاتے ڈو جھا آپٹے ذاتی بوٹاں ایچ۔ وت چمکدے چمکدے بوٹ پاتی نال آلے گھر داما لک ٹپا۔ انہاں سبھ توں باد وت ادرھڑیاں ہوياں جُراہاں تے گھردی سیتی جتی ایچ ہک تریمت آئی۔ اوتا کڑی نالوں ٹپ کے کندھ نال کھڑو تھی۔ تاکڑی دے وچوں مارٹن ایں تریمت کون ڈٹھا۔ کچھ ایچ پال چاتی کیر کتیراں کپڑے پاتی، اے کوئی ان سو نہی تریمت تھی۔ ہوا کون کنڈ ڈے، او کندھ دے نال آن کھڑی تے پال کون کچن ٹوٹن پوگئی حالانکہ اوندے کول کچن کیے کوئی کپڑا لٹا ناہی۔ اُون تریمت گن ہٹالے دے کپڑے ہن تے او وی چیرے پاڑے ہوئے۔ تاکڑی پچوں مارٹن کون پال دا رُوداٹ سٹنجا۔ روندے پال کون رہاؤن کیے ماء تھیندی کھڑی تھی، پال تھی جو چپ کرن ایچ ناہا پیا آندا۔ مارٹن اٹھا، بوہے پچوں تھیندا، پوڑیاں چڑھ کے اُون کون سڈ ٹیس:

”بی بی! میں آکھے ذرا کالھ سُن تاں۔“

تریمت کڑواہو تھی تے پچھاں مڑی۔

”کیوں ایں پال کون چاتی باہر ٹھنڈھ ککر ایچ کھڑی ہیں؟ آ اندر لکھ آ۔ اندر گرم جاہ تے اکیوں چنگی تراں کچ ٹوٹ سبیدی ایں۔ انوں آپتی۔“ اسپرن پاتی، تک تے عینک تھرائی اُون کون سڈیندے ہوئے پڈھڑے کون ڈیکھ کے تریمت حیران تاں تھی پر اوندے چچھوں ٹر پئی۔ پوڑیاں لہہ کے او ہک نکوے جھنیں کوٹھے ایچ وڑے تے پڈھڑے اُون کون کھٹ نال وُنج کھڑایا۔

”اتھاں چلے دے نال بہہ بی بی! بھاء ای سیک تے پال کون کھیر دی پلا۔“

”کھیر کھوں آیا“ میں تاں فجر توں کئی شے نہی کھا دی۔“ اُون تریمت آکھا جیڑھی اجڑن وی پال کون ہاں نال لائی کھڑی تھی۔

مارٹن سر لٹایا، ہک منگر تے کچھ روٹیاں چا آیا، چلے تے رکھی بگو بھی دی بنجی منگر ایچ پائس۔ دلے آلی دیگڑی چا کے ڈٹھس تان دلیا ہالی تیار ناہی تھیا۔ بس میز تے کپڑا وچھا کے اُون چھڑی بنجی تے روٹی رکھتی۔

”اے گھن بی بی! توں بہہ کے کھاتے پال دا میں خیال کریاں۔ ہاہا۔ کرم کرے رب سوہنا!! میڈے آپٹے دی کپڑا ہیں پال ہن تے میکوں انہاں کون رہاؤن آندے۔“

تریمت ہتھ دے اشارے نال آپٹے مونہہ تے چھاتی اُبوں صلیب دا نشان بنایا تے میز تے روٹی کھاؤن بہہ گئی۔ ڈو جھے پاسوں مارٹن، پال کون بسترے تے لٹا کے اوندے نال تھی بیٹھا تے ڈٹے ڈیون پو گیا۔ منہ ایچ اللہ بھاویں ڈند مند ہس کینا تھوں کوئی سدھا ڈٹاوی ناہی ڈے سبکداتے پال شودھا رڑدا رہیا۔ وت مارٹن اوندے منہ ایچ انگل واڑن دی کھڑا اند لگ

ہگیا۔ او اپنی انگل سدھی ہال دے منہ اچ گھن ونچے تے نکھے نکھے پچھوں تے کڈھ گھند ہا۔ ہال کوں مونہہ اچ اپنی انگل پکڑن ناہی ڈیندا کیوں جواوندی انگل پالش دی کالک نال ساری کالی تھئی ہوئی ہئی۔ ہال پہلے تاں انگل کوں ڈیکھ کے چپ تھیندا ہگیا، اتے وت کھلن لگ پیا۔ اے ڈیکھ کے مارٹن نہال تھیا۔

تریمت کھاندی وی رہی تے لیندی وی رہی، ہڈھڑے اگوں حال قصہ کیٹس جواو کون اے تے کتھہ کتھہ رہ گئی اے۔

”میں ہک فوجی دی ذال ہاں“ اوں ڳالھ ٹوری ”اٹھ مہینے پہلے انہاں میڈے پے کوں کرناہیں پٹھے، تہا ہاں دی اوندی کوئی خبر میکیوں نہیں ملی۔ ہال دے جمن تیں ہک جاہ میں ردھے پکے داکم کریندی ہم۔ جڈاں داخیر دااے جے، انہاں میکیوں جواب چاڈتے تے پچھلے ترائے مہینیاں کن میں روزی روٹی ودی گولیندی ہاں۔ روزی روٹی کتھائیں نئی لدھی تے ٹکر پانی کیٹے اپنا سارا الو ہاتکو ہادی ویچ ڈتم۔ دائی گیری کیٹے میں کوشش کیٹی پر کہیں میکیوں دائی نہ رکھا۔ ہنٹ میں ہک وپاری دی ذال کوں ونج ملنٹم، جیندے گھر ساڈی وتی دی ہک تریمت پہلے توں کم کریندی اے۔ اوں وعدہ کیٹا ہا جواو میکیوں کم تے رکھ گھنسی۔ میں وی ایہو سمجھا جو بس اے کم تھی گئے پر ہنٹ میکیوں اوں اے آکھ جو میں ہفتے کن توٹی ڈندھیٹھ کاناں ڈیواں۔ بہوں پرے ہے اوند اگھرتے ڈو جھامیں وی موٹی مکی ہوئی ہاں، ہال شودھا وی بکھ توں لسا اے۔ شکر اے اوندی ذات دا، ساڈی مالک مکان ساڈے اُتے ترس کرتے ساکوں رہن بہن دی جاہ مفت ڈتی ہوئی اے، نہیں تاں پتہ نہیں میں کیا کراں ہا۔“

مارٹن ٹھڈھا ساہ بھر کے پچھا: ”تہا ڈے کول کوئی گرم کپڑے کوئی نی؟“ ”کتھوں آئے گرم کپڑے؟“ اوں آکھا ”میں تاں اپنی چھیکو دی لکاروی چھیں پینس دی ویچ چھوڑی اے۔“

وت تریمت ہال دوآئی تے اوکوں چا گھدس، مارٹن اٹھی کھڑا تھیاتے کندھ اُتے ٹنگے کپڑیاں دو غر پیا۔ انہاں کپڑیاں گوں ڈیکھ بھال تے لہا گھن آیا تے آکھس:

”اے گھن۔ ہے تاں اے جیرا پاڑا تھہ پُران، پرایں ہال دا چنگا کتھی پوسی۔“

تریمت پہلے کوٹ کون ڈٹھا، وت ہڈھڑے دو تے پچھے کوٹ گھندے ہوئے پھس لٹھی۔ ہڈھڑا پاسے تے تھی، کھٹ دے پٹھر رکھے ٹرنک کوں ابٹوں تے گھیل تے ایکوں اندروں پھرولن پو گیا۔

پھرول پھرول دلداو تریمت دے اگوں آن پیٹھاتے تریمت آکھا:

”مولا رنگ لاوی بھلے مانس آ! اے سوھٹے عیسیٰ میکیوں تیڈی تاکڑی دے اگوں پٹھا ہوئی نہیں تاں اے ہال شودھا ٹھڈھا تھی گیا ہووے ہا۔ جیزوھے ایلے میں ٹری ہم، اوں ایلے پالا گھٹ ہئی۔ ہنٹ ڈیکھ ہاں، کتلی ککر پودن پئے گئی اے۔ بے شک اے سوھٹا عیسیٰ ہئی جنیں تیڈی دید تاکڑی دھونوائی تے تیں، میں اللہ راسن اُتے ترس چا کیٹا۔“

مارٹن سنسکیتا تے آکھنیں: ”سچ آکھے وے، اے اوہیں دی ذات اے جنیں میڈے کول اے سبھ کردائے۔ اے محض کوئی حادثہ ناہی جو میں ہاہروں ڈٹھا ہئی۔“

وت اوں تریمت ابٹوں اپنا خابہ گارہاتے ڈسنس جو کیویں اوں پروردگار دی آواز

نئی اے۔ جیس وعدہ کیا تھا جو اواج میڈلے کو ل آئی۔

”کیا پتہ؟ کچھ وی تھی سجدے۔“ اے آکھ کے تربیت اٹھی کھڑی تھی۔ کوٹ کوں مونڈھے اُتے رکھ، اوکوں آپٹے تے آپٹے پال دے انوں انوں لھٹس۔ سرنوا کے وت اوں ہک واری مارٹن داشکر یہ ادا کیا۔

”سوٹھے عیسیٰ دے ناں تے اے رکھن۔“ اے آکھ کے مارٹن اوکوں آپٹی دیچی ہوئی لکار ہٹاؤں کیے چھیں پینس ڈتے۔ تربیت ہتھ دے اشارے نال آپٹے منہ تے چھائی اگوں صلیب دانٹان بٹایا۔ مارٹن وی ایویں کیاتے اوکوں اللہ بلی آکھ روانہ کئیس۔

تربیت دے ٹرو وچن ٹوں باد مارٹن تھوڑی جھنیں گوبھی دی بچنی پیتی تے تھاں تھپے سمر کے وت کم کرن پہنچا۔ او بیٹھا، کم اچ لگتاں گیا پر تا کڑی اوکوں نہ وبری۔ جیس ایلے باہروں تا کڑی تے بچھاواں پوندا باواو ہیں ایلے باہروں ڈیہدا ہا، کون لگھدا اپنے۔ کچھ سونہے تے کچھ اُن سونہے بندے ہندے رہے پر کوئی خاص ہستی نہ آئی۔

کچھ دیر باد مارٹن ڈٹھا، ہک سبب وچن آلی تربیت تا کڑی دے باہروں آن کھڑی اے۔ او ہک وڈا ٹوکرا چائی ودی ہی جنیدے وچ ایویں لگدا ہا جو زیادہ سبب تھنچ گئے۔ ایویں لگدا ہا جیویں او آٹپا پہوں سارا مال دیچی ودی ہی۔ کنڈتے چھوڑیاں دی ہک پوری چائی ویدی ہی۔ ڈسدا ایویں ہا جو اے چھوڑے اُن کہیں اُساری آلے مکان توں کٹھے کیے ہن۔ پوری دابار اوکوں اُوکھا کہتی ودا ہی تہوں ایکوں ہک مونڈھے ٹوں لہا کے ڈو جھے مونڈھے تے رکھن چاہندی ہی۔ پوری بیٹھ فٹ پاتھ اُتے لہا کے ٹوکریے کوں نال دے من تے اڑاؤس تے وت

پوری کوں ہلا چلا کے منڈن لگ پئی۔ ہالی اواہیں کم اچ رجھی کھڑی ہی جو چیری پاڑی ٹوپی پاتی ہک چھوہر آیا تے ٹوکریے چوں ہک سبب تلکا گھدس۔ سبب چا کے چھوہر ہالی بھنڈا پیا ہا جو تربیت اوکوں ڈکھ گھداتے بچ کے اوکوں اونڈے چولے دی پانہہ چوں نپ گھدس۔ پھوہر آپ کوں چھرواؤں دا ترلا کرے پر اوں پڑھڑی اوکوں ڈوباہیں ہتھاں نال نپ گھداتے اونڈی ٹوپی تلے سٹ کے اونڈے والاں چوں پوگئی۔ چھوہر چیکا تے پڑھڑی پلووت دسائے۔ مارٹن آپٹی آرسٹی تے جلتی اچ دروازے دو دھر کا۔ اُپاہل سہاں اچ پوڑیاں چڑھدے اوکوں تھپا کا آیا تے اونڈی عینک ہیٹھ ونج ڈنچی۔ او باہروں نگلی اچ نکل آیا۔ پڑھڑی، پھوہر دے وال پٹیندی کھڑی ہی۔ چھوہر کوں دڑ کے ڈیندی، پولیس دے حوالے کرن دی تڑی لائی کھڑی ہی۔ چھوہر جان چھرواؤں دے جتن کریندا، پٹیندا کھڑا ہا: ”میں نہیں چا تا تہیڈا سبب کیوں گئی ویندیں میکوں؟ چھوڑ ڈے میکوں۔“

مارٹن انہاں کوں آن چھڑایا۔ پھوہر لوں اونڈے ہتھ چوں پکڑ کے اوں آکھا: چھوڑ ڈیوینس امڑی! سوٹھے عیسیٰ دے ناں تے ایکوں معاف چا کر۔

”میں تاں ایکوں چنگاں رجھیاں۔ سال کھن ایکوں یاد تاں راہوے۔ میں ایں ڈھکوڑے کوں پولیس دے حوالے کریاں۔“

مارٹن پڑھڑی دے اگوں منت ترلا کرن لگ پیا۔

”ونجن ڈے ایکوں امڑی۔ اے وت ایویں نہ کریسی۔ سوٹھے عیسیٰ دے ناں تے ایکوں چھوڑ ڈے۔“

”پڈھڑی اوکوں چھوڑ ڈتا۔ چھوہر بچن آلا ہاجو مارٹن اوکوں روک گھدا تے آکھئیں:

”میں آپ تیکوں سیب چنیدے ڈٹھم‘ پڈھڑی کول معافی منگ آتے آگکوں تے ایویں

نہ کریں۔“

چھوہر رو رو معافی منگن پوگیا۔

”ٹھیک اے ٹھیک اے۔ اے گھن اے سیب ہن تیڈا ہے۔“ مارٹن نوکرے پوں

سیب چاکے چھوہر کوں ڈتا تے آکھئیں: ”ایندے پیسے میں ڈیاں تیکوں امڑی۔“

”انہاں لمباں دیاں پساں چا چا تاں! انہاں دیاں پاڑاں پٹی ویندے او۔“ پڈھڑی

تریمت آکھا ”ایکوں تاں اے جھنیں چھانے لگن جواے ہفتہ کھن تاں یاد رکھے۔“

”امڑی امڑی!!“ مارٹن آکھا ”اے ہے ساڈا طریقہ۔ سوٹے رب سائیں

دا طریقہ ایویں نہیں۔ جے کرا ایکوں سیب لکاؤن اے چھانے مارے وچن تاں ساکوں ساڈے

گناہاں دی کیا سزا ملنی چا ہیدی اے؟“

پڈھڑی پچپ تھی گئی۔

مارٹن پڈھڑی کوں او حکایت سنائی جنیدے وچ پروردگار آپنے ہک خادم کوں وڈا

قرضہ معاف کیتا تے کیویں اوہیں خادم آپنے ہک مقروض کوں گنگی پوں نپ گھدا۔ پڈھڑی

اے ساری حکایت سنی تے نال کھڑے چھوہروی۔

”سوہنا پروردگار معاف کرے ساکوں۔“ مارٹن آکھا ”نہیں تاں ساکوں کہیں

معاف نہیں کرنا۔ ہر کہیں کوں معاف کریں سوہنا رب سائیں! تے خاص کر ایں بے چنت نویں

پیڑھی کوں۔“

پڈھڑی سر لہڑایا تے ٹھڈھا ساہ بھر کے آکھئیں: ”گا لھ تاں تیڈی ٹھیک اے پر اے

ڈٹھیہ پڈھیہ زیاں ویندے تھیندن۔“

”تاں وت اسالں وڈیریاں دا حق بندے جو اسالں انہاں کوں سدھی مت لاؤں۔“

مارٹن اوکوں ولد ڈتا۔

”میں وی تاں ایہو آدھی آں“ پڈھڑی آکھا: ”میڈے آپنے ست پال ہن جہاں

پوں ہکا دھی بچی ہئی۔“ وت پڈھڑی اوکوں حال حوال ڈیون لگ پئی جو کیویں تے کتھاں او آپنی

دھی نال راہندی ہے کتنے اوندے ڈوہترے ہن۔ ”ہنن ڈیکھ آں“ پڈھڑی آکھا ”میڈے

اچ چوکی چند اے؟ وت ای آپنے ڈوہتریاں کیہنے پورھا مزوری کر بندی ودی آں۔ ہائی

ٹھراں!! پھوں چنگے تے بھاونے ہن میڈے ڈوہترے۔ میکوں تاں کوئی نہیں آن ملدا اسوائے

انہاں کلرے پالاں دے۔ ہنن نکڑی یعنی تاں میکوں اصلوں چھڑیسی ای ناں تے میکوں ڈیکھ

کے آکھسی: ”نانی آگئی اے۔ میڈی پیاری نانی آگئی اے۔“ اتے دل ای دل اچ پڈھڑی

تریمت ریشم تھی گئی۔

”ہا سچ اے۔ اے ساری ایندی پٹی ہئی۔ پروردگار ایکوں معاف کرے۔“

چھوہر دا حوالہ ڈیندے پڈھڑی آکھا۔

جیویں ای پڈھڑی بوری آپنی کنڈ تے رکھن لگی، چھوہر بچ کے اوکوں تے تھیا تے

آکھئیں: ”اے میکوں چاؤن ڈے نانی میں وی ایہیں راہ نال ویندرا پیاں۔“ پڈھڑی سر لہڑایا تے

پوری چاکے چھوہر دی کنڈتے چا رکھیں، ڈوہیں نگلی نال روانہ تھی پئے تے پڑھڑی مارٹن توں
سیب دے پیسے گھنٹ وی وسر گئی۔ مارٹن انہاں کون کٹھے پالھیں کر بندے ہوئے ویندے، ڈیکھنٹ
کھڑ گیا۔ جیوہے ایلے او اٹھیں توں او ڈھر تھئے تاں مارٹن پچھاں گھر وڑ آیا۔ پوڑیاں توں اوں
اپنی عینک جاتی جیکو کوئی کسرای ناہی آئی۔ تے وت اپنی آچا کے کم کرن بہہ گیا۔ کجھ دیر اوں کم
کیتا تے تھوڑی دیر باد اوکوں چم دے سورییاں اچوں ہندی ڈوری ناہی پئی ڈس دی۔ وت اوں ڈٹھا
باہر وں نگلی اچ لیمپ پالن آلا لیمپ ودا بلیند اہا۔

”لگدے ڈیو پالن دا ویلا تھی گئے۔“ اوں اے گالھ سوچی تے آٹنا ڈیو پال کے ٹنگ
کھڑائیں، وت کم کرن بہہ گیا۔ اوں ہک بوٹ داکم ختم کر کے اوکوں اُپتر اُپتر اے ڈٹھا۔ اے
بوٹ بالکل ٹھیک ہی۔ آپنے سندر سلو کٹھے کٹونس۔ جم دیاں کٹریاں میلونس، آپنے ڈوریاں
دھاگے تے آراں ہک پاسے رکھ کے، ڈیو اٹھ لہائیں تے اوکوں میز تے رکھ ڈٹس۔ وت مٹھے
توں انجیل مقدس لہا کے اوکوں اُتھوں کھولن دی کوشش کٹیس، جتھوں اوں پچھلی رات جم دی ٹاکی
دی نشانی لا رکھی ہی۔ پر کتاب کہیں بنی جاہ توں کھل گئی۔ جیویں ای مارٹن مقدس کتاب کھولی،
اوکوں ولدا پچھلی رات آلا خاب یاد آ گیا۔ آتے جیویں اس پچھلے رات دے خاب بارے سوچن لگا،
اوکوں کہیں دے پیراں دا کھسکار سُنجیا۔ اوکوں ایویں لگا جیویں اوندے پچھوں کوئی ٹردا ودا
ہووے۔ مارٹن پچھاں تے مڑا آتے اوکوں ایویں لگا جیویں اندھاریاں پُختاں اچ کوئی بندے
کھڑے ہوون، پر او سُچاں ناہی سگدا اجو اے کون من۔ وت پک پھسکارا اوندے کنیں پیا:
”مارٹن! مارٹن! میکوں نوہیں سُنجیندا؟“

”کون ہویں؟“ مارٹن تھھو ا تھیا۔

”اے میں ہاں“ اوں آواز آکھاتے اندھاری پُختاں چوں سٹپانچ اگوں تے تھی مُسکیا،
تے بدلی دا نگوں غائب تھی گیا، وت نظر نہ آیا۔

”اے میں ہاں“ وت ہک واری آواز آئی تے اندھاری پُختاں چوں ہک تریت کچھ
اچ پال چا کے اگوں تے تھی۔ تریت مسکی پال کھلاتے وت اوڈ ووی غائب تھی گئے۔

”اے میں ہاں“ ہک واری ول آواز آئی اتے پڑھڑی تریت تے سیب آلا چھوہر
اگوں تے تھی ڈوہیں مُسکرانے، تے وت ڈوہیں غائب تھی گئے۔

مارٹن دی رُوح نہال تھی گئی۔ اوں ہتھ دے اشارے نال منہ تے چھاتی اگوں صلیب
دانشان بنایا، وت عینک پا کے انجیل مقدس کوں اُتھاؤں پڑھن ٹر و کٹیس، جتھوں او کھلی ہی۔
اتے صفحے دے اُتوں اُتوں پڑھا:

”میں بکھا ہم، تیں میکوں (کھاؤں لو) ماس ڈٹا۔ میں تر ساہم تیں میکوں پیوٹ کیتے پانی ڈٹا۔
میں اُن سونہا ہم تے توں میکوں اندر (گھر) گھن آویں۔“

صفحے دے پٹھوں پٹھوں اوں پڑھا:

”جیویں ٹساں میڈے انہاں بھراو نال ورتارا کیتے، توئیں جو اے جتلا گھٹ ہی،
جاؤ، ٹساں اے سلوک میڈے نال کیتے۔“

مارٹن کوں سمجھ آ گئی جو اوند اخاب سچا ہی آتے او سوھنا نجات دھندہ اوں ڈنہہ اول دو
ٹرا یا ہی تے اوں وی اوکوں کھلے دل نال ہر دم آئے آکھا ہی۔

کافی

رفعت عباس

اساں نیل اسمانوں تھی آئے ہیں

بھ پانی ہے میاں پانی ہے
 بیا نیل اسمان تے کجھ وی نہیں
 اساں توڑ جہانوں تھی آئے ہیں

میاں رب اتھا ہیں پیا وسد ہے
 ساکوں اچ کل ونج تے خبر ہوئی
 اساں کون مکانون تھی آئے ہیں

میاں روز دا ساڈا آونج ہے
 اساں رب کوں آپ سُجائڈے ہیں
 اوندی چاٹ سُجائڈوں تھی آئے ہیں

سُجائڈ

کافی

رفعت عباس

میاں سارا گم ثواب دا ہے

بھانویں ملنا ہر دم لوکیں کوں
 بھانویں پڑھنا روز کتاب دا ہے

بھانویں چھاپی بھری مانیاں دی
 بھانویں منگر بھریا آب دا ہے

بھانویں پندھ اے سارا جاگٹ دا
 بھانویں رستہ سارا خواب دا ہے

کوئی پانی پیووں روگ ٹلے
 ایہہ منگر میم محاب دا ہے

سُجائڈ

کافی

رفعت عباس

ایہہ دنیا اپنی ٹھکل مانے
ایہے قیدی سارے چھوڑ ڈیو

ایہو ملک اللہ دا وسدا پئے
ایہو لوک اللہ دا ماڑا نہیں
سارے بندھے خانے تروڑ ڈیو

اساں ضامن پوندے دنیا دے
ایہہ دنیا ایڈی بھیردی نہیں
ایہہ سبھ تعزیراں موڑ ڈیو

ایہا نگری ولدی وس سکدی
میاں ساری گالھ تاں پک دی ہے
ایہا تندا تھا ہیں جوڑ ڈیو

سُنجان

کافی

رفعت عباس

اساں رمز الہی ڈیندے ہیں

تساں جو آکھے میاں ج آکھے
تساں جو کیجے میاں ٹھیک کیجے
اساں آپ گواہی ڈیندے ہیں

تساں نکے نکے کم اپنے
ساڈے ذمے میاں لگا دوچا
تھک پودو ساہی ڈیندے ہیں

تساں آپ ہیوے میاں بادشاہ
جینکوں مد تھنی بے دخل تھنے
ہک ونجی شاہی ڈیندے ہیں

سُنجان

کافی

رفعت عباس

کوئی ہو ر اساکوں آکھو نہ

تساں رب صندوق اچ ڈھکیا ہے
اساں بندرا بھن تے بگھن گئے ہیں
ہنٹ چور اساکوں آکھو نہ

تساں رب کھنڈایا ماڑیاں وچ
اساں کٹھا کرتے بگھن گئے ہیں
منہ زور اساکوں آکھو نہ

اساں رچ ہنڈایا رب دا ہے
اساں آپ ڈٹھے رب دریہ سارا
کوئی تھوڑا ساکوں آکھو نہ

سُنجان

کافی

رفعت عباس

کہیں طوطے کوں نی مارٹا جی
وچ دیہہ والی بھانویں جان ہووے

ایہہ چڑیاں نہیں ڈراوٹیاں جی
میں آپ بھریاں جوار والا
تہاڈا جتلا وی نقصان ہووے

اچ پکڑی مچھی چھوڑ ڈیو
میں آپ پکیساں روٹی جی
من بھاندا جو پکوان ہووے

اساں آپ نگہ وچ رکھٹاں جی
آن پائی انہاں نمائیاں دا
بھانویں رازق خود رحمان ہووے

سُنجان

کافی

سعید سانول

اچ رب دا ہے پرینوا
تو ڈھول وچا وو ڈھولی
میں رب کوں پرنی ویندی
اچ پاتے رتی چولی
تو ڈھول وچا وو ڈھولی
میکوں خوشی سمٹ نہ ڈیندی
رب آپ ڈٹومی لولی
تو ڈھول وچا وو ڈھولی
ہے عجب آلا ایندے ساہ دا
ہس پنڈے خوشبو گھولی
تو ڈھول وچا وو ڈھولی
آندے نچدے ٹپدے تارے
اے تاں چن ہے ساڈا ڈھولی
تو ڈھول وچا وو ڈھولی

سُنجان

5 ویں لوی (مئی 2004ء)

کافی

سعید سانول

ایہو عشق سکھیندا بگال میاں
ایہو عشق پڑھیندا پال میاں
ایں عشق دی رمز کوں جھلے جو
ایں عشق دی بھا وچ پلے جو
رہندا اصولوں عشق دے نال میاں
تھیندے پکھی وٹن توں صدقے ہن
اے پکھی نہیں ساڈے وڈکے ہن
بن پکھی گنیں ساڈے پال میاں
پاتی وٹن نے گھر وچ جھاتی ہے
کہیں خبر ایں عشق دی لاتی ہے
اساں نچے عے عشق دی تال میاں
شالا وسدے رہے ایہو جٹ ساڈا
ایہو گھر ساڈا ایہو وٹن ساڈا
ساڈے عشق دی دھوڑ دھال میاں

سُنجان

5 ویں لوی (مئی 2004ء)

کافی

سعید سانول

عشق تاں آپ خدا وو بھائیَا
عشق تاں آپ خدا
پارہ بچیند اپاندھیاں کول سئیں
بٹ بن آپ ملاح وو بھائیَا
عشق تاں آپ خدا
کچی کوٹھی ترمی کول تاں
ٹیکی ڈیندا لا وو بھائیَا
عشق تاں آپ خدا
بھاگاوے سینے والی
ٹھڈڑے گھنڈا ساہ وو بھائیَا
عشق تاں آپ خدا
بیج اساڈے مایو والا
عشق ہے اج بٹیا وو بھائیَا
عشق تاں آپ خدا
عشق تاں تن تاہونداناہیں
عشق تاں ہوندا دھیا وو بھائیَا
عشق تاں آپ خدا

سُنجان

5 ویں لوی (مئی 2004ء)

کافی

سعید سانول

میڈی رب نال گھائی یاری
کھڑے اندر رونقاں لائی
جاء جاء کول کھڑے بھائی
ہسی ہر شے آپ سنگھاری
بیا آکھے مکھاں دھاؤں تاں
اج دریا دے وچ لاہوں تاں
ڈوہیں چاٹے بے تاری
اوہ تاں نظریا ہی چاہ وچ
اوہ تاں سیا ہی ساہ وچ
ہے لوں لوں دے وچ طاری
ایہہ رب ہے میڈا اپنا
اینکوں سانجھ سانجھ میں رکھنا
ایہو کم رکھیاں جاری
شالا رب رے نہ کہیں دا
اینویں ہاں بھسے نہ کہیں دا
اج کھول رکھیاں باری

سُنجان

5 ویں لوی (مئی 2004ء)

کافی

خالد اقبال

کیا تیری کیا میری
لوکا رل کھا دو، مانی شام سویری
کیا تیری کیا میری
نکی جھٹی گالھ، اکھیں لال ہنیری
کیا تیری کیا میری
بنی سب ہے سانجھا، کھمبیاں ڈیہلے پیری
کیا تیری کیا میری
جیوے تھل دمان، دلانہ نہ کر دیری
کیا تیری کیا میری
بھلی پھرے خلق، اینویں چار چھیری
کیا تیری کیا میری

سُنجان

5 ویں لوی (مئی 2004ء)

کافی

مجن فقیر
فتح پور تھل

بگنی حیاتی سمجھ نہ آئی پلے پئے گئی پل وچ
سائیں رنگ محل وچ
ہک رنگ ساوا ساوا ہک رنگ پیلا پیلا
ہک رنگ رتا رتا ہک رنگ نیلا نیلا
رنگی آپے کھیڈ بنائی نچیا مور جنگل وچ
سائیں رنگ محل وچ
سب رنگا رنگ ڈے وے رنگا رنگ ڈے
رنگی دڑی رنگ ڈے رنگ اپنے رنگ ڈے
جو رنگ رنگیا ہاوی ساکوں روز ازل وچ
سائیں رنگ محل وچ
اپنے رنگ وچ آپے قیس تھیا مجنوں
تک محمل دیاں دلبریاں رنگی آپ دکھایا دھوں
ہک رنگ سسی سستی ہک ہا کچ پنل وچ
سائیں رنگ محل وچ
اوہو جاہیں رنگ برنگیاں جتھاں صاحب دیئے لائے
ہر حالوں آباد تھیاں جتھاں جوگی پھیرے پائے
اصلوں مجن اھیل تھیوے جاں مینہ و سیا تھل وچ
سائیں رنگ محل وچ

سُنجان

5 ویں لوی (مئی 2004ء)

کافی

عبداللطیف بھٹی

میلہ ڈیکھن آیاں
آدم دیاں اے چایاں
میلے دے وچ وکن چھلے
وڑی دل دل چھکن چھلے
چھلے گھنن آیاں

خالی ہتھ پیاں میلہ ڈیکھن
پلے پدھندھیلہ ڈیکھن
متریں منٹاں لایاں
پیکے رچ رچ میندیاں لاوَن
سخت سُر تے ٹوکاں لاوَن
ٹوکاں سرتے چایاں

کافی

عبداللطیف بھٹی

عشق اے سُن دی ڳالھ دو
بارش نے اسان لہایا۔ پانی نیلی جھال دو
عشق نے ساڈا قصہ ٹوریا۔ مُرتے ساڈے نال دو
ہک نمائی چیری مونڈھے پہرتے ڈیوے حال دو
عشق اے سُن دی ڳالھ دو

کافی

سلیمان سہو
تھل، تلیہ

اساں پڑھیا عشق نمازاں کوں
کوئی کیا جانے انہاں رازاں کوں
رکھ ڈاڑھی مول ڈکھائی ناں
بگل لمبی تسی پائی ناں
اے کم مصلے بازاں کوں
اساں پڑھیا عشق نمازاں کوں
اساں متھے مول گھسائے ناں
پڑھ شبد ، اشلوک سنائے ناں
دنگ کیتا بھل شہبازاں کوں
اساں پڑھیا عشق نمازاں کوں
اساں کوئی اشان نہ کیتے سیں
بھر پیار پیالے پیتے سیں
ساہ بخشے کہیں دیاں نازاں کوں
اساں پڑھیا عشق نمازاں کوں
کوئی کھل لہوا کے مست تھیا
کوئی جھمراں پا کے مست تھیا
دساز ملے دسازاں کوں
اساں پڑھیا عشق نمازاں کوں

چنبے دے تازے پھل چنیم

زبیر احمد

گدڑی دے اچھریے جل پچھو
مہیوال ہن پگانڈے ہوئے
پرہ وچو ہک بانگ دے
اعراب ہن ڈھاندے ہوئے
پانی رتو کے مینہہ داہا
پیلے دے وچ لڈ داہویا
پلوہوا دی ہیل دا
اکھیں دے وچ پڈ داہویا
ویندا میں آخر کے توڑیں
ویندے ہوئے منظر پچھوں
چنبے دے تازے پھل چنیم
دروئی ہوئی قبر پچھوں

✓ نویں منظر میں دے سراغ دو

زیر احمد

کوئی ادھورا سمجھاں ہے جسم وچ

ساڈے اسم وچ

ساڈے ڈہنہ تے رات دے پہر وچ

ساڈے شہر وچ

ساڈی ہک دی گلی اُردی نیں

نویں منظر میں دے سراغ دو

کہیں باغ دو

اساں راہ جو دی وٹا ڈٹھے

کوئی قبر اں چار چودھار ہن

اڈو مقبرن جے وصال دے

اڈو، بجز سیں دے مزار ہن

اساں کتیاں صدیاں اُٹا ڈتن

ایہ کھوڑتیں، ایہ طلسم وچ

کوئی ادھورا سمجھاں ہے جسم وچ

ساڈے اسم وچ

اکھیں دے وچ اکھیں ڈوہ

اشولال

دل اُن پُٹھی واٹ نہارے رات کوں
ڈاچی تے چڑھ چندر پُکارے رات کوں
اپنے سرتوں تارے وارے رات کوں
ہک واری تاں آں ملو وے سائیں آں
اکھیں دے وچ اکھیں ڈوہ دے سائیں آں

جنگل دے اُن چتے ڈر توں پاکدی
سب سُنے ہک رات ڈکھاں دی جاگدی
چوک وساخاں اُتے قہے آکھدی
تاگھ سری وچ بھ پرو وے سائیں آں
اکھیں دے وچ اکھیں ڈوہ دے سائیں آں

ساڈے ہتھوں پکھیاں وانگ اڈاردے
درشن چھاں دے دل نہ پھیرا ماروے
سرتے گلیاں چاکے پیر پُکاروے
پریت سفر دی دھپ دے روہ وے سائیں آں
اکھیں دے وچ اکھیں ڈوہ دے سائیں آں

اُستاد فدا حسین گاڈی

عاشق بزدار

پیلے پنورے ولس دٹاتے
کنیں سوچ دے مُندرے پاتے
گل وچ پیار دے کنٹھ سجاتے
ہتھ وچ سوبھ دے نگن چھکاتے
ساڈی دھرتی بخت بہار وچ
مست مسافر آیا
درد رتے مر لیاں لگویندا
جا جا بھونیں دے درد سٹیدا
روہی کچھی تھل دمان کوں
لوک سچاں بنیدا
ساڈے موئے ماندے من کوں
درد دیاں جاگاں لیندا
ٹوٹ گیا پریم نگر پڑو

Protest

سلیمان سہو

کئی آہن جھاہ جھاہ ڈیم تھیون
کئی آکھن انڈسٹریاں قائم تھیون
کچھ آہن تھل کینال آوے
تھل، تریہہ داسا یہ نہرا ہوے
تھل نہیں آہدا
تھل رو گھنسی
ہنجوں نی گھنسی
تھل جی گھنسی
تھل نیں چاہندا اتھجھی ترقی کوں
جیہڑی لوک اچاڑ کے تھل آوے
تھل نیں چاہندا اتھجھے پانی کوں
جیہڑا ون لٹاڑ کے تھل آوے
کچھ دھپ تے ساڑ کے تھل آوے
ون ٹھاڈل ہن انہاں اکھیاں دی
ون وسوں ہن سب پکھیاں دی
کچھ رحم کرو انہاں اکھیاں تے
کائنات دا حسن پکھیاں تے

میڈا گھر نہ مندر مسجد نہ گرجا گردوارا

جے سی بٹرا
نئی دہلی

میڈا گھر نہ مندر مسجد نہ گرجا گردوارا
میکوں تساں قید نہ کرو میں ہاں اے جگ سارا
بے تساں من مرضی کرو سڈو میکوں اللہ
رام شام عیاری آکھو میں کھبے دا کلہا
میں سب وچ ہاں سب میڈے وچ ہن
ہیں دنیا تے جیون والے سارے میڈی جہ ہن
سٹو سرائیکی سارے کوٹوں راز ڈسینداں کھل کے
پیار نال میں بدھا آنداں پیار کرو سب مل کے

غزل

جے سی بٹرا
نئی دہلی

بھوٹے موٹے وعدے کردے کچی لائون یاری لوک
نہ پنچند دا پانی پیتا نہ کچے گھرے دے تاری لوک
سی پون ہیر تے رانجھے سوٹی مہیوال تے واری لوک
(کبھے شاہ تے وارث شاہ دی دھرتی تے دس گئے ہن وپاری لوک)
پریم پیار تے لاون روکاں، اے بے پرتوں اڈیاری لوک
بس، ریل وی چلن نہ ڈیون کرسی دے اسواری لوک
امن چین دے دشمن ہن اے ایٹم بم دے مچاری لوک
رام رحیم دا ہوکا ڈیون پیسے دے مچاری لوک
سرائیکی کڈا ہیں وساہ نہ کرو، اے دھوکے باز عیاری لوک

غزل

سیفل بھی
کروڑ لعل عین

اساں روہی دے سکے گھاء واہوں امید بہار تے لائی راہوں
دل اپنے وچ تیڈے آوٹ دی ایہا جوت ہمیش جگائی راہوں
اونویں وچن توں پہلے دل آوڑ ایہو قول ولا میڈے نال چا کر
تیڈے قول تے ساری عمر اساں لارا دل کیلے کوں لائی راہوں
پر دیس دیاں اوکھیاں راہواں اُتوں جے تیں یار توں نہ آسیں
اساں دل دی اجڑی جھوک اُتے دھواں یاد تیڈی دا لائی راہوں
اچھا پار دا راہی رب تعالیٰ خیر نال پچاوے پار تیکوں
اساں تیڈی سک وچ اکھیاں کوں نت من اپنی تے لائی راہوں
رکھیں یاد ساکوں توں سفران وچ میڈا چن ماہی تھی نال اپنے
اساں سیفل یار دی یاری دی بے مثل مثال بنائی راہوں

غزل

طاہر شیرازی
دیرا اسماعیل خان

میکوں گھر دے رستے بھل گئے ہن اچاں پندھ اساڈا پہوں سارا ہے
اساں راہی لمبیاں راتاں دے ساڈیاں تلیاں بیٹھ اندھارا ہے
کہیں پڑ دے سجھ دی جھال پچھوں اوندی اکھ دے نیل سمندر دے وچ
دل آپ مہارے ٹھل پوندے توئیں ازل کتوں من تارا ہے
ساڈا جیوٹ توڑ حیاتی دا بس فجرین کول نماشاں تائیں
اساں ساہ دے قیدی لوک ہسے ساڈا دھپ چھاں نال گزارا ہے
ساڈے شاہر تے راج کریندے ہے، اساں سکھنے بان مریندے رہے
جیوہیاں رتیں ساڈیاں کٹکاں تھئے انہاں رتیں توڑ خسار ہے
کیں رت آپٹی دے جو بن وچ اساں سکتاں تروڑ کے آئے ہاسے
تیں بیگانے ماحول دے وچ ساڈا اوپر یاں نال گزارا ہے

مارھے وچھے دی وار

(1911ء لکھی گئی)

سید غلام حسن شاہ تائب مرحوم
(روایت۔۔۔ غلام خزان)

وار نمبر یک

افضل خان کدانی دا کوئی ہے وت مارھا وچھا
لوک آکھن کوئی وچھا نیئیں اے، ہے ریشم دا لچھا
افضل آکھے وچھے کوں بھل دانے دا پچھ تڑچھا
وچھا مار کڈاڑے آکھے بہوں اچھا، بہوں اچھا

دانے کھا کھا پلایا وچھا آٹ کے ہویا موٹا
وچھا قد وچ اچا ہے تے افضل خان ہے چھوٹا
وچھا آکھے قد ملا نہ تھی سنگت دا کھوٹا
افضل آکھے وچھے کوں توں تھولا کھا کھوٹا

ہن افضل بہہ تجویز کیتی جو کیوں قدم لیجے
ہے صلاح جو مارے کیتے چا کوئی ہیٹ بنیجے

غزل

شاہد ندیم
وستی بزدار تونسہ شریف

ڈکھن کھلے، جھڑی گے

روہی! ڈاڈھی تسی گے

پور پُرانا ویری گے

بیڑی شالا کندھی گے

چھت اسمانی پچی واگبوں

دھرتی سادی چڑی گے

تلی جیویں ”سی“ ہووے

”راول“ واہندا پائی گے

سینے نال ملاؤں سینہ !

متاں ساہویں تھمیری گے

پیرو راہنے ٹردے جٹوں

مٹی اُتے مٹی گے

راغھنٹ یا رندیم اجو کا

بچی مارے کبھی گے

میں جیساں میلہ نو تک دا جے رب میڈے کوں بھائی
تھل دے کھوہ ہک گھنٹے وچ کر خشک ڈکھیاں پائی
راوی تھل تے چھل چڑھیاں بوڑڈیاں بوئی لائی
افضل آکھیا وچھے کوں اے توں ہیں تے اکھرائی

وارنمبر ۲ و

(1914ء لکھی گئی جڈن وچھا پورا دہڑن چکیا ہا)

افضل خان دا مارھا وہڑاے ترہڑ تر یہاں ، مڑسچا
کوئی پنجاہ کوئی سو توں آکھے افضل ، مارھا ڈے چا
افضل آکھے مارھے یار دا سو پنجاہ وٹ ہے چا
اچاں تاں میں وہڑ کوں ڈینداں محض پنجالی خالی
پاند الاون مول نہیں ڈیندا مارھا مست موالی
بگالھ کرینداں توڑیں گھنڈے سو سوار بھنوالی
اچاں تاں میکوں نال وہڑ دے زور تاں لاوٹ ڈیو
گھنگھلوں مٹر کھا دے نس ، ہن چھولے کھاوٹ ڈیو
ٹنک دے سٹے گھنڈر کھا کے ماس تاں چاوٹ ڈیو
تھل دے پتے موٹھ کھویاں سانوٹ آوٹ ڈیو
اسوں ، کتیں ، مارھے یار کوں جوڑ سنوار ڈکھیاں
بگل حمیل متھیل متھے دی بار سنگار پویاں
گھنگھرو تے کچوڈیاں دھر ملتان کنوں منگوویاں
ملتان ایندے سامان دی خاطر آپ وی لگا دیاں

کڈھ کے پونھی مار ہے یار کوں چڑھ چڑھ کے لرتو جے
نتنت کون چڑھاوٹ آئی پہلے بہن سکھیا جے

دل وچھے آکھیا خان میکوں نہ بار دے پٹھ لتا ژو
کئی ڈینہہ نال آرام دے میکوں خاطر نال کھلاڑو
وٹ کڈھ ہالی پھیر کے نالی پچھے کھوہ تے چاڑو
پوتھے کوں لاہا ڈکھیاں میڈا ہاں نہ ساڑو

افضل آکھیا شوق ہم تیکوں بندری لاوٹ کیتے
تیں تاں میہنا ڈتے میکوں قد ملاوٹ کیتے
تاہیں پالیم اٹا تیکوں وین الاون کیتے
اٹے دانہ ہا ہن لہسیں بھوں دے کھاوٹ کیتے

دل وچھے آکھیا قسم خدا دی دل نہ میہنا ڈیاں
جتنا جتنا موٹا تھیاں ادب دی ٹور نیساں
بس جتنا ملک ہے خان تیڈا میں کل آباد کریاں

دل افضل آکھیا وچھے کوں میں بگالھ ڈساواں صاف
توں طمے اپنے پیٹ دے کیتے پیا یار مریدیں لانے
جے سدھی نیت نال ریہوں تاں اے تقصیر تاں معاف
دل وچھے ہتھ ڈاڑھی تے مارا خان کریں انصاف

مارھے دے آندری ڈاند دی وار

(اے وار دیر پنجاب غلام حیدر فدائے کھی جھان دا تعلق لعل عیسن کروڑ نال ہا) افسوس اے جوائیں وار

دا صرف ہک بند غلام خُرخان کو یاد ہا)

کافی

خواجہ غلام فریدؒ

جگ وہم، خیال تے خواب اے	سب صورت نقش بر آب اے
جے پچھدیں حال حقیقت	سُن سمجھ اتے رکھ عبرت
جیویں بحر محیط ہے وحدت	کل کثرت شکل حباب اے
نہیں اصولوں اصل دوئی دا	خود جان ہے نسل دوئی دا
بگیا پھوکا نکل دوئی دا	دل او ہی آب دا آب ہے
نہ کافی چاٹ کفایہ	نہ ہادی سمجھ ہدایہ
کر پرزے جلد و قایہ	ایہا دل قرآن کتاب اے
ہے پریم گیان دی دلڑی	ہے بید پُراٹ دی دلڑی
ہے جان جہان دی دلڑی	دل بطن بطون دا باب اے
دل لب ہے کون مکان دا	دل غایت اصل جہان دا
دل مرکز زمین زماں دا	پیا کوڑ پلال حجاب اے
وچ صورت دے ناسوتی	وچ معنے دے ملکوتی
جبروت اتے لاہوتی	دل اندر سب اسباب اے
رکھ انتر دھیان فریدی	سٹ سکھڑیں پیر مریدی
ہے دوری سخت بعیدی	جی سکھڑیں کان عذاب اے

ڈانداں دے وچ ڈاند ڈٹھو سے ڈاند عجب ہے ساوا
جے پنجالو کھوہ اُتے تھی کھڑ دے مارھا پاوا
چکل، چکل، پوڑیاں تے اج ہے صرصر دا دھاوا
لحظہ وہندا اے، پیڑ کنوں کر ڈیندے لٹھ علاوہ
پوسارے تے لرزش ہے پیا کھاندے چک ہلاوا

نوٹ: اے وار ساکوں غلام خُرخان کندانی سُنوائی اے۔ غلام خُرخان بکھر
دے ہٹھاڑ وستی سیال دا وسٹیک ہے۔ جتھاں غلام سکندر خان اتے غلام
حسن شاہ تانب مرحوم جھین شاہراں جنم گھدا۔ اے وار انہاں دے وچھے
بارے ہے جیندا ناں مارھا ہا۔ غلام حسن شاہ چونکہ غلام خُردے پیو محمد
افضل خان کندانی دا سنگتی بنی انہاں ایندی وار لکھی، جیڑھی غلام خُرخان
زبان پکا گھدی "سنچان" دے قاری کیتے درج کیتی ہے۔